

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Берислав Николић, др Асим Пецо и др Милар Пешикан

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД

1977

Израду и штампање финансира Републичка заједница науке Србије
Издаје Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5

САДРЖАЈ

	Стр.
Милија Станић: Ускочки говор II	1
Милосав Тешић: Говор Љештанског	159

МИЛИЈА СТАНИЋ

УСКОЧКИ ГОВОР

II

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
ИЗ СИНТАКСЕ	5
Ред речи	5
Конгруенција	8
Елиптичност	11
Негација	13
Потенцирање значења (експресивност)	14
Ипитање плеонастичности	18
Изрази	19
Још неке напомене	20
Примери за паратаксу	20
Примери за хипотаксу	22
О неким односима у сложеној реченици	25
Везници	29
Именице	38
Заменице	44
Придеви	53
Бројеви	57
Још нека својства придевских речи	59
Падежи	62
Предлози	74
Глаголи	85
Инфинитив	93
Императив	95
Потенцијал	98
Конструкција би'о + инфинитив	100
Презент	102
Имперфекат	104
Аорист	107
Перфекат	110
Плусквамперфекат	113
Футур	114
Футур егзактни	115
Глаголски прилози	116
Глаголски придеви	116

Прилози	118
Узвици	139
НЕАРТИКУЛИСАНИ ГОВОР	148
УСКОЧКИ ГОВОР ДАНАС	151
RÉSUMÉ	154

НАПОМЕНА: Скраћенице као у I делу.

ИЗ СИНТАКСЕ

РЕД РЕЧИ

1. — Реченични склоп у ускочком говору поклапа се углавном са реченичним склопом у нашем књижевном језику. Стога ће се овде дати само неке напомене.

Редовни ред делова личних назива јесте: име — презиме: *Никола Сиванић*. Али је овде могуће обртање, које је дошло до израза у администрацији и понеким другим списима. Присвојни придев који у ускочком говору функционише као презиме, што је познато и неким другим словенским говорима, увек стоји иза имена: *Зорка Пећирова*, *Мрдеља Вукосављева*, *Катица Вулева*, *Сека Вуксанова*, *Савка Бузина*, *Сиваница Миливојева* (Стй'о да се прѣмакнѣ Стѣници Мѣливоевѣј, а њна га дѣчекѣла шѣкѣм по нѣсу), *Госѣава Велимирѣва*, *Бранко Икѣнѣн*, *Илиѣа Мѣнѣн*, *Мујѣ Мѣшѣнѣв*, *Никола Мѣланѣв*, *Јѣнко Зѣрѣнѣн*, *Пеѣшѣр Мѣлѣнѣн* итд., а ретко, изузетно обрнуто. Појава: *Госѣава Велимирѣва Јелић* сасвим је нова, необична и ретка.

У топонимима присвојни или који други придев, као и иначе, редовно стоји испред именице: *Сѣљевѣ сѣрѣна*, *Сѣрѣменѣ сѣрѣна*, *Трѣшѣеново брѣдо*, *Рѣђеново брѣдо*, *Облѣ глаѣва*, *Врѣњскѣ глаѣва*, *Дѣбелѣ глаѣвица*, *Дѣдѣсѣрукѣ глаѣвица*, *Рѣдѣ глаѣвице*, *Буѣрове кѣменице*, *Дугѣчкѣ дѣ* итд. Том поретку теже и примери у којима је редовно место посесивног генитива иза именице. Овај је генитив имао исту функцију као посесивни придев у другим топонимима, па је зато и могао да почне да помера своје место у правцу обичног места придева у топониму: *Мѣриѣна глаѣвица* (исп. *Буљѣва глаѣва*, *Дѣбелѣ глаѣвица*), *Кѣдѣиѣна брѣдо* (исп. *Трѣшѣеново брѣдо*, које му је у непосредној близини), *Мѣкиѣна ѣдѣ*, *Сѣљѣвиѣна ѣдѣнок*, *Мѣкиѣна глаѣвица* итд. Међутим, још увек се може чути и ранији ред речи у топонимима ове врсте: *Цѣдѣиѣц Тѣмушиѣна*, *Дѣлина Јѣлиѣна*, *Пѣд Бѣганѣвиѣна* (Ѣтишѣ на Под Бѣганѣвиѣна, Ѣни жѣвѣ на Пѣду Мѣкиѣна) и сл. Одатле се види да се овај процес још није стѣшао. Колебања има и у другим сличним случајевима: *Пеѣиѣкова лѣква* и *Лѣква Пеѣиѣкова*, али само *Гѣра сѣрѣвачкѣ* (Нѣ би ѣн ѣжљѣгѣ ѣз Гѣру сѣрѣвачкѣ да му дѣш вѣла), *Јѣве Гѣгѣшкѣ* (Јѣѣтовѣла е ѣ Иѣвѣма Гѣгѣшкѣ'ѣм), *Жѣдри'ѣло шѣрѣнскѣ* (Кѣлиба

му е у Ждри'елу шаранскѡм) и сл. Нестабилно је место присвојног придева и у многим другим случајевима: Тѡ е сад Воинова лѡква, Неће доћи жена Новакова без некѡга грдила, Најприје запалише кѹшу сина Рѡсина, Дошѡ сѡн Вѡлипов, Порѡдила се сна Вѡсова, Како ми помѡже ђевојка Мѡлиславѡва!, Камо она Јѡвова плетивача? Бѡ е онѡ ди'ете Мрделино?, Овѡ е коњ Илин, Није јој мана да е за сином Титови'ем. и сл. Одлика је овог говора да се придевска реч радо меће иза именице или именске речи (нарочито кад је у питању присвојни или сл. придев, али и мимо тога):

Не бѡи се Гајо ни ка [= кад] пѹвѡ меѡва шѡверова. — Није покѡси'о ништа пѡд бѡг јакѡ. — Та е чѡек срма љуцка. — Нећу па да ми даш вѡс свѡет ѡкресни! — Украдни јој рѡбу некаку. — Удри навѡше јѡгњад тѹ. — Онѡ е вода господка. — Вѡкѹ трѡву нећеш нај у полѡвину лѡвадѡ струшки'ег. — Иза свѡкѡ йвѡ сѹкћѡ вѡтра живѡ. — Тѹрци су трѡвци добри. — Мѡрѡ да мѹзе мал толѡки. — Он је врсник Петров.

Као што се већ могло видети из неких наведених примера, таква је позиција придевских речи тако рећи редовна појава у ускочком говору у специфичним, емотивним реченицама и изразима:

Ўбила те сѡла небеска! — Шта ћу ја кѹкавац гѡрски?! — Бљѡж отѡлѡ, ђѡволе јѡдан! — Немѡ, шѡко, имена ти бѡжѡга! — Кѡсо мѡја брѡновѡна! — Шта ћу кѹкавац сѡњѡи! и сл.

И док у првој групи примера може бити и бива померања у правцу склопа какав имамо у случајевима: *ли'ей вѡ, здрѡво ди'ете, добра жѡна* итд., дотле су таква померања много ређа у другој групи примера. А има примера где померања уопште нема; поред *Муч, рђо јѡдна!* никад се неће рећи: *Муч, јѡдна рђо!*

Значајна је овде још једна појава. Субјекат се често помера на место иза предиката или некуд другде у унутрашњост реченице:

Бѡи'о е сѡкѡ! — Знам ја да ти неј доћи. — Не мѡгу ја с овољики'ем ручѡтинѡма, ђѡ ли ћеш ти с тѡ'ем трѡпчицама! — Ни'есмо мѡ рѡпа бѡс кори'ена. — Немѡм ја никад ѡдуѡ [= предаха, одмора]. — Глѡ сам ја како он йгрѡ. — Ајде ти, доћи ћу ја. — Знам ја шта знам. — Знаду они шта е дрѹжје. — Није ѡна бѡлесна. — Пѡзнаем ја ѡѡга. — Кѡ вѡс свѡет, такѡ ћу й ја. — А. Кѡ е рѡкѡ? Б. Йшарѡна [= из Шарана] неко. — Ђѡше он да нѡси онѹ канту. — Стѡи'о е да ѡдметнѡ Дрѡбњѡк кѡ што су се ѡдметнѹли Ўскоци ѡ турскѡ власти. — Свѡ пронѡшли љѹди. — Ёто ци'елу [= кутију дувана] спрѡгѡ ја ѡѡе. — Видѡм ја свѡе добрѡјутро.

Примери као *Мрчи ми свѡес, Бѡли ме глава, Ойѡкла ми нѡга* готово увек се тако говоре.

У примеру *Мѡли Јѡко би'ѡше придев мѡли* је саставни део предиката (= Јоко би'аше мали), а не атрибут.

Свему томе треба додати често пребацивање помоћног глагола или облика непотпуних глагола иза других предикатских делова, још даље у унутрашњост реченице или пак на сам њен крај, што је такође приметна особина ускочког говора:

Живљети ни'есмо у стању. — Ци'елу нђ спавала ни'есам. — Ни-кад књи'гѣ у руке ўзѣла ни'есам. — Јѣс не мѡгу ништа. — Из ала се виђет нѣ може. — Да ми ни'е вѡс, нѡћила нѣ бик. — Ђгри'ат се од њѣга [шпорета] нѣ можеш ни'како. — Ни зашта се тикнути нѣ сми'ем. — Ја му се сти'ди'о ни'есам. — Попуштити ти нећу. — Ни'ко несрѣтнї од мене ни'е. — Тѡ кучак с ма'слом по'и'о нѣ би. — У брсти 'е бї'о. — Вѡзде е ли'еп бї'о. — Ја биг ра'да бї-ла. — Ни'ко зна'т неће. — Кўкў мене, од живѡта штѡ ћу. — Нама врата отворит нѣ да.

Али не само помоћни и непотпуни, на крај реченице — али без икаквог немачког утицаја, већ под снагом унутрашњих реченичних покрета — доспевају и други глаголи:

Ни'кад се онѡко'га у ту поро'дицу нѣ родї. — Онѣ главнїнѣ [= љу-ди] нѣмѡ. — Она ће онѡ ма'ло ли'ва'да зачас дили'кнути.

Објекту је место иза предиката, али он често стоји и испред овога: Ни'кад књи'гѣ у руке ўзѣла ни'есам. — Оћѣ кўћу да ўзмў у Нишић. — Све е њѣгово дао. — Све Исусове мўке сам испати'ла. — Ма'чак ми сїнѡј сланину дїже. — Нѣмѡ тѣ сїлѣ иж њѣга рї'еч да и'ску-чи. — Нѣ сми'е тѡ учи'вет. — Мѡго е кўћу држат рѡт. — О девѣ зли'ѣ ја'да сан се забавїла!

У савременом српскохрватском језику као да је све живља тен-денција да се придевско-именичка, тј. квалификативна или одредбена синтагма, као и неки други изрази, не растављају енклитикама. У таквим је ситуацијама раздвајање још обичнија ствар у ускочком говору него нераздвајање:

Ќвѡ е пита за'брела. — У томе сан се [= сам се] страу пробўдила. — Душѡнова е пу'ница дѡбра жѣна. — Онѣ јој њевѡјчице кѡвар-не. — У ѡвѡј се кўћи нѣ зна ни ко пи'ѣ ни ко пла'ћа. — Кѡ нѣ слу-ша стѡри'ѣга, зли'ем ће пу'тем обрнут. — Онѡ е мѡнче спрѣма злѡта. — Кѡлико би се данѡ мѡгло тѡ покѡсити?

Али то није и искључиво место енклитике у таквим ситуацијама. Као што се у нашем савременом језику могу срести разни обрти те врсте: *Тај ће ми сусрѣи осїаиши у вечи'иом сећању, Тај сусрѣи осїаће ми...*, *Тај сусрѣи ће ми осїаиши...*, — тако ни у ускочком говору нису искључење ове форме: *Ќвѡ клўпко пѡткѣ ће подѡткати* (исп. *Ќвѡ ће бити дѡста*), *Ќвѡ кўћа е дѡтрајала* итд.

Треба овде напоменути да у ускочком говору енклитика стоји непосредно иза речи *али*, *јер* и сл., особито кад ове стоје на почетку реченице:

Али се повуја и паде. — Јер га одавно не бљеше виђела — насупрот све изразитијим појавама у савременом нашем језику да се енклитика не меће иза тих речи, већ тек иза наредних речи:

Али овај вид одбране подвргава се општим одредбама. Везници у сложеним реченицама не морају увек бити на почетку. Јакотисе [= ја ако ти се] навеланџим, станићеш се у Семољ. — Баво да се на мору ожени, и њему биг би'о крив. — З дѣвѣ гробѣ да дођеш, пукла би о смѣја. — На гробље ка смо били, виђела сам Јока. — Рада биг била Цѣако ако дође. — Нѣћу Мрдеља шѣтра да речѣ: „Ни'есте ме подслушѣли“. — Ово ако ме уздржи, злѣ. — Ја виђим два вука да сѣлазе нѣс Трештеново брдо. — Одни'ег кучки да успѣм. — Шѣла биг то да тѣслимѣм, итд.

Но ни овде се као ни другде не може говорити само о друкчијем размештају субјекта, предиката, објекта итд. И овде се често срећају разноврсна и необична премештања језичког материјала у реченици. Ако мисао у тренутку кад се саопштава није сређена, ако се казује *ad hoc*, онда ће се понекад сретати њени делови тамо где се иначе не би очекивали:

Оћеш ли чѣпнѣт од онѣг сѣношѣѣг сѣра маљечко? — Не знам онѣ пила кѣ се ћѣла. — Ни'е могло мимо ово жѣшћѣ бит. — Дај ми двапѣ шта да заложѣм. — У кући што е паћна! — Карабое у Би'елѣм Пѣљу по шѣсет дѣнарѣ кодику ѣј! — Камѣн побљѣн вѣлики. — Подѣјали смо свѣљето јѣгњѣд. — Ђво му ѣће мѣи'ѣка јѣш. — Да ве сѣашѣм с врата јѣднѣм. — Нѣма е [линѣуру] чѣек рѣчѣн сѣшит. — Шѣасмо под ово јѣбе маљо.

Поред обичног *двајри мљѣсѣѣ* слушао сам и: два мљѣсѣѣ-три. Има, разуме се, преметања не само речи у простој реченици већ и простих реченица у сложеној реченици:

Како бјѣше, не знам. — Оће ка [= кад] сам, не би'ѣм се. — Шта гѣј ѣће, нека прѣѣ.

Што се тиче интерполација, оне су, разуме се, обичне, као у књижевном језику:

Он је, зѣр, занѣи'о у Сирѣвцу. — Дѣи ће, вљѣруем, шѣтра. — Шѣсто е, то ћеш ти бѣљѣ знаѣ од мене, би'о добар чѣек.

КОНГРУЕНЦИЈА

2. — Уз именице на *иѣ* као *двоиѣѣ*, *триѣѣ* итд. обично стоји, свакако на основи логичке конгруенције, мушки род. То често бива, из истог разлога, и уз бројеве *дѣѣ*, *три*, *ѣба* итд.:

ѣба су се закѣѣтали. — Онѣ триѣѣ нека онѣ ноће подѣсѣ. — Ови двоиѣѣ дошли. — Јѣднѣ гѣдине ѣ Савину дану крѣнули два Тмѣшиѣа. — Сви триѣѣ су дошли. — Ови двоиѣѣ дошли да

кѹпујѹ шїльѣж. — Ја ћу ѳзѣти ѡве четвѡрицу. — Дѡвео е ѡве трѡицу. — Двѡ завршили вѣликѹ матѹру.
Ипак се сусрећу и двојински облици и граматичко слагање:
Тадѣ бїла су трї брата. — Бїла су свѡ трї плѡна. — Четвѡрица шїла окѡ ватрѣ. — Погоди'о е ѡвѹ трѡицу.

Име хришћанског празника *Свѣтїа Трѡица* схваћен је као лично женско име те се придевске речи уз њега, било у атрибутској функцији или као саставни део предиката, увек употребљавају у ж.р. Другим речима, сасвим је изгубљена веза са тројицом (три мушкарца). Према томе, овде је могуће само *Свѣтїа Трѡица долази* (а не и: *долазе*). И акценат је друкчији у овом имену *Трѡица* него у заједничкој именици *тїрѡица*.

3. — Уз бројне именице *двѡица*, *тїрѡица*, *десѣтина* итд., бројеве *два*, *тїри* и сл. обичнији је ном. мн. личних заменица од ген. мн.:

Мї двѡица ѡдосмо да кѡсїмо. — Стрѹжѡнѡ трїдес, а ѡни трѡица.
Али: Нѡс ѡсам, а њїг дѣсѣт.

4. — И уз презимена формално женског рода (*Сїѡджина*, *Лоїѹшина*, *Кршикаїа* и сл.), кад се односе на мушкарца, придевске речи стоје у м.р.:

Їсти Стѡджина нѣће да се пѡвинуе вѡљи сељѡкѡ. — івї се Кршикапа нѣ шїени покѡрити, нѡ трїни лѣвѡр ѳза појѡса.

Исп. у Његоша: *исїи Пророчица* (Његош, Писма I, Београд, 1940, 202). У множини је обичније граматичко слагање, али није искључено ни логичко:

Нѡше су се Стѡджине дѡцкан досѣлиле. — Најѡвили Кршикапе.

5. — У овом говору не постоје примери овакве конгруенције (као у књижевном језику): *двоји свѡиѡви*, *двоје чарѡиѡ* итд. Место тога у сва три рода заступљен је с. р. иза којег именица стоји у ген. мн.: *двѡја гаћѡ*, *двѡја саднї*, *двѡја чѡрѡнѡ*, *двѡја вїлѡ* (Нѡсїѡ е *двѡја вїлѡ*), *двѡја кѡрѡтѡ* (Имѡ сам *двѡја кѡрѡтѡ*), *двѡја ѡшвїцѡ* (Те ја навѣзи *двѡја ѡшвїцѡ*), *двѡја нѡжїцѡ*, *двѡја ѡпанѡкѡ*, *двѡја свѡтѡвѡ*, *двѡја вратѡ* итд.

То важи и за *тїрѡја*, за *четїири* је у употреби и једински и двојински облик с.р.: *чѣтїѡро саднї* и *чѣтѡра саднї*, док је за даље бројеве обичан једински облик с.р. збирних бројева: *їѣтїѡро саднї*. Све ове атрибутивне синтагме састоје се, као што се види, из номинатива (*двѡја*) и ген. мн. (*гаћѡ*, *саднї*, *свѡтїѡвѡ*). Све то ће, мислим, бити последица адвербијалне природе неких бројева, њихове индеклинабилности, као и процеса адвербизирања знатног броја њихових облика (исп. *од два човека*, *у два човека* и сл.). И сви су ти синтагматски изрази у ускочком језику тако рећи окамењени:

Прѡшло е *двѡја свѡтѡвѡ*. — Вѹчѹ трѡја саднї.

6. — Одлика је ускочког говора то што се предикат уз збирне именице на *ад* и неке друге не појављује у једнини, већ само у множини, тј. граматичко се слагање не постоји у овом случају:

Тѣлѣд су дојавила. — Мѣнчѣд се тѣрајѹ. — Тѣлѣд не блѣжѣ. — Јагѣад пасѹ. — Нѣша мѣнчѣд ѹмиѹ да се бѣрѣ. — Тѣлѣд су се разобѣдала. — Крѣмѣд лѣчѹ. — Јагѣад блѣс. — Пѣшчѣд се кѣлѹ. — Дѣбро нѣша ѣца чѹвајѹ. — Нѣмѣте да јагѣад пѣдоѣ. Уз збирне бројеве налазе се предикати и у једнини и у множини: Плѣстѣ ѣнѣ двѣ. — ѣнѣ двѣ мрѹ. — ѣнѣ трѣ пѣдѣ цѣѹ дѣн, а ѣнолѣкѣ ѣткѣси трѹнѹ.

7. — Уз адвербијалне бројеве најчѣшѣ се употребљавају облици неутрума у једнини; то важи и за адвербе и адвербијалне изразе:

Бѣло е двѣс ѣ пѣт ѣлѣдѣ. — ѣвѣ пѣшѣс шѣлѣвѣ [шѣливѣвих дѣвѣта] дрѣжѣ ми жѣвѣт. — Те ја нѣко мѣло крпѣ навѣзи. — Да ви ѣ прѣсто тѣ триѣс кѣлѣ шѣниѣѣ (поред: Да ви ѣ прѣсто тѣѣг триѣс кѣлѣ шѣниѣѣ). — ѹсирѣла нѣко мѣло сѣра. — Прѣватиѣ ѣнѣко мѣе двѣс ѣваѣѣ.

Уз ѣвако (неутрално, безлично) употребљени глагол може стајати бѣло који број или род:

Нѣстало двѣѣ краве (поред: Нѣстале двѣѣ краве). — Пѣгубљѣно јѣдан ѣван и јѣдно шѣлѣже (поред: Пѣгубљѣн...). — Дѣста би ми бѣло зѣ зѣму ѣнѣ мѣѣг скѣрѹпа (поред: Дѣста би ми бѣѣо зѣ зѣму ѣнѣ мѣѣг скѣрѹпа). — Дѣста би ми бѣло трѣја саднѣ. И сл.

8. — Среднѣ род у једнини чѣсто се употребљава за нешто ѣпште, за нешто чији вршилац као да се не зна, као и за неко незадовољство, животне тѣшкоѣе, животну неумитност и неминовност, неку врсту судбинског збѣвања:

ѣтишло пѣ ѣволу. — Полѣвина нѣрода нѣкѣштѣно (м. некрѣштѣна). — Дѣрнѹло ми се. — Сѣвѣло се на јѣдну крѣву. — А. Кѣко си, Машанѣ? Б. ѣстарѣло се (м. *ѣстарѣ сам*). — А. Кѣко си, Васѣлѣѣа? Б. Жѣво се. — А. Кѣко сте свѣѣ? Б. Жѣво се. — Нѣмѣ кѣ да кѣсѣ, ѣзгинѹло се. — Лѣни нѣ кошено, па ѣмѣ дѣста старѹлѣ. — Шѣта ѣ сѣмо [и за мушкарца и за женско]. — Зѣузѣло [грѣд] Трѣштѣновѣѣм брѣдом. — ѣсѹшило се [ребра]. — Јѣпѣ се дѣбро. — Нѣѣ рѣдило [ѣ усевѣма]. — Нѣѣ рѣдило без по питѣминѣма [ѣ трѣви]. — Кѣнѹло ти у бѹбреге! — Нѣ бѣло ми грѣѣа! — Разрѣдило се. — Нѣѣ дѣбра нѣ виѣјело, ѣли штѣ ѣш.

Многи ѣд ѣвих случајѣва могу, разуме се, бити потчињени и законѣма граматѣчког слагѣња:

Сѣвѣли смо на јѣдну крѣву. — ѣсѹшила су се (ребра). — Нѣѣ рѣдила без по питѣминѣма (ѣ трѣви). — Сѣспѣјели смо на злѣ грѣне, итд.

9. — Јѣдно и друго слагѣње је ѣбично уз ѣсновне бројеве:

ѣмало би пѣшѣс дрѹгѣ да кѣси, и: ѣмало би пѣшѣс дрѹгѣ да кѣсе.

10. — Облици среднѣг рода служе и за исказивање ѣмаловажавања, потцѣњивања, презира и сл.;

А. Зашто е Јанко тб уради'о? Б. Ђвѣтно (м. Зѣтб што е ѡвѣтан). — Науѣило е тб господовати (за мушкарца). — Полѡгало, гѡд, па паѡло (за мушкарца). — Дѡшло тѣ да ѡмрѣ (о мушкарцу). — Лѣдо па нѣ знѡ шта рѡдѣ. — Тб е пѡѡно (за мушкарца).

11. — И у ускочком се говору речи као *нико* и сл. разбијају предлогом: Нѣ трѡжим јѡ ништа ни от кога, али реч *нишита*, поред тога што може бити разбијена: Сѡшѡ ни на шта, може остати и без уметања предлога: Сѡшо нѡ ништа. Мислим да је у овом другом случају реч *нишита* изгубила заменичко значење и стекла прилошко (рђаво, слабо) или именичко (ништавило, беда, нула), па се зато и не раздваја предлогом.

12. — Кад једински и множински облици значе исто, конгруенција се, природно, неутралише:

Ни'ѣсмо ни мѣ шѣша и: Ни'ѣсмо ни мѣ шѣше.

ЕЛИПТИЧНОСТ

13. — Између редукције материјала у речи, с једне, и реченици, с друге стране, принципијелно нема разлике. У оба случаја редукција се може протезати само до семантичне границе. Могу се редуковати сви елементи небитни за схватање мисли, а задржава се оно што је директно исказује. Због тога се реченица може свести на врло уске опсеге. Нису само овде у питању елиптичне реченице као *Вуѣи!* (што значи: Ударили су вуци у тор, или: Погледај, ено вукова, и сл.), *Зми'а!* (= Пази, ено зми'е, или: Бежи, ево зми'е!, и сл.) итд., већ и многе сличне, као: *Ўјсѣу!* — *Ќѡкѣј!* — *Мѡни!* — *Ќ!* итд., које се састоје од израза, речи или чак звукова и чији се смисао најчешће схвата из ситуационог контекста. Тако се, рецимо, реченица *Јединак, кѣкѡла му мѡјка!* може схватити тек из дате ситуације; она чини карику у предтексту и посттексту и схватљива је само у читавом том ланцу, слично ономе што се морају прочитати читаве претходне или наредне стране, каткад десетине страна, да би се појмило значење неке речи или израза.

14. — Навешћу овде неколико примера елипсе из ускочког говора као илустрације, иако елиптичност његове реченице не одудара од језичке елиптичности уопште, посебно у усменом говору:

Мврѡ да е ѡу (мора бити...).

Нѡсѣви мѡло качѡмака за рѣчак (настави котао на ватру да скувам...; иначе би реченица била готово апсурдна).

Ѐдем у дрѡа (идем у шуму да насечем и дотерам дрва).

Ѐј да ѡмѡ хѣ мѣшко ди'ѣше, него ни камена! (Ај да има хе мушко дијете, па би добро било, него нема ни камена).

Ни'ѣсам кѡлико мѡј ѡѡац ѡсѡ зѣмљѣ (нијесам колико је ли мој отац испод земље).

Не дѡј јѡгњѡдима у лѡваду (не дај јагњадима да уђу...).

Глава јој је не би 'е бунбар облеји'о (глава јој је толико велика да је не би...).

Он је не може би'и б'ље о(он је толико добро да не...).

Што не си'је мало? — Ова веза „си'је мало“ је у Ускоцима врло жива. Смисао је овај: Што не си'је, па макар се само мало задржала, па се опет брзо вратила?

Навадиле се овце у ливаду (навадиле се овце да ујављују у ливаду).

Улегла сам за шер'у 'а ј'и' забрав'ила (да је узем).

Глед'ај, л'ле, к'ко ћу ов' ... (како ћу ово урадити, сашити, окрпити и сл.).

О'еш ли ориз на м'со? (помоћни глагол самосталан; о'еш ли ориз ставити на месо).

Наш'о е ј'д к'е (нашао је јад као што је).

У јес'н закол'ем м'са д'си'а (У јесен закољем више комада стоке те добијем доста меса).

С'ан, да ни'е ов' д'љ'а (стани да видим да није ова дуља).

Нек ш'уче ш'у'е, ј'дн'ако (нек коси туђу ливаду, све је исто).

С'ав'ићу мало гра'на на си'јено док ш'ћ'нем ш'врши'ва (ставићу мало грања на стрпано сено па нек тако стоји док га не будем површивао).

15. — Изрази као:

Мокра з'мља. — *Ли'епа к'ћа.* — *Ли'епо ди'ете.* — *Д'бар в'о.* — *Ц'р Душ'ан највећ' ј'нак српски.* — *Самртна д'ша.* — *Ск'р-р'п б'ј'ел к' карта.* — *Г'рка ов' к'ва.* — *Неп'одесни ов' оп'анци.* — *М'чан ов' наш ж'вот, господине.* — *Он' јој ћев'д'јице к'в'арне* итд.

нису синтагме, већ реченице са изостављеном споном. *Мокра з'мља* не значи *мокра земља*, већ *З'мља је мокра*. *Ли'епа к'ћа* значи *К'ћа је ли'јепа* а не *ли'јепа к'ћа* итд. Елиптичне реченице ове врсте честа су појава у ускочком говору, а увек дају неку процену или оцену.

16. — Упитне реченице са изостављеном речцом *ли* нису ретка појава у ускочком говору:

Им'аше к' он'је без она? — *Н'м'аш к'ке в'еде ч'рапе?* — *О'еш от'и до к'либ'е?* — *Ни'есам отру'авила?* — *Зн'ашта [= знаш шта] к'емо уч'њети?* — *В'иш к'лико су ов' л'епш'е?* — *О'еш ш'с на ов'?* — *О'еш об'с шт'а?* — *Зн'аш ти ј'шт'о [= још што] без т'?* — *Им'аш к'ку п'љу да се п'кри'ем?* — *О'еш на з'иму у Би'о-град?*

17. — Изостављање предиката (Св' му н'ке г'ке по в'рату. — Она пон'еси к'рмету да ј'д' па в'зу на в'рат) и др. речничних делова у случајевима кад су присутни у свести — обична је појава као и другде.

НЕГАЦИЈА

18. — Кад се одговор на питање састоји само од речце *не*, доста се често уз ту речцу употребљавају личне заменице, али не померају значење те речце. Пошто се те заменице у оваквим приликама изговарају са овом речцом као једна реч, имају исти акценат и исто значење, ја их овде пишем заједно са речцом *не*:

А. Јè ли ти дала ўже? Б. Нèона (овај је акценат уопштен, исп.: *нèјā, нèиш* па и *нèона*). — А. Јеси ли се ўми'о? Б. Нèјā. — А. Јесу ли дòћерāли шйльж? Б. Нèони. — А. Јесте ли дòручковāли? Б. Нèмй. — А. Штò си брйжан? Да ти нй'е слāб кò од ўкућāнā? Нèоно, итд.

19. — У клетвама се негација различито употребљава, што зависи од тога шта хоће онај (или она) који куне: да се заиста некеме деси зло које клетва садржи, кад одречне речце нема:

Ўби'о га бòг! — Врāt слòми'о!;

да баш много не жели да га зло задеси:

Бòга [= бог га] не ўби'о!;

и кад се одлучно не жели да се зло догоди и кад се клетва одлучно негира, управо пред страхом да се клетва не испуни, она се енергично побија:

Змй'а га запўнула нè!

20. — Кад неко мисли да није тачно оно што неко пориче, реагује се двема негацијама на то порицање. Нпр.: А. Нèмам дòста рāнè зā зйму. Б. Нè нèмāш. Значи: хајде, богати, имаш. Или: А. Нèшто ни'è-сам здрāв. Б. Нè ни'èси. Значи: Богами, јеси. Или: А. Не ўми'ем јā да се картāм. Б. Нè не ўми'еш. Значи: умијеш, умијеш (не вјерујем да не умијеш, рекао бих да умијеш и сл.). Или: А. Нè косйм нò јāдйм. Б. Нè нè косйш. Значи: добро косиш, твоје кошење није јађење но добро кошење, итд. У првој речци *не* осећа се призвук узвичности. Ова двострука негација служи искључиво као реакција на извесна, неуверљива, негирања.

У вези са две негације, али друге врсте, забележио сам и овај пример: *Мāло нè йо не бй, ёшò йш нèга*, са значењем: не потраја дуго, ето ти нèга.

21. — У примерима какав је овај: Ли'èчи'о га јā не ли'èчи'о, он [зуб] бòлй — негација *не* има дисјунктивно значење (Лијечико га ја или не лијечико...; било да га лијечим, било да га не лијечим...).

22. — У примеру *Дòчек нй'е мòгò бйшй сйлнй* [силнији] имамо обичан вид негације. Међутим, у таквим случајевима употребљава се још један обрт негације који исто тако има велику, ако не и већу снагу поређења, истицања, појачања значења: *Дòчек је бй'о нй'е мòгò бйшй сйлнй*,

где позитивна и негативна форма не потиру једна другу, већ се удружују ради снажнијег израза. Такви су и ови примери: Он је не може бити бдљѣ. — Глава јоѣ [= јој је] не би је бунбар облѣтио, и сл.

23. — Има и обрнутих појава, тј. да се две негације своде на једну: Они су ниѣи пријатељи (м. Они нијесу ниѣи пријатељи).

У примерима какви су: Он није нишѣа ѣри ѣбе и Он је нишѣа ѣри ѣбе, Ти нијеси никакав ѣлвкѣч и Ти си никакав ѣлвкѣч — одрична и потврдна форма значе исто.

Случајеви Пригљѣј ми диѣѣе док се не вратиѣм и Пригљѣј ми диѣѣе док се вратиѣм поклапају се са одговарајућим случајевима у књижевном језику. То исто имамо, и поред нешто друкчијег осећања, и у примерима какви су: Не дирај га док једе и Не дирај га док не једе, тј. ово је не једе = једе, а не: не дирај га у време кад не једе, како би се та реченица могла такође схватити.

ПОТВЕНЦИРАЊЕ ЗНАЧЕЊА

(Експресивно изражавање)

24. — Док говори, човек обично не мисли на то како говори; он углавном мисли о ономе шта ће рећи. Међутим, има доста случајева кад је човеку стало баш до тога да пронађе најјача језичка средства за исказивање мисли.

Сваки језик, не рачунајући разноврсна кинетичка и слична средства, располаже разноврсним чисто лингвистичким средствима за потвенцирање значења. Изнећу овде нека од таквих средстава у ускочком говору.

25. — Снажни семантични ефекти постижу се преласком са реалног на апстрактно, фигуративно значење. Фонд речи за конкретне појмове постаје на тај начин непресушан извор за фигуративно изражавање:

рѣниѣк (појаван, снажан ован) — преглалац;

рѣница (добра овца) — отресита жена;

бѣлуша (црна крвава бела лица) — глупа особа, особито мушка;

вѣ — човек који зна само да напорно ради;

шѣрац — човек с пегама по кожи;

грѣна — врло мршаво чељаде;

ѣѣца (тешка тољага) — гломазна девојка или жена;

бѣкоња (во великог трбуха) — човек са великим стомаком;

карѣган (ован великих завојитих рогова) — моћан човек;

вѣлоња — снажан човек;

вѣѣд (курјакова младунчад) — жива, полетна, радна деца, способна да одраслима притекну у помоћ било у чему, особито у неком раду;

ђѣвѣ — велики број значења од рђава, зла човека до марљиве особе и домишљана;

сѣкѣ и ѣрѣ — многа позитивна значења;

Габелъ — човек у кога се не може имати поверења, превртљива особа; итд.

Често се читав израз или реченица или поједини њихови делови могу употребити са преносним значењем:

Зајала магла прѠ Сињајевине — креће се магла у великим масама преко Сињајевине;

Имаш у мене ђе ошести — ја ћу те лепо дочекати, добро ће ти бити у мојој кући;

ЋдѠ се ђавѠ за ђавола — душла невоља (реченица је формално бесмислена јер се само женско удаје, али у ствари није бесмислена јер реч ђаво у преносном смислу може значити и женско);

Бљѣжи, јадна, бљѣжи. Није онога брѠва на свој Сињајевини — глупачина, незналица, забун.

Оваквих примера има веома много у ускочком говору, као и у другим говорима.

Ружне речи и изрази у фигуративној функцији каткад, услед своје велике фреквенције, тако рећи клишетираности, сасвим изгубе скаредност и употребљавају се, чак и пред „стидним“ особама, зато што у свести говорника немају више ништа заједничко са њиховим конкретним значењем, већ остаје њихова чиста фигуративност.

Велики семантички ефекат постиже се изразима са значењем супротним од нормалног у функцији еуфемизма: вѣселѣ Ѡвце (= тужне, јадне, жалосне овце), срѣћо (= несрећник, јадник) и сл.

26. — У Шекспировом „Хамлету“ налази се оно чувено понављање: „Речи, речи, речи!“ То класично појачавање значења понављањем речи или делова реченице, ја сам забележио у овој форми: „Рѣечи, рѣечи, рѣечи, рѣечи, рѣечи, само рѣечи!“ Из овога се види да број три (што се најчешће сусреће у литератури, нпр. Он ѣдѣ, ѣдѣ, ѣдѣ) није каткад довољан да изрази сву мисао. Ево неколико примера за истацање значења понављањем језичког материјала:

Он свѣ једно те једно. — Ђут, авѣтино Ѡвѣтна! — Мѣч, сѣлудниче сѣлудни! (иначе би било бесмислено пошто само сулудник већ значи сулудна човека). — Ај, ај, ај, али даљѣ не мѠгосмо. — ГѠведа ујѠвила у лѣваду па дѣћкајѣ ли дѣћкајѣ. — ОтвѠрила се врата па вљѣтар пѣва ли пѣва. — Ђно ѣг, ѣдѣ ли ѣдѣ! — Дѣго, дѣго се причало. — Уладе и ѣладе е улѠжиѠ у тѣ лѣваду. — Уладу ѣлада путѠ бѣѣл кѠ на гѠри бѣѣли снѣѣг. — А она сирѠта плѠстѣ, плѠстѣ, плѠстѣ. — Бѣљук, бѣљук, бѣљук (= све буљук до буљука). — Он мѠра ѣћи те ѣћи. — Бѣца, бѣца у врата крѣшима. — Бѣљен Бѣљеновић или Пѣтрѣшко Пѣтрѣшковић (веома глуп човек, глупак над глупацима, глупак од глупака). — Па ѣѣри, ѣѣри вѣда. — Ударишѣ ѣ арлѠк, ѣ арлѠк. — СтѠвишѣ рѣке на трѣук па смѣѣг, па смѣѣг. — ЛиѣчиѠ га [зуб] не лиѣчиѠ, Ѡн бѠли те бѠли. — Бљѣж да бљѣжѣмо! — Не бик ти вѣшѣ спава ла да е бѣло трѣ ноћи на нѠј. — СтѣѠ е зѠр зѠриле да ѣљѣѣ ѣ кућу. — Свѣ тѣ па тѣ.

27. — Овамо иду и понављања у којима је прва или поновљена реч ојачана наставцима *иш*, *аиш*, *ан*, *ин* и др. или је посредни каква друга неподударност у њима:

цйшци'о (цйвци'о), цйшци'ела (Јѣкнѹла му цйшци'ела рѹка, Мй-ли'а ми 'е њѣгова дл'ака нб она цйшци'ела, Цйшци'ело жйто п'аде, Р'ади'о е цйшци'о б'ожй д'ан), цйп'анцй'о, с'ам с'амцйт, с'ам с'амйт, н'ов н'овцйт и н'ов н'овц'ат, пр'ав пр'авцйт, пр'ав пр'авц'ат (пр'авй пр'авц'атй госп'один), здр'ав здр'авйт, п'ун п'унцйт, п'ун п'ун'ан, п'ун п'унц'ат, п'ун п'унц'ан, један једйтй (Тб ми се д'есило један једйтй п'ут), с'ѹв с'ѹвцйт, с'ѹв с'ѹвц'ат, гб гблц'ат, д'ба д'бцйта (Д'ба д'бцйта п'ута сам такб п'ао [у сансу], на једвйт'ѣ ј'аде, на једв'ан'ѣ ј'аде, ј'ѣвда на једвйт'ѣ ј'аде, ј'ѣвда на једвйн'ѣ ј'аде, ј'еднбм ј'едитбм н'ѣ бисте обрнули, сйт сйц'ат, сйт сйт'ан (Д'асанга [= да сам га] р'ани'ѣ пр'ѣ-п'ѣла, бй'о би сйт сйт'ан), жйв жйвцйт, жйв жйвц'ат, један једй-нй, једна једйнит'а и сл.

Неки од тих израза не морају, разуме се, имати увек појачано значење, нпр. Помбгло ти ј'утро ј'утрош'ѣ. — Тб се д'есило на данашнй д'ан, итд., као што ни свако понављање не носи у себи појачање, већ може имати сасвим супротно значење: А. Како ви д'ома? Б. Здр'аво, здр'аво (= није баш добро) и сл.

Ојачања речи могу бити изведена и на који други начин, помоћу речи *с'ам*, *с'амо*, *в'ас*, *ш'ај*, *др'агй*, *йсйй* и др., њиховом комбинацијом итд.:

с'амо с'ам (и с'амос'ам: С'амос'ам покбси'о стб тов'ар'а сй'ѣна. — Нйко му нй'ѣ помбгб, св'ѣ е п'дорб с'амос'ам. — Дйгб е вр'ѣху п'уну жйта с'амос'ам), с'амо с'ама (Д'бшла с'амо с'ама), с'ам кл'ас, с'ам пл'ас, гблб зр'но, нбвй йстй ч'ас (на ови исти час), д'ѹгов'ѣтан, д'ѹгй д'ѹгов'ѣт-нй, в'аздугй, ббгов'ѣтнй (Кбси'о е д'ѹгй д'ѹгов'ѣтнй л'ѣтнй д'ан или: Кбси'о е цй'о ббгов'ѣтнй д'ан. — Р'ади'о е цй'елу ббгов'ѣтнѹ нбј. — Нй'ѣ п'атисб д'ѹгй ббгов'ѣтнй д'ан. — П'ад'ала е кйша цй'о б'ожй д'ан), с'амонов (= нов новц'ат), тй йстй, в'аздр'агй (Ш'ѣди'о е кбт кућ'ѣ в'аздр'агй д'ан. — Прст'ѣнали су се св'ѹдр'агѹ нбј. — Мбра-ћемо ѹзимати жйто св'ѹдр'агѹ зйму. — Ш'ѣди'о е крај њ'ѣга в'аз-др'агѹ нбј. — Н'ѣ д'ам па да е твбј в'асци'елй свй'ѣт), св'аков'ѣтан (В'ѹк покблб св'аков'ѣтнѹ бвцу), св'ѣ с'амй (По лйвади св'ѣ с'амй ј'аб-л'ан!), с'амо један, т'а мйнѹт (О'ће кйша т'а мйнѹт), св'ѣтрое, ћ'ѣ-вбјка й пб, и сл.

Да напоменемо овде да и низ творбених типова модификују значење у експресивном правцу, преводѣћи основно значење у аугментивно, деминутивно итд.:

кљ'усина, лйвадчина, д'ѣц'о, кѹћица, п'ун'ан, п'ун'ано (Йм'а п'ун'ано ћ'ѣц'ѣ), пр'ч'ѣвит, трбѹлат, мртвѹлав, ма'ѣшан, пй'ѹцнуги, овойш-нй, тойшнй, оволийнй, оволийцкй, оволийцб, велик'ачак, велик'а-чан, волик'ачкй, велик'ачкй, волик'ачнй, волик'ачкй, м'анитбв, р'ундбв, г'лават, г'лавоња итд.

Народни говори разликују се у овој појави углавном у мери, квантитету, фреквенцији употребе таквих ликова. Ускочки говор свакако спада у оне који су изразито склони тим средствима.

28. — Поред наведених и сличних, потенцирано значење носе у себи и многе друге речи, дакле не само изведене специфичним суфиксима већ и основне, примарне речи:

Мѡре га [тврдо месо] јѣсти кѡ имā зѡбā (= добре зубе). — Помѡћи ће кѡ е чѡек (= добар човек). — Ако бѡднѣ врѣмена (= лепог времена), свѣ ћемо на врѣме урадити. — Кѡ имā кѡћу (= добру кућу), не бѡй се јесењѡг кишā ни зѡнскѡг мѣћāвā. — Не дае се ди'ѣге [= девојка] нā нāм ѡ глāс нѡ чоѣку (= добру човеку). — Дрѡжите се кѡ јунаци, ѡуди (= добри ѡуди). — Толѡкѡ (= многи) ѡткоси ће ни сатрунѡти. — Кѡлик је! (= огroman), и сл.

Међутим, те и сличне речи могу имати и имају и сасвим супротно, негативно, значење, али опет потенцирано:

Нѣ дā ни врѣме (= ружно време) да пѡкупѡмо ѡвѣ ѡткосе.

У ускочком говору честа је такође употреба речи које су саме по себи врло експресивне:

Ѡн је плѡнѡти ѡтац. — Тѣчѣ од ѡѣга свѣ ѡћарā крѡв. — Ѡстало ми је цѡглѡ пѣ динарā. — Нѡко жѡвѡ ѡће нѣ сми'е нѡшта рѣћи. — Штā ћу, сѡњѡ кѡкавац! — Кѡћу [= куд ћу], сѡњā кѡкавица! — Пристави вѣчеру, свѡ су мртва глāдни. — Дā ми мало шѣжāнице, мртва сам жѣдна. — Пуштѡг [= пушти иг] да се ѡдморѣ, мртва су ѡмѡрни. — Свѣ жѡвѡ забѡравѡм. — Свѣ жѡвѡ скāпā од ѡвѣ врелинѣ. — Свѣ е жѡвѡ дāо за дѡвāн! — Нѣ би га ни рѡђенā мāјка пѡзнала! — Нѣ слуша ни рѡђенѡга ѡца! — Чѡтā мāјка! — Тѡ е, јадан, дѡндѡшманѡн! — Кѡси кѡ бѡг!

Снажно значење садрже и многе друге речи: *напѡтѣзати се* (Пāс ти се мѣса напотѣзѡ!), *забрѡити се*, *занѡбри'аниши*, *занѡбр'аниши* итд.

30. — У свим језицима неки бројеви значе много више но што је ѡихово редовно значење. Они управо служе за потенцирано, мултипликативно приказивање нечега. Ти су бројеви обично: *ѡри*, *дѡвѡи*, *сѡи*, *хѡлада*, *мѡмон*. Слично је и у ускочком говору:

Нѣ дāм да си ми дѡвѣт пѡтā сѡн! — Рѣкѡ сам двāдес пѡтā. — Стѡ пѡтā е слāгѡ! — Ылāдиле ти се! — Прѣма мѣне е кѡ да сан га дѡвѣт пѡтā рѡдила. — Једна ѡста а дѡвѣт јѣзѡкā! — Јā јѣдну а ѡна дѡвѣт! — З дѡвѣ грѡбā да дѡћѣш, пѡкла би о смѡ'а. — Ѡвѡ сам пāрти'у дѡби'ѡ са стѡ зѡдѡвā. — Мѡже урадити а и пѡести за трѡицу. — Тѡћеш тѡ рѣћи јѡш мелѣѡн пѡтā, а ћѣца ѡпѣт нѣћѣ прѣтвѡрити!

31. — Неки изрази, узвици и рѣце појачавају значење речи и израза уз које стоје:

Ѐјде, тѡ ти је ѡтолѣ-дѡтолѣ (= врло близу). — Ѡтка сѣбе ѡнѡ вѡ пāсе у ѡнѡј лѡвади! — Ѡнѡ е пѡпѡгāн! — Ѡнѣ прāпѡгāни нема кѡ-

лико е Црнѣ Гѡрѣ. — Станиѡ се питај бѡга ђѣ. — Покѡсили су питај бѡга кѡлико. — Вратиѣ се, али питај бѡга кад. — Ама баш ништа! — Ама баш дѡбро! — Ама баш шѡтра! —

Познато је да везници, поред службе везивање речи и реченица, служе понекад и за истицање онога што се казује речима пред којима стоје:

Ћвѣ ти ѡ школѣ. — Били су и вѡдиѣ. — Од нѣвљешта и гѡра плачѣ. — Затѡ ти ѡ кѡжѣм. — Радѡ ѡ днѣви ѡ ноѡи. — Нагрдна била, ѡ са мнѡм!

Очигледно је да везник *и* у оваквој функцији није никакав везник, већ речца.

И речце *не, јес, да*, кад се накнадно додају изразу, постају елементар појачања:

А, нећу ја ноћивати, не! — Ја ти тѡ кѡжем, јес! — Неће дѡћи, да!

32. — Под извесним условима свака реч може постати узвик и тада упада у сферу акценатско-квантитативне неравнотеже, ослобођава се од акценатско-квантитативних законитости и може имати свакакве интонације, скраћивања, дужине, отезања итд. Ово интонационо „отуђење“ речи редовно повлачи за собом потенцирање значења и оно се ради овог и врши: *ѡуно, великѡ, дѡбра, јѡдѡ* или *јѡдѡ* и сл.¹ Те су форме семантички јаче од редовних форми: *ѡуно, великѡ, дѡбра, јѡдѡ*. *Ћја* је потврдна речца. Међутим, у форми *ѡја* значење је знатно појачано, и може, као и у другим случајевима, садржавати мању или већу дозу емотивности. У оваквим случајевима моменат истицања значења долази од необичности, одступања од онога што је редовно.

ПИТАЊЕ ПЛЕОНАСТИЧНОСТИ

33. — Ни у овом се говору не држи увек чврсто принцип чисте деминуције или аугментације, већ се деминутивном облику додају друге речи, које су ту плеонастичне. Израз *лѡек ѡлѡкнѣм* у реченици *Дѡј ми да ѡб лѡек ѡлѡкнѣм* значи исто што и *ѡлѡкнѣм*, тј. реченице *Дѡј ми да ѡб лѡек ѡлѡкнѣм* и *Дѡј ми да ѡб ѡлѡкнѣм* исте су семантичке вредности. Такве плеоназме имамо не само у синтагмама какве су: *великѣ ножѡицине, сѡиѡни цвѡѡиѡи, мѡлѡ рѡбица* и сл. већ и у примерима као:

Прѡјашѡ га [= ждрѡпца] мѡло. — Леже тѡ и мѡло одриѡѣма. — Презалогѡи мѡло. — Притрѡпи се лѡек. — Ћѣ су ми ђѣца мѡја! — Трнѣ ми чѡпра мѡја! — Шѣ дѡље, браву јѡдан! итд.

Међутим, треба имати на уму да је појам малог, односно великог, релативан и да садржи безброј степена. Од две кућице једна може бити мања, а друга већа. *Пројакѡици*, поред осталог, значи: мало јахати, али то мало може значити пет, десет, двадесет минута. Уз речи које значе

¹ Види о овоме и код А. Белића: *Савремени срѡскохрѡватски језик: Гласовѡи и акценатѡи*, Београд, 1951, 121.

нешто врло ситно, сићушно често се додају друге речи (ситан цветић) да се јасно, недвосмислено истакне та сићушност. У таквим се случајевима не може говорити о сувишној, погрешној употреби речи. Ја налазим да ни у примерима као *Ђе су ми ђеца мџа?* оно *мџа* (*Ђе су ми ђеца?*) не мора бити плеоназам, већ елеменат подвлачења значења и специјалног расположења ове мајке. Ни *Ше дџе* не мора бити плеоназам не само због тога што се може сести и горе већ ни због тога што је реч *дџе* у овом случају чврст ослонац онога што значи реч *иџеши*.

Као што се види, формални плеоназам не мора увек бити и стварни плеоназам.

34. — Навешћу овде неколико устаљених израза колико да се види природа ове врсте језичког материјала у ускочком говору:

бџк ти свѣтї; ђавџ мџкџ (На вретѣно не мџгу ђавџ мџкџ); ђавџ пџпиџ; ђавџ иџиџ; џдџ се ђавџ зџ ђавџа; џ камѣн и џ дрво; свѣ у... (свѣ џ биџїк, свѣ у пџевџаниџу, свѣ у девѣдѣсѣт); у њѣгову (њѣну) глџву (А. Крепала сивуџа. Б. Ў њѣну глџву); тџ ђѣ (око, отприлике: Прѣдџјте Вѣлимїру тџ ђѣ десѣ гџџџа. — Дџџи ђѣ тџ ђѣ око Нїкољдџана); бѣс тѣ без џвѣ (Иџбиџ га бѣс тѣ без џвѣ — на правди бога, без разлога); нїшта зџ тџ; иџѣди, ђџволе (нека, стани, престани, чуј, није тако и сл.); нѣкѣ јџде (џнї Мїловџн нѣкѣ јџде мџже пџднїџет — ето, нешто, нешто мало), кад гџј бїло (Плџтиџџеш тї џвџ мѣне кад гџј бїло — једном); ѣво га... (Ѣво га да кџси, да дрѣ... — способан је..., уме, може, вичан је...); учїните їм глџс (јавите їм, не оглушите се о њих); свѣ сџвџ пџра (Сїџено свѣ сџвџ пџра — здраво, добро, сигурно и сл.); мїмо свїџет (Јѣде мїмо свїџет — превише); џднїџ мртвиџем вџду (пао у дубоки сан); свїџе [свет] да е тџџ (Нѣџеш свїџе да е тџџ!); нѣ дџ се џџерџт џ тџр; нџ под ногу (наниже; лако); итд.

ИЗРАЗИ

35. — Пасивни глаголски облици значе каткад исто што и активни. Реченица *Пџдиџѣљени смо* може значити исто што и *Пџдеџѣлили смо се*. Управо, нико њих није делио, већ су се они сами поделили. Међутим, кад та реченица (*Пџдиџѣљени смо*) значи: ми живимо одвојено, кад, дакле, има значење садашњости, она се значењски не може изједначити са реченицом *Пџдиџѣлили смо се*. Иста анализа може се извести и са реченицама какве су: *Умивѣн сам* и сл. Разуме се, те реченице могу имати и пасивно значење, тј. *Пџдиџѣљени смо* може значити и да нас је неко поделио и сл.

36. — С друге стране, активна форма у комбинацији са *се* може имати трпно значење. Реченице као *Окуџала су се* [јагњад], *јџдо, лїџеио*. — *У бџрби на Мџјкџвџу рџни се џ главу*. — *Кџѣ џнџ гџднїџ бї ка се иџсџсїџе вї?* — *Скџїї се иџ сїџено дџсїџа лџко*. — *Мџгџше џн дсїџрїїи шїрї док јџ јѣдну иџко сан [= сам] се јџ рџчџно џ ирџѣ*, и сл. не казују да неко извршује радњу на себи, већ да неко изводи радњу на другоме, тј. јагњад

нису себе купала, него су их људи купали. Та реченица значи, дакле, исто што и: *Окүйайиа* су [јагњад], *јадо*, *ли'еио*.

37. — Појава да се предикативност изражава екскламативним средствима, обично ономатопејским, доста је честа у ускочком говору:

Шчепа облугицу па буп у њега. — Он себе дићак у уста. — Ди'ете врљачи зидом, па вода туп међу рогове. — Камен гру у један бор. — Притрча му па пљас, пљас, пљас по образима. — Ђива, јаро, горе ус планину. — Ујсту, Шароња, вук тодро (= те одро). — А, зеленко, мој браће рођени! — Иш, орō тодни'о (= те однио). — Он левор йаза паса па дѹ у њега. — Трта, врта, те у ватру, итд.

Ова је појава, уопште говорећи, најчешће знак неразвијености друштвено-културног живота.

ЈОШ НЕКЕ НАПОМЕНЕ

38. — Екскламативне реченице као

Бдже ми тј помдзи! — Сачувāj бдже и закрили! — Ђавō мако!
(Свѣ вљетар одни'о ђаво мако!). — Ако знам, јади ме знали!, и сл.
као и екскламатизовани изрази типа:

Јадо! — Кукавицѣ! и сл.

— постали су, у неку руку, обични узвици. У облику *кукавице* чак је и акценат измењен, тј. одудара од редовног акцента (*кукавице*), а и последњи је вокал продужен.

39. — У ускочком говору, а то, разуме се, није само његова особина, безличност може бити исказана и другим лицем једнине:

Ђво, остани и о једној крави, то опет ништа не помажѣ. — Радйш, мучйш се, па на крају завāлийш долину.

ПРИМЕРИ ЗА ПАРАТАКСУ

40 — *Койулаивне реченице:*

Могла биг јдш што ѹ кућу сигурат и ништа више. — Йди код Радойцѣ и тражи шѣкиру. — Имагѹ доста мала и живљагѹ добро. — Окинѹла ми се крава и ушла у кѹпус. — Тй си капац па ради шта оеш. — Свѣ нареди како трѣба, па се онда жени. — Шѣди па навѣзи тај кдлиц'ер. — Она ме пѹшши те прођој. — Пѹче вук те закла оног вода. — Овако е било досад, а овако ће бити и посад. — Ни ко пйјѣ ни ко плаћа. — Зорка зајарачйла, више ме не зарѣзуе. — Сам пао, сам се уби'о. — То ти слас, то ти час, то ти оцу за појас. — У ушечени'у сан [= сам] се родила, у ушечени'у ћу и крепати.

41. Адверзативне реченице:

Има мајакā, али онакē нѐма. — Ја биг пòлако чепрљала, али ми нѐ да кўна. — Учио сам, ма нѐ знам. — Мањуе се [= склања се], али нѐ море ўвијек. — Оће да гради кўну на исти темель, па му стриц нѐ да. — Нагрла бига [= бих га, хлеб], но не мòгу. — Ўзег òнò једно, па безубā [= без зуба] нїкуд. — Вазде е лї'еп бї'о [сир], али 'е овѐ гòдинѐ најлешшї. — Ја ишла, па нїшта. — Пòмичѐ ни се јòш пòмало лѐба, а у òстāлòм оскўди'свāмо. — Ни'есам болесна, испòлела сам нāкò. — Нї'е ми мāло тѐшко, него йскопина! — Не чїнї ўзмāка, него алабурдѐ! — Нѐ шћāвāг пїти, но ме нāнерāшѐ. — Тагў дòћи, па йг нѐшто спрї'ечї. — Млòго пўтā ми 'е у живòту залазило зā нокте, па ме òпѐт ѐвѐ жїва. — Бїг, нò нѐмāм кāд. — Остала биг десе данā, али не мòгу. — Бїла е млòго слāба, али прѐчече. — Ја мајкића òсобїм, па зāлўд. — Таше да кòсї, па му нѐ даде Зòрка. — Нѐка што га [сено] разбурўка, но га йжеде. — Не бї'ѐ се òн [во], нò ће узманут òд мўā. — Кўцали су по мѐне, нѐће вїшѐ! — Нāдала сан се да йзїдѐ, па мѐшчїн нѐће. — Рѐко е да ће дòћи па га нѐмā. — Рāди'о сам цї'елòга живòта, па ѐво òну да ўмрем ò глāди. — Нѐмāм кўкāле брїшкулѐ, па йдѐм. — Нѐмāм вїшѐ нїкòга, па жївїм. — Вòлї биг да сам пòгинуо нò што се тò догòдило. — Дўк се вї'е а живòта нї'е.

Један специјални вид супротних реченица јесте онај у коме се супротна реченица налази на првом месту: Нѐ могу, а свѐ биг òвò жївò прòдò (исп. Свѐ биг òвò жївò прòдо, али не мòгу).

42. — Дисјунктивне реченице:

Вòља ти пїѐћети, вòља ти спāвати. — Или пїсди или йди. — Вòљ ти се жѐнити, вòљ ти се не жѐнити, ја ти вїшѐ нѐћу рѐћи ни'едну рї'еч. — Или ме држи кò што се чѐк држї или ме ўбї кò што се лўди ўби'ајў, а нѐ држи ме кò псā. — Å на врāта, å у кўну.

43. — Ексклузивне реченице:

Нѐнеш тї тò учињет нāко да се брўкāш. — Покòсићу свѐ, сāмо ће ми òстати òнò мāло при Главама. — Свѐ ми 'е слāбо рòдило, òсим што сам нāшò дòста кунпї'єрā. — Дòбра жѐна, сāмо да ймā чоѐка. — Дòћи ћѐ нāко не ймаднў сў чїм. — Тї нїшта нѐ знāш бе што глāш. — Сā ћу ја, сāмо да òвò зāши'ем. — Ја не мòгу дрўгò без нāко да ўмрем. — Мòраћу нāко се нѐ шћенѐ на мѐне окрѐнут. — Нѐ може вїшѐ нāко да му ўзмѐ пāмѐт. — Нїшта без кāмѐн ў дòм. — Не òстае ми нїшта, нāко да се пòмїрїмо. — Штò ће ми нāко да ми 'е јòш тѐжѐ. — Ја нїкуј ни'есам бе што сам једнў нòј ў Бòрје нòћила. — Кò кўти'а, мāло вїшѐ [= веће]. — Нѐћемо блѐжат већ ако смо кўкавице. — Штā ће му вїше без да му ўзмў!

44. — Конклузивне реченице:

Стрѐсајў се òвце, бїће вѐликò врї'еме. — Òдлāжў крāве нòгама, бїће вѐликѐ стўдѐни. — Окрѐнуо се Млѐсец на точўрак, бїће врѐмена [= неврѐмена].

45. — *Асверайивне реченице:*

Їмала сам двоја вурмїна, а са нѣмѣм ни'ѣдни'ѣ. — Пѣгла, свѣ жарѣва стої ође, а лѣб се ни'ѣ испекѣ. — Їљаду радї, а јѣдан ѱживѣ. — Ёјутру прѣброїм ѡвце, кад ми нѣмѣ најбољѣга ѡвна. — Тамѣн ми шѣли за сини'у док чѣек на кутњї прѣг. — Свѣдѣ ѣца и свѣе свѣ, па не мѣгу, а нѣ бѣж ѱїг. — Јѣ не мѣгу ни ѡви'ем цѣокама цѣвѣп да дѣм, а кѣмоли да јѣш двї'ѣ навѣлим себе на врат. — Не мѣгу живљѣт, а кѣмоли јѣсти. — Нѣ може ѡн млад, а ѣѣ ѣу јѣ пѣ старѣс. — Їмѣ двї'ѣ уре ѡтка сте дѣшли, а ништа ни'ѣсте јѣли. — Нѣ знѣш а учи'ѣ си шкѣле. — Не мѣгу јѣ с ѡволикї'ем ручѣтинѣма, ѣѣ ли ѣш тї с тї'ѣм тршчицѣма! — Ёво сам ѡстарѣла, а ѡногѣј чѣда нѣ виђог. — Ођу да ѣдѣм на Бѣан, а тї ми пригѣди'ѣ да се картѣмо. — Онѣ двѣ мрѣ, а ѡни утѣкли!

ПРИМЕРИ ЗА ХИПОТАКСУ

46. — *Декларайивне реченице:*

Дѣбро е е си дѣшла. — Јѣ виђу е лѣжѣ. — Радї би бї'ѣ да ми 'ѣ рѣка ѡд'пала нѣ што се тѣ дѣсило. — Рѣда е да ѣ јѣ ѣмѣм кѣру лѣба на трѣпези. — Трѣжїм да бїдѣ цѣрскї најшљедник. — Зїмѣс жѣљѣг да ѣмрѣм. — Жѣо ми 'ѣ штѣ га нѣ виђег. — Знѣдок вѣла ѣѣ [= да] е пѣгинуѣ. — Шѣѣла сам да прѣдѣм ѡнѣ двѣ брѣва. — Стїдї се да ѣљѣжѣ. — Нѣ море што се нѣѣе површїва [сѣно]. — Вїђи кѣко ми тѣ мѣреш дѣти. — Прѣуми'ѣ сам да ѣе дѣнѣс дѣћи Нїкола. — Мїшљѣг да ѣш ми дѣти јѣдан зѣлогѣј. — Мїсли'ѣ сам сѣдѣ ѡ рѣспусту да прѣђѣм. — Ни'ѣ знѣла ѣѣ е у тебе кѣпѣш. — Срамѣта ти 'ѣ прѣжити ѡвѣ сирѣти'у. — Ође да ѣмрѣ. — Мїшљѣи ѣмри'ѣ. — Мїшљѣг прѣлѣми'ѣ се зѣмљѣ пѣда мнѣм. — Гѣворѣгѣ дѣћи ѣѣ. — Нѣ знѣм ође ли штѣ мѣј учи'ѣет. — Мѣне би бїло мїло да прїстанѣ. — Знѣм да му бљѣше Гѣврила жѣо. — Надѣм се да ѣе сѣд по ми'ѣни бїт лѣпѣтѣ [= лепа времена]. — Је ли грѣта да ѡстанѣ бѣ сре'ѣ? — Вїш кѣка му е кѣћа. — Нѣ знѣм ѣѣ е бї'ѣ. — Вїкѣше Тѣмо Кршїкапа да е ѡвамо лї'ѣпо. — Штѣ мѣрї штѣ е ѡтишѣ? — Да ѣѣ пуштїт Јѣка да дѣђѣ. — Нѣ дѣм да ме напанѣ. — Бѣљѣ би бїло да су за ѣѣ бѣљї. — Мїло би јѣј бїло да јѣј ѡправїш писмо. — Вїди кѣкав му е рѣчник. — Знѣм јѣ штѣ знѣм.

47. — *Темїоралне реченице:*

Ѐ зѣра, ѡни пуштајѣ ѡвце ѣс [= из] тѣра. — Порѣчи'ѣ ти ѣ дѣђѣ. — Пошто сан [= сам] се ѡкѣпѣ, ѡдѣм кѣћи. — Пѣманѣ ѣш [гордїти се] кад код мѣне дѣђѣш [= кад се за мѣне удаш]. — Ођу јѣ да радїм кад је мѣне гѣс [воља]. — Ка [= кад] тѣмо, кад наврнуѣ вѣликї нарѣд. — Тек ка [= кад] се наѣдѣ мѣса, мїран је. — Їмѣ дѣсѣ годїнѣ ѡтка сам дѣшла [= удала се у ѡву кѣћу]. — Јѣ ли дѣвѣдила Зѣрка кѣња ѡтка [ѡткад] га е ѡвѣла? — Їмѣ двѣ дѣна

откō [= откад] сам ође. — Откā [откад] га е купи'о, ни'е длази'о. — Нè дй āј га док једē. — Нèмō крèну док ти се нè јāvим. — Нèмā двā ўжета док залādй сўнце. — Чўпни док нèшто приглām. — Чйм^а те виђог, паде ми нōм да е трèбало да ти купиим виле. — Чйм приймим писмо, одговорим.

48. — Финалне реченице:

Пōђосмо да пластимо. — Дāј пантōле да йг обљесим. — Нек дōђè да се ово трпā. — Пōитāјте дāко стрпāте при'е кйшē. — Морām рāно ўстати дāко биш стйгō на врй'еме. — Дāј ми онй нōж дāко биг овō јāгње одрō. — Ёво йтām нèћу ли онō мāло припучит. — Да тўрим двāтри јāја да ви се скўвā. — Оправи Јōја да донесē биле-ћй'у. — Заклаћу овōг зрнāља да наедēm ћèцу. — Дè, сōколе, дāко би дошла да наставй мало качāмака нèћемо ли рўчати. — Штō йг нè обљесй [плèћа меса] да се мāло ћāну [просуше]. — Опрōвāј тў кōсу је ли оштра. — Потрчи, Сāво, нèлйг [нèћеш ли их] стйћи. — Одог нèћу лйг [ли их] вратити. — Пўшти мāло нек се дāне [о јелу — да се охлади].

49. — Оййāйивне реченице:

Нèћу да се свй'ет рўгā с нāма. — Оћу да тўрим нèкōга сйра ў питу. — Желймо да ве ўви'ек ў срећи налазймо. — Вољела биг нèка ве свè бōг чўвā. — Бйк да штō глèām. — Мōлићу се бōгу нèка ве срећа на пўту прātй. — Жўдйм да га виђйм. — Рāда биг бйла да нас пōшетē.

50. — Каузалне реченице:

Кад је свè дтишло, й ми ћемо. — Ка сте ви дōбро, јā сам накрй-ви'о [капу, тј. задово'ан сам]. — Бљèж ў кућу е ћеш озèпти. — Тй му завидйш ће бдљè ндсй о тебе. — Шèди па навèзи тāј кōли'ер пōшто сам јā у зāмету. — Тадèр се прōзовè Зèга зèмља јер је пōсто зèт зèмљè. — Кад је тākō, нит сèли нит весèли. — Зали'èпићеш дōлину ка тākō рāйш. — Сèстра приглā рўчак као ў цārскōм двō у свè по реду пōшто јōе [јoj је] бйло пōзнāто. — Кāко ни'е бй'о у при'èстōлници, цār Дўшāн нārèди да га одма вdзè ў нў. — Осевāпи'о си се што си ми овō дāо. — Ка си тй зймўс дстала, нèћеш брзо ўмри'ети. — Нèћу док не мōгу. — Како ни'е смй'о кāзат нйкоме, дōђе му дўмре [= да умре] о тè тегдè. — Стй'о сам да мрèм што ни'есам мdгō кāзат нйкоме. — Нèка йг кад ймајў сй'ена. — Ўзалўд га зādāјаш, нè море претèћи. — Нè брини ка ти кāжèм!

51. — Концесивне реченице:

Не мōгу кад би ми вилице рашчèречи'о. — Ако е и грдна, она е од лdзè Нèмањића. — Дā йг је Тйто ндси'о [одела], нè би йм мāнè бйло. — Не отрйцāvам се јā нèга кāкав дā е. — Нè би ти се Сèка поврнула у Би'дград цй'о Би'дград да јoj дāш. — Мdгāше он дстрићи трй док јā јèдну, йако сам се јā рачўнō ў првè. — Бdгами

ћу сá шѣс пá њко ће свѣ ў воду! — Нѣј кад би пáнцѣ! [= био мртав]. — Оћу пá кад би [= биг] главу изгуби'о! — Нѣ знам ка би ме уб'и'о! — Нѣнеш, па бѣг! — Нѣнеш макар се зѣмља преврнула! — Нѣнеш кад би зви'езде с нѣба скидѣ! — Нѣ биг ти в'ишѣ спáвала да е било трѣ ноћи нá нѣј. — Нѣ дáм па да ће о тебе прѣв'исор б'ити. — Нѣ дáм да ми дáш пѣт и'љадá! — Н'и'е јој мáне да е за с'ином Т'итови'ем. — Јѣшћу вáла љако су ми р'уке нѣопрáне. — Јá ти жѣлим свáкѣ срѣћу иако те ўзѣт нѣћу. — Оћу ма ме стри'ѣљали. — Нѣ биг ти пригáницу и'желá да ми дáш св'ѣт. — Нѣ море вáла ико [= иако] е жѣнско. — Нѣнеш па да си ми нá око и'спѣ! — Вáлá толико да е брáт брáту дáвá. — Нѣнеш да си ми и'з ока кáнуо! — Нѣнеш да ти 'е чѣлѣнка нá главу! — Нѣнеш тамáн да ће о тебе м'иллитор б'ити! — Нѣнете да свѣти'ем д'уком д'ишѣте! — Нѣ биг ўм'љела рѣћи да ме зáкољѣш. — Нѣ биг ѓвѣ уради'о да дѣје љáвѣ и [из] сти'ѣнá.

52. — *Кондиционалне реченице:*

а) *иошеницијалне:* Мѣгáг дѣбро да ме вáтра нѣ упропáси [изгорела му кућа]. — Да е ври'еме било сунчано, свѣ би ѓдáвно било срѣћено. — Да ѓј пѣпит ѓнѣ [лек], пѣпушт'ило би те ѓдмá. — Да сте глáдни, нѣ бисте мáнисáли ѓвѣм јѣлу. — Покѣсило би се јѣпѣ штѣ ако б'иднѣ к'ишѣ. — Ако мѣгнѣм, нѣнеш ми т'и прѣкѣ прага прѣкорáчѣвати.

б) *реалне:* Кад би ми т'и скѣвѣ јѣдне вѣриге да му склѣп'им ѓко врáта, тáкѣ би [=биг] га нáјболѣ ўватио. — Ако му га дáднѣш, слѣбодно се алáти сá шњим. — Ако те ѣкнѣм, нѣне о [=од] тѣбе ѓстáти ни омањáка [= мрвице]. — Тáкѣ си ў ватру ж'ив'ѣ ако тáкнѣш у њѣга. — Примакнѣш ли ми се, рáзбићу ти главу. — Б'иднѣш ли штѣ ч'ѣо за Ыли'у, ѓдма ми јáви. — Док се не нáедѣ мѣса, ѓн не брѣй.

в) *иреалне:* Рѣп јој [крави, овци, кобили] нѣси'о ако ти 'е дáм [= продам] н'ижѣ [= јефтиније]. — Лáко биг јá да и'мáм љѣ стѣ и'љадá. — Да и'мáм кр'илá, нѣ биг мѣгла. — Да е цáда од Буáна сп'учена с Колáшином, кѣлико би тѣ врѣћело!

53. — *Консекутивне реченице:*

Ўгрѣ вѣду толико да ўмрѣ ладнѣћа. — Испу'љишѣ ми ѓчи да и'спáднѣ. Толѣко ме б'и'о сáн обрѣвѣ да се ни'ѣсам мѣгла с м'љѣста помáћи. — П'укѣ и'ѣвѣр, ѓка нѣ дá отвѣрити. — Штá су рáдили те су овáкѣ ўмѣрни?

54. — *Компáрајивне и модалне реченице:*

Идѣ кѣ да пáдá с нѣба. — Да е дѣбра задáјати кѣ што е вѣчати [о жени]. — Ёво в'иђи кáко се сигурáвá јѣло. — Ни'ѣсам колѣко јѣсан [= јесам] ли мѣга ѓца. — Штѣ рѣкѣ т'и и Јѣко, и ѓне су нáше. — Пѣглáј кáко ѓкрп'и'г. — Нáв'и се да в'идиш кáко ћу га зак'учити.

55. — Релативне и корелативне реченице:

Вала ти хѣ чуеш и хѣ нѣ чуеш. — Кѡди су јучѣ шѣћели, мѡрају шѣћ данас. — Ђе гѡј кртину наћѣ, љвати, па донесѣ. — Онѡ е Мѡри'а што врћѣ јагњад. — Кѡлико гѡј мѡгни, натѡвари на кѡња. — Што гѡј рѣкнѣм, ѡна мѣне [= мени] једанак. — Кѡлико гѡј рѣчѣш, даћу ти. — Што вѣдиш у сви'ѣту, наѡај се у ви'ѣку. — Свѣ што љдѣ, тѡ долази. — Кѡга ни'ѣ на ди'ѣлу, тѡмѣ нѣмѡ ни ди'ѣла. — Кѡ нѣ слущѡ старѣга, злѣем хѣ пѣтем обрнути. — Кѡ пѡгинѣ — пѡгинѣ! — Кѡ ѡстанѣ живѣ, срѣтно му бѣло! — Кѡме се крѣвало, писѡ е жалбу. — Ускаѡ е ѡѣе кѡ е налѣти'ѡ на крв. — Ку [= куд] је гѡј крѣтѡ, свѣ [= свуд] је добѣвѡ. — Ймѡ е сѣстру кѡја е бѣла рѣжна. — Бѣ'ѡ е један мрѣнар кѡј е вѡзи'ѡ вапѡре. — Ймѡ мљѣстѡ хѣ биг два тѡвара укѡси'ѡ. — Вѣдиш хѣ су ѡна два намета? — Кѡ нѣ море јѣс, нѣ море ни радит. — Што гѡђ љмам, ѡћу да дам Нѣколи. — Нѣк пѡкосѣ хѣ ѡѣе. — Нѣка прѣвѡли и хѣћа хѣ се нашѡ. — Оплѣ'ѣнишѣ свѣ хѣ штѡ наћѡшѣ. — Што мѡгнѣмо, зазѣмихѣмо ко [= код] сѣбе. — Чѣ'ѡ наѡдница бѣдѣ бѡља, да му се бѡлѣ и плѡти. — Онѡ што е бѣло пѡкѡјнѡга хѣћа, сад је наше. — Ђѣ сте вѣ прѣкрѣчили, мѡгѡ е љ ѡн. — Нѣмѡ кѡсти кѡја хѣ те уѡдсти. — Кѡди'ѣ мажѣ [= шѣба], свѣ крв љдарѡ. — Кѡ кѡга наѡлажѣ, да за њѣга ѡстане лѣб. — Кѡко бѣднѣш рѣкла, наѡѡ хѣ бѣти. — Ймали су јѣдну сѣстру кѡја е бѣла најзгодни'ѡ на сви'ѣту.

56. — Инѣрогативне неѣравне реченице:

Вѣди шта е ѡнѡ зѡвѣ. — Крѣнуѡ да вѣди јѣ ли му дрѣжава у цѣлости. — Да вѣш ѡѣе ли јѡј се [ѡвај глави] јѡ [= јѡш] штѡ. — Нѣк спѡвају докле ѡћѣ, па да вѣдимо мѡже ли се живљѣт ѡд спѡвања.

57. — Ево неколико примера везивања зависне реченице за какву другу реченицу без везника у ускочком говору:

Мѣшлѡг љмри'ѣ. — Мѣшлѡг прѡлѡмихѣ се зѣмља пѡда мнѡм. — Гѡворѡгѣ доћи хѣ. — Тврѡда вљѣра нѣћу те прѣварѣти. — Он вѣдѣ клѣцају двѣ'ѣ срѣне на јѣдној нѡзи. — Јѡ вѣћѡк ѡвѣ пѡбљѣже. — Вѣћу вањѣла на њѣму. — Вѣлѣ наћи хѣ е [прѣжину]. — Пѡмисли бѣа кѡлико крѣпѣлѣ. — Пригрѣни се, Йли'ѡ, студѣно е. — Нѣмѡ жалѣт, љмѡ. — Шѣти, нашла сам хѣстѣлину. — Свѣни, нѣ видѣм. — Нѣ море ни пѡ њѣ покѡсит. — Нѣ јѡши жѡдѣбе низ Јавѡрке, пѡдбѡрно е. — Опрѣзно цѣ'ѣпај, мѡже дѣбѣ'ѣ [= да убијѣ] нѣкѡга. — Нѣмѡ га заговѡрати, ѡѣе да радѣ. — Ђѣде тѣ осмѡчи качѡмак, јѡ нѣми'ѣм [= не умијѣм] итѡ.

О НЕКИМ ОДНОСИМА У СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ

58. — Навешћу извѣстан брѡј примера из ускѡчког говора кѡји се налазе нѣгѡде у пољу између паратаксе и хѣпотаксе, као и примере из кѡјих се виде какви други прѣлазни ѡдноси у ѡбласти сложѣне реченице:

а) *Сасијавне*:

Злѡ рѡди дрѹгѡме, нѡдѡј се себе — погодбена; последична.

Дѡшло врѡме, вѡлѡ мрѡјети — последична; исказна.

Не зѡвири, прѡкинућеш се — узрочна; последична.

Ѣу да ўрѡдим па ћѡ ѡзидѡ — допусна.

Мѡра лѡјѡпо кѡшѡели мли'ѡко, нѡкад јѡј нѡће ужљўћети — последична; узрочна.

Пѡште ди'ете, забавите га — последична; узрочна.

Нека стѡро заѡљуе, нека мѡлѡ навѡљуе — супротне.

Ѣн је кѡпи'ѡ ћѡцу те му три'ѡбила лѡваду — намерна.

Нека кѡси и штѡ ѡће — раставна.

Мѡ нѡ пли'енимо, мѡ смо бѡрци — узрочна.

Изрѡки се, лѡкшѡ ће ти бити — погодбена; узрочна.

Не држѡ ми се кѡсти, рѡспадѡм се — последична; закључна; апозициона.

Удѡјачи тѹ крѡву нек скѡчѡи вѡ нѡ ѡѹ — намерна.

Спрѡѡ се, спѡо с кѡћѡ — апозицијѡ.

Мѡрѡш спѡвати кѡ тѡра, стрѡвично е — узрочна.

Нѡмѡ се тѡи прѡви истрѡвати, с мѡнити'ем се кѡшајѹ брѡдови — узрочна.

Нѡмѡ ў тѡј лѡвади нѡшта, нѡ би нѡкѡм зѡчакнуѡ — последична; узрочна; апозицијѡ.

Пѡси'ѡци ѡви прѡс — бѡлѡи, пѡси'ѡци ѡви прѡс — бѡлѡи — погодбена; последична; узрочна.

Нѡруч ѡглица, нѡруч кѡбилица — погодбене [= Ако ми позајмиш, позајмићу ти, или: Полижеш ли ме, полизаћу те].

Ўби'ѡ дѹсу [= тѡгобан и дуг пут] до на Окрѹгљѡк и не нѡшѡ дувѡна — супротне.

Ўчи'ѡ и ѡпѡт пѡо — супротне.

Зѡваћѡј, бѡлан, не прѡстѡј — апозициона.

Пѡћѡгда идѡмо, те ўзмѡмо варѡникѡ — намерна.

Пѡнеко би мѡро, а пѡнеко би ѡпѡт ѡздрави'ѡ — супротне.

Пѡлижи ме, вѡко, па да те пѡлижѡм — погодбена.

Слѡ сан га, па ўзалѹд — супротна.

Нѡмѡм вѡшѡ нѡкога, па жѡвѡм — супротна, асеверативна.

Изгѹбила сам нѡкѹ дѡку, свѡ мѡе, па ме ѡпѡт ѡво жѡвѡ — супротна, асеверативна.

Нѡмѡм кѹкѡлѡ брѡшкулѡ, па ѡдѡм — супротна, асеверативна.

Јѡдна ўста а дѡвѡт јѡзѡикѡ — супротна, асеверативна.

Јѡ јѡдну а ѡна дѡвѡт — супротна, асеверативна.

Нек сѡши'ѡ десѡт прѡѡ, пѡдиће е [= подићи ће, је кућу] — погодбена; последична,

Опòганѝли, па нè сми'уòвамо — последична; узрочна.
 А ну̀ устáјте, ври'еме е да се кòси — узрочна.
 Ожидила сѝг [= си их], па нè шћешè јèсти — последична; узрочна.
 Вѝђок, покòсили свè — исказна.
 Нек задерè же бѝло, покòсиће дòста — погодбена.
 Нека ѝг ту̀, нèће ѝг нѝко узèти — узрочна.
 Шћèла сам да зами'есѝм пòживо, па èто не мòгу — супротна.

Млòго пúтá ми 'е залазило за нокте, па ме òпèт èвè жѝва — супротна; асеверативна.

Вѝди, Шарòв се скрúжò, студèно му е — последична; узрочна.
 б) *Суѝроѝне:*
 Пúнè се бòй јèдан, а прáзнè двá — асеверативна.
 Нè знáш, а учи'о си шкòле!
 Èво òстани о јèднòј крáви, али нѝ тò нѝ'е нѝшта — допусна.
 Дúк се вѝ'е, а живòта нѝ'е — саставна; асеверативна.
 Скúвò се кò мòзак, сáмо е врèло — искључна.
 Нèшто òстало, а нèшто однешèно — саставна.

Мáрко се мèтноу нà ујáка Мòнчила, а Андри'а нà свòга бáбáјка — саставна.

Тѝ издàи, а јá ћу сúкати — саставна.

в) *Асеверативне:*

Стáри се кòњи òткѝвају̀, а не пòткѝвају̀ — супротна.
 Разгòвáрá сà нама, а свè поглèдуе кроз прòзор — супротна.
 Ѐльáду рáдѝ а јèдан ўживá! — супротна, искључна.
 Пúшѝ а мѝсли — супротна; саставна.

г) *Ексклузивне:*

Зáшто си инѝили'ер нò да ни пòмогнеш? — последична.

59. — Èво сад неколико примера за хипотаксичке односе.

а) *Исказне:*

Мучѝла сам се да ви нè биг штò нà чáс нàни'ела — намерна; узрочна.

Поглèдни да кòкошке не ўлезу̀ у жито — намерна; узрочна.

Знáш ли кад је ми'ена — темпорална зависно-упитна.

Знáш ли же е Пèтар — месна зависно-упитна.

Пòгла мòи'è близнáдѝ кáко кòсè и плáстè — начинска.

Нèмáм пúлè да ўстанèм — последична; узрочна.

Ѐмá трѝ године кáко га ни'есам вѝћела — временска.

Нек спáвају̀ дòклè òћè, па дà видѝмо мòже ли се жѝвљет од спáвãња — у првој: временска, у другој — зависно-упитна.

Нè валá што ѝм нèћете јáвити кá ћете дòћ — погодбена.

Јèси ли вѝди'о кáко òнò ди'ете извòли'евá — начинска.

Лупа [= краде] ђе гѡј шта стигнѣ — односна.

Како она рѣчѣ, ѡн не препѡречѣ — начинска; односна.

Ни'ѣсу се мѡгли накѡнчати кѡй ће е узѣти за жѣну — зависно-упитна; односна.

Не вѡлѡ кад чоѣка дѡцкан пѡспѣ ђѣца — погодбена; временска.

Желимо да ве ѣви'ѣк ѣ срећи налазимо — жељна.

Жѣљела биг да га даруем — жељна.

Ѧне на нас да изведѣ кмѣтове — жељна, намерна.

б) *Временске:*

Неће ни мањкати док су ни рѣке — узрочне.

Душа су ми ѡвѣ паприке ка се ли'ѣпо ѣрѣдѣ — погодбена.

Не могу овѣдѡ прѡћи [натоварене саони] кад је тѣжа — узрочна (пошто је тежа); погодбена (ако је тежа).

Шклѡмићу саони ка се не заглѡвѣ — погодбене.

в) *Намерне:*

Свѣ дрѣждѣм шта ће ми дѡти — исказна (елипса:... да видим...); зависно-упитна.

Да не ѡстае да се ѡинѡјѣ Ѧшѡни — следична.

Ѧсци'ѣпѡј дрѡва дѡко би сигѣрала што да јѣдѣте — узрочна. Говорно лице може изрѣћи намеру (жељу итд.) за неко д'руго лице, а не само за себе.

г) *Узрочне:*

Кад је тѡкѡ, јѡ е нећу продавати — погодбена.

А што кѡсѣш кад ни'ѣ ври'ѣме — временска.

Радуе се ђѣ се ѣдае — исказна.

д) *Доѣусне:*

Тѡво да се на мору ѡжени, и ѡѣму биг би'ѡ крѣв — погодбена.

Свѣ да злѡти, ѡна е при'ѣклад — погодбена.

Е неј да ћеш се помѡмити! — погодбена.

З дѣвѣ грѡба да дѡђеш, пѣкла би о смѣа — погодбена.

ѡ) *Погодбене:*

Тѡкѡ си ѣ ватру жѣву ако тѡкнѣш у ѡѣга — поредбена.

Ако знѡм, јѡди ме знѡли! — допусна.

Тѣ, цѡре, ако си господѡр живѡта мѡѣга, јѡ сам вѡмили'ѣ мѡѣ — супротна.

Ка би ме зѡвнуо, ѣшла биг — временска.

Да се мòгу сà шњѝм вѝђети, ишч̀уп̀ò биг му вр̀ат из рам̀енā — жељна.

Р̀ада биг б̀ѝла Ц̀ако ако д̀òђ̀е — жељна; исказна.

е) *Поредбено-начичке:*

Да е д̀òбра зад̀ајати к̀ò што е в̀ечати — жељна.

З̀òрка зај̀арачѝла, в̀ѝш̀е ме не зар̀езуе к̀òлико да не пост̀òѝм — последична.

В̀ѝђи како се нам̀љ̀еш̀нā — исказна.

ж) *Односне:*

Їмā в̀еј д̀вā д̀āна к̀ако те ч̀екāмо — исказна; временска.

Ш̀та г̀òд ð̀е, нека пр̀ѝчā — исказна.

К̀ò од св̀ди'ѝ [оваца] б̀љ̀ежѝ, н̀еће ѝг ѝмати — погодбена.

М̀ѝ љ̀е г̀òј б̀ѝдн̀емо, пл̀атић̀емо — погодбена; допусна.

Н̀е знā ни љ̀е т̀урā ни љ̀е ў̀ѝма — исказна.

К̀ò ў̀мир̀е — ð̀д судбин̀е е, а к̀ò ð̀здравѝ — ѝзли'ечен је — погодбена.

Їво дв̀и'ѝ-трѝ н̀òђи к̀ако е д̀òшла — исказна.

з) *Последичне:*

Ў̀грѝ в̀òду тол̀ѝк̀ò да ў̀мре ладн̀òђа — намерна.

и) *Жељне:*

Н̀ећу да се св̀ѝ'ет р̀ўга с н̀āма — исказна.

Оћу да т̀урѝм н̀ек̀òга с̀ѝра ў̀ питу — исказна, намерна.

Дов̀еди га да в̀ѝдѝм — намерна.

Б̀ѝк да шт̀ò г̀л̀еām — исказна, намерна.

ВЕЗНИЦИ

60. — Покрајинска везничка вредност речи *без*, у значењу *сем, осим, већ, него*, овде се доста често срета:

Тѝ нѝшта н̀е знāш без што г̀лāш. — Не в̀аљā к̀òсити без пред Їлиндāн. — Ш̀тā љ̀е му в̀ѝш̀е без да му ў̀зм̀у. — Јā не м̀òгу др̀ўг̀ò без н̀ако да ў̀мр̀ем. — Св̀ѝ смо зд̀рāво без јā. — Св̀ако јāгње му ð̀тишло по осамн̀ес ст̀òтина бе [без] ш̀есторо. — Нѝ'ѝ нѝшта вр̀ута д̀ѝг̀ò без н̀ако м̀ало жѝта. — Остало имāње нѝ на кога без нā ме. — Јā нѝкуј ни'ѝсам без што сам ј̀едну н̀òј ў̀ Борје н̀òђила. — Н̀емā м̀òзга, без сл̀āму. — Н̀емā ð̀н л̀ивад̀е без л̀ѝ'ег у Лице. — Н̀еће бес к̀ако му п̀ам̀ет за̀си'ецā. — Н̀емā нѝ ð̀н без ð̀нò ј̀едно ди'ѝте. — Нѝ'ѝ р̀одило бес п̀ò г̀ноинāма. — Н̀е п̀итā се с ð̀ни'ѝм м̀òѝ'ѝем нѝко без јā. — Нѝшта без к̀ам̀ен ў̀ д̀òм.

Као што се види, овај се везник јавља сам у реченици (Нѐмā мѐзга, бе слāму) или у друштву са другим везницима: *ишћо, да, нако* итд. (Штā ће му вѝшѐ без да му ўзмѹ). У примерима као *Јā не мѐгу дрѹгѐ без нāко да ўмрем оно без нако* уходало се као клише па се његова првобитна плеонастичност данас више не осећа.

61. — Везник *дāко*, постао контракцијом од *да ако*, употребљава се у независним и зависним реченицама:

а) независно (са значењем жеље, наде, ишчекивања): Дāко бāнѐ кѐјā од њѝг. — Дāко дѐђе Зѐрка. — Дāко сврāти. — Дāко Мāшо нāћѐ ѓнѐ јāгње. — Дāко ѓчāплѝ штā од њѐга. — Дāко се пѝѐтѐ да ўзмѹ ѓнѹ кѐсу:

б) зависно (намера, жеља):

Нѐмѐј дāлит, лѝле, дāко ви штѐ прѝглāм. — Прићѝћāј се дѐбро дāко га [земунца] ўловѝш. — Дāј ми ѓнѝ нѐж дāко биг ѓдрѐ ѓвѐ јāгње. — Зāлѝ га [јāгње] дāко ожѝвѝ.

Мислим да је само по себи јасно да се самостална функција овог везника развила из његове несамосталне службе, као и да се из његовог оптативног значења развило и финално.

62. — И везник *нāко* је постао сажимањем, од *но ако*, а значи: *сем ако, осим ако, него ако, сем, осим, него, већ ако*; употреба, дакле, само у ексклузивним ситуацијама:

Нѐћеш тѝ тѐ учѝѐт нāко да се брѹкāш. — Не ѓстае ни нѝшта нāко да се пѐмѝрѝмо. — Пѐжњѐћу јā ѓвѐ дѐ доведѐ нāко мѝг [= ми их, руке] живѝна осѝѐче. — Не мѐгу нāко да пѐгинѐм. — Нѐћу вѝшѐ рāдити нāко нѐ мѐгнѐм нѝкуд. — Нѝѐ мѐгло нāко тākѐ. — Не мѐгу нāко да лāжѐм. — Штѐ ће ми нāко да ми ѝе јѓп тѐжѐ. — Мѐраћу нāко се нѐ пѝненѐ на мѐне окрѐнут. — Јā ћу дѐ-ниѝети рāкиѝ нāко ми рѹке ѓпанѹ. — Нѐ може вѝшѐ нāко да му ўзмѐ пāмѐт. — Дѐћѝ ће нāко не ѝмаднѹ сѹ чѝм.

63. — Форма *но* многу је обичнија од форме *него*, управо овај други облик је одскора ушао у ускочки говор:

Нѐ тākѐ нѐ овākѐ. — Зāшто си инѝѝлѝер нѐ да ни пѐмѐгнѝш. — Вѐлѝ биг ѓнѐг кѐња нѐ чоѐка на њѐму. — Не вѐлѝм јā зā тѐ нѐ зā све. — Нѐмѐј ѹ дебе нѐ ѹ боцу. — Безгрѐшниѝѐ је рāдити у нѐ-ћѐљу нѐ лāгати. — Овѐ млѐгѐ лѐпшѝ биѝше нѐ ўтробѝца. — Мѝлѝ ми ѝе нѐ сѝн, —

али и:

Ѐј да ѝмā ћѐ мѹшко диѝѐте, него нѝ камена! — Вѐлѝ ѝе мѐтар ѓнѐ гѐре [ливаде] него двā ѓ тѐ.

Овај се везник појављује и са *ми*:

Бѐлѝ ѝе ѓн јѹнāk нѐли тѝ. — Бѐлѐ дāнās неголи пѝўтра.

Место *ѝрѝѝе нѐ ишћо* употребљава се и *ѝрѝѝе нѐ*:

Тò е бiло прй'е нò е бiла òнā пòгиби'а.

Место *сем, осим, но (него)* често се употребљава везник *до*:

Нèма нйшта о тèбе [= од тебе] до кљ'ука. — Нèмāм нйшта жiвò до òвè дви'è краве и кòнā.

У афирмативним реченицама то *до* значи исто што и *сем, осим*, али не и *него*:

П'ушти'ò свāк дò нās.

64. — Звук *а* може спадати у неколико категорија речи. Овде хемо га приказати као везник. Ево га прво у значењу временских везника *чим, шек, шек шшо*:

Ѐ зòра, òни п'уштај'у òвце йс тора. — Ѐ сам вйди'ò хе òде, јā зā н'йм. — Ѐ јā ис кòлибè, òн зā мнòм. — Пор'учи'у ти ā дòхè. — Загалāмили су ā су се сàстали. — Плāсти'емо ā се òткòси òс'ушè. Везник *а* често се употребљава у асверативној служби, било сам: Кад тāмо а бòг задрòби'ò òпсен л'èб у мли'èко па сркā. — А јā нèка што нèху с тòбòм, нò нèху ни с òви'ем. — А хè ху га др'угò нāни нò у кòлиби! — Отац ми се бй'аше ўплео у нāке д'угòве а имāше сāл нèшто мāло брāвā. — Ш'едй а др'угòме ò злу мйслй. — Ли'èпа а злā жèна, штèта! —

било у споју са *не (а не)* или са *хе* у значењу: *а камоли, камоли*:

Нè море òн ни прèт кућу, а нè да ти йдè ў планину. — Нè биг од нèга òтрла гòвнāву нòгу, а нè да га ўзмèм! — Он ми òдмāжè, а нè да ми пòмāжè. — Не мòгу јā воликй, а хè хе òн ноликй! — Нèмāм врèмена да дйшем, а нè да спāвāм —

или у споју са *камоли, немоли, нека, некали, нека да, немоли да* и сл.:

Он нè може да плèтè п'утем а нèмоли да кòсй. — Јā не ўми'ем двй'е да превèжèм а нèкали да га пс'уем. — Тò нè би мòгò Акан Мāрић а нèмоли òн сиромāшак. — Јā не мòгу да жiвйм а нèка да òрèм.

65. — Однос *а — а* може имати двојаку вредност. Прво, у коретативној служби: у *шренућку кад — у шом шренућку, чим — одмах*:

Ѐ га лāти ā га спрāти.

Овај однос може имати упитно и узвично значење: Кад га пре лати и кад га пре спрати?!

Друго, у узајамном односу: *час — час*:

Ѐ на врāта, ā ў кућу. — Ѐ у сèло, ā ў планину. — Ѐ тāмо, ā āмо. — Ѐ ў плочу, ā ў клинац.

Тај узајамни однос може, према приликама, бити адверзативан или копулативан.

Или дисјуктивни однос: *или — или, било — било*:

Ѐ јā ā тй — свèдно.

66. — Не само асеверативан, везник *нека* у споју са *шишо* може бити, разум се, и адверзативан у оној познатој вези: *не само — већ*:

А ја *нека* што *нећу* с *тѣбѣм* нѣ *нећу* ни с *ѡвијем*. — *Нека* што га разбурука нѣ га *йжеде*.

Али он може бити употребљен и у зависним реченицама, у финалном значењу (Удајачи *тѣ* краву *нек* скѡчи *вѣ* на *њѣ*) или у декларативном (Рѣци му *нек* *ѣћѣ*).

67. — *Ма* и *ама* су адверзативни везници и значе исто што и *али*: *Бйг*, ма не *мѡгу*. — *Ўчијо* сам *шкѡле*, ма не *знѡм*. — *Ўмирѡ* е *прѡшлѣ* *гѡдинѣ*, ама *прѣтече*. — *Дѡбро*, ама не *прѣћерѡј*. — *Ўчйм* га, ма не *слушѡ*.

Ти везници могу бити и узвици:

Ма *нѣмѡј* *такѡ*! — Ама *скйни* ми се с *врѡта*!

Везник, односно речца *нека* у изразу као *Нека* га *нека* и сл. има значење испражњенога прилога *дѡбро* у изразу *дѡбро*, *дѡдѡро*. У овој служби *нека* и није везник, већ најпре адвербијална речца (са узвичним призвуком, са призвуком претње) за изражавање негодовања и стишане тежње за одвраћањем на неку акцију, неугодну за говорно лице).

68. — Везник *ше*, поред значења и службе коју има у књижевном језику, има овде још нека својства. Пре свега, он овде има нешто специфичнију копулативну функцију и одговара, ако не сасвим, особито у стилском погледу, а оно приближно, везнику *иа*:

Занесе се те *бодимйцѣ* у *пѡнор* — Ја сан га *пѣкѡ* *тѣ* *ћу* га ја *й* *јести*. — *Пѡзѡјмй* у *мене* *нѡвац* те *кѣпи* *шѣме*. — *Ўзѣ* *тѡјагу* те ме *ѣдарй*. — *Ѡде* у *Ријѣку* те *ѣлови* *дѡ* *кила* *рйбѣ*. — *Ѡн* *зѡупијо* *јѣдно* те *јѣдно*. — *Пѡтрчѣ* те га *ѣватѣ*. — *Самѣљи* *мй* *ѡнѡ* *жйто*, те ја *тадѣр* *напуни* *врѣћу* *брѡшна*. — *Цѡр* *нарѣдй* те га *посијѣчѣ*. — *Зѡковрнѣ* те *крѣпа*. — *Пѣче* *вѣк* те *зѡкла* *ѡнѡг* *мѡг* *вѡла*. — *Ѡн* *сѣ* *јѣдно* те *јѣдно*. — *Штѡ* му е те *плѡчѣ*? — *Штѡ* су *радили* те су *ѡвѡкѡ* *ѣмѡрни*?

Ова служба везника *ше* честа је у ускочком говору. Друго, као што је раније речено, копулативне реченице са овим везником имају призвук когсекутивности. Најзад, везник *ше* у овој служби има, у примерима као *Ѡн* *бѡлй* *ше* *бѡли*, *Ѡн* *сѣ* *јѣдно* *ше* *јѣдно* и сл., свакако и компоненту асеверативности.

У ускочком говору везник *ше* употребљава се у служби везника *шишо* и релативне заменице *који*:

Штѡ е *ѡнѡ* те се *бијѣлаше* *мѡлопријѣ* *ѡнамо*? — *Тѡ* е *ѡнй* те су га *њѣмци* *рѡнйли*. — *Чйјѡ* су *ѡвѡ* *гѡведа* те су *дојѡвила* на *нашу* *лѡкву*? — *Дѡј* ми *ѡнѣ* *кѡсу* те си *је* *прѣбијо*.

Бѣ ти *је* *ѡнй* *лѡпис* те сан ти га *јѣтрѡс* *дѡ*? — *Ѣво* ви *ѡнѣ* *вйле* те сте ни *йг* *јѣчѣ* *дѡли*. — *Тѡ* е *ѡнѡ* *ѡвца* те се *рѡно* *ѡбјагѣйла*. У примерима какви су:

А. Оћē ли га освѣтит? Б. Оћē те врѣшко. — Ймā нā пошти те дй-ван чѣк. — А. Кака бљѣше грава у Стāрцу? Б. Бљѣше те ли'ѣпа. — Снāшло ме злѣ те вѣликѣ, итд.

— моменат асеверативности везника *ше* евидентан је. Мислим да се везничка функција тог везника у наведеним примерима не може порећи, не бар у некима од њих. С друге стране, мислим, исто тако, да се може говорити и о функцији речце и о прилошкој функцији овог везника, било да значи исто што и *шо*, било да се употребљава у значењу *баш*, *заиста*. Сви наведени и слични примери могу бити без овог *ше*, али је само по себи јасно да им је израз без њега знатно слабији.

Није тако ретка ни употреба овог везника у значењу *ако*:

А. Отѣће ти Бѣжо њнй цкљад. Б. Нек ме пѣјашѣ кѣ зѣкана тѣ ће. — А. Нāћерāћу те да слўшāш шта кāжѣм. Б. Не зѣви ме йменом тѣ ћеш. — А. Одјāвите ѣвце у Брцку да се напāсy. Б. Нѣ звāли се ми Брћāни тѣ ћете.

69. — Копулативна свеза *ја* може бити употребљена у адверзативној служби, тј. бити адверзативни везник:

Јā йшла, па нйшта. — Нѣмāм кyкālѣ [бришкyле, адута], па йдѣм [играћу]. — Нѣмāм нйкѣга, па жйвйм. — Јā мāјкића ѣсобйм, па ўзалyд! — Слѣ сан га у Сирѣвац, па ўзалyд!

70. — Тако може бити употребљен и везник *и*:

Ўби'ѣ дyсу [тежак и дуг пут] до на Окрyглāк и не нāшѣ дувāна! — Ўчи'ѣ и ѣпет пāѣ!

Само треба одмах додати да је изражајност везника *и*, па и везника *ја*, далеко већа у таквим примерима него што је то случај са везником *али*.

У примерима какви су:

Јѣ ли й тамо бйла кйша ѣвѣг лѣта? — Евѣ и ѣје. — Стѣгāј те й пйтāм. — Бйла сам и млāда. — Й сад ѣће да кyпеу у Санцаку. — Дѣшли су јyчѣ и и јѣдан й другй су здравѣ. — Од нѣвљѣшта и гѣра плāчѣ. — Евѣ ти й шкѣлѣ. — Ѡстало е й дољѣ двāдѣс јāјā. — Кљyсету трѣба и мрћу главу привѣзати. — Ёно й сад снй'ѣга нā Јаблāнову врy. — Кад је ѣнй, и ѣнй ѣ. — Йма й тѣ, и сл.

— може се говорити о мањем и већем степену асеверативности везника *и*, али се ни копулативна вредност овог везника не губи сасвим.

71. — Адверзативни везник *већ* (*веј*) у споју са кондиционалним везником *ако* (*већ ако*) може бити и ексклузиван, у значењу *сем*, *осим*:

Ѡди, већ ако си гѣрй од Васйли'ѣ. — Нѣћемо бљѣжати, већ ако смо кyкавице! — Йћи ћемо, већ ако пyнѣ мѣћава.

72. — Ексклузивни су везници и: *сал*, *салйи* [„само“], *шѣк*, *шѣке*:

Поткучи'о би он њега сал да мѡже. — Причај, браће, салти не баљезгај. — Говори теке пазѡ шта ћеш рећи. — Ђто дрѡм, тек да ми дан прѡђе. — Живѡм теке да живѡм.

73. — Познато је да се везник *али* употребљава у служби и значењу везника *или*:

Ўмро е трѡнестѡ али дванестѡ дан. — Јѡ ли бѡ'о жѡњен али нѡ'е?

74. — О асеверативној вредности неких везника већ је овде говорено, а ево и везника *ни* у тој служби:

Нѡ'е ѡг прѡво ни помагати ка су пѡшли ѡавѡљи'ем пѡтем.

Дисјунктивни везници *ниѡи* и *ни*, и у појединачној употреби и у употреби парова, употребљавају се у различитим облицима и комбинацијама: *ниѡи* — *чиѡи*, *ниѡ* — *ниѡ*, *ниѡи* — *ни*, *ниѡ* — *ни*, *ни* — *ниѡи*, *ни* — *ниѡ* итд.:

Нид га мѡш увѡсти ни извѡсти — Ни у дѡму нит у рѡду. — Не мѡгу нити жѡвљети ни крѡпати.

Тако могу бити употребљени и неки други везници:

Вољ ти рѡдити, вољ ти не рѡдити. — Вѡља те пѡћѡети, вѡља те ѡћи. — Или ми врати онѡ дѡг ѡли, ако ти 'е лѡкшѡ, привати мѡј мѡл за летѡс. — Ил је кѡси тѡ ил је дѡј мѡне да е кѡсим — Јѡли мѡни јѡли да ѡмѡнѡм, итд.

75. — Везнички пар *јали* — *јали* (*јал* — *јал*) живи овде у народној песми, а у обичном говору се не чује Уколико би се, ипак, и овде срео, приспео је овамо из народне песме.

76. — Везник *ѡа* са везником *да* има асеверативну моћ за смисао зависне реченице:

Нѡ дѡм па да ће о тѡбе прѡвисор бѡти.

77. — То исто имамо и у споју прилога односно речце *ѡамѡм* и везника *да*:

Е нећу тамѡн да дѡ цѡутра нећу нѡшта у ѡста ставѡти!

78. — Кондиционални везник *ли* употребљава се овде као и у књижевном језику:

Примакнѡш ли ми се, рѡзбићу ти главу. — Наћѡш ли 'е, рѡци јѡј да дѡћѡ. — Ўвати ли га, ѡбиће га,

— а исто тако и финално *ли*:

Њди нећеш ли наћи онѡ шиљѡже.

79. — Везник *ђе* употребљава се у служби и значењу:

а) декларативног везника *да*:

Знѡдок вѡла ћѡ е пѡгинуѡ. — Нѡ знѡм ћѡ е мѡја рѡка [обамрла јѡј рука од великог рада]. — Нек ѡ он знѡ ѡе се кѡћа лѡ'ек овесѡлила. — Знѡш ѡе не пѡ'ѡм рѡкију — Нѡ'е знѡла ѡе е у тѡбе кѡпѡш;

б) каузалних везника *штоо*, *заштоо штоо*, *јер*:

Радуе се хѐ се удае. — Тй му завидйш хе бѡлѐ нѡси о тебе;

в) узвичне речце *штоо*:

Бѐ ја баксуз бйг да се зѐкану прѡвѡли сѡдно у мѐне!;

г) узвичног прилога *како*:

Не мѡгу ја волйкй, а хѐ хе ѡн ноликй! — Нѐ може ѡн млад, а хѐ ху ја пѡ старѡс!

80. — И звук *e* може, као и звук *a*, спадати у више категорија речи. Овде се он посматра са везничке стране. Најраспрострањенија је његова употреба овде у служби декларативног *да*:

Ја виђу е лѡжѐ. — Рѐкошѐ ми е је дѡшѡ. — Виђу с ѡба ѡка е хеш погријѐштити. — Бѡјѡ се е хе га краљ укѡрити.

Распрострањена је његова каузална служба:

Пѡитѡјте е хе кйша. — Не бачѡј тѡ е хе ти трѐбѡти. — Бљѐж у кућу е хеш ѡзѐпти.

А ево примера и за његову службу везника *штоо*:

Нѐ каем се е сам тѡ урадиѡ. — Дѡбро е е си дѡшла.

81. — Употреба везника *штоо* место релативне заменице *који*, *-а*, *-е* обична је појава у овом говору:

Ѧнѡ е Марија што врћѐ јѡгњѡд. — Нѐмѡ ти нѐкѡ што нѐ може хѐцу имѡват. — Јѐ ли ѡвѡ јѡгње што си заклѡ овнићак? — Бѐ ѡнй брѡс што ми ѐ Јѡко дѡниѡ?

Као што је већ речено, у свим тим примерима може бити употребљен и везник *ше*.

Корелација *штоо* — *све* у значењу *уколико* — *уишколико* и овде је распрострањена:

Што старй, свѐ луђй. — Што бљжѐ, свѐ тѐжѐ.

Компаратив редовно прати тај однос.

Примери као:

Што си зачамѡ? — Што још нѐ грабй? — Што зѡбрйш у бѐшћење?
— Штѡ се кѐсерйш? — Што си такѡ гѡ, кѡкавче? — Што ниѐси скѡвѡла качѡмак? — А. Нѐће дѡћи. Б. Штѡ нѐће? — Што га бйѐш?
— А. Нѐћу да йдѐм у Зѡкосе. Б. Штѡ бй?

— у којима *штоо* има вредност упитног прилога *заштоо*, обични су и у ускочком говору. У овој служби може бити употребљена и форма *шша*.

Шта хе му вишѐ без да му ўзмѡ?

— али је она много ређа у оваквом приликама од форме *штоо*.

Међутим, ова служба није везана искључиво за почетак упитне реченице. *Штоо* у тој служби може бити и у средини, али без упитног састојка:

Поглѣ тѣ кучкѡсисѣ што не дѡђе!

У овој служби, служби упитности, може бити, место *шишо*, употребљен прилог *чудо*:

Чудо те нѣмѡ? — Чудо су њг пуштѣли?

— Чудо ве нѣ бѣ нѡ мѡби?

Ево примера у којима се *шишо* употребљава у значењу *зашто шишо*, *јер*:

Љути¹о се што га ни¹ѣсмо њшчекѡли. — Стѣ¹о сам да ѡврѣм што ни¹ѣсам мѡгѡ кѡзати ѡвѣ тѡјну. — Осевѡпи¹о си се што си ми ѡвѡ дѡо. — Вѡлите [= грешите] што се нѣ женѣте.

У примерима какви су:

Нѣ би ѡтишѡ што се нѣ би на мѣне окрѣнуо [= да ми помогне].

— Нѣкад нѣ дѡђе што му нѣшто не дѡнесѣ

— *шишо* се употребљава у значењу: *а да, да*.

Није увек лако одредити имамо ли посла са везником или заменицом *шишо*. У примеру *Шшо рѣкѡ шѣи*, и *ѡне су нѡше* оно *шишо* може имати вредност израза *према ономе шишо*, и онда је заменица, а затим вредност израза *као шишо*, и онда је везник. Сличан је случај и у споју *шишо оно*:

Он је, штѡнѡ рѣ¹еч, потрпезнѡ кѡрва. — Нѣкола је, штѡнѡ вѣлѣ, вѡс о чѣлика,

— а тако и у споју *као шишо*:

Он ће, кѡшто чѡем, ѡзѣј о Ђлѣну днѣ.

Нису, разуме се, то једини односи наведених везника. *Као шишо* може бити употребљено каузално (*иошишо*, *кад*, *будући да*):

Као што нѣје бѣло пѣтѡвѡ, крѣнуо е по бѣспуѣу.

У примеру *Ђма ми јѡш кѡ да нѣје дѡби¹о рѡкију?* и сл. место везника *да*, може бити употребљено *ко, који, -а, -е* и *шишо*. Блиски су том примери и овакви: *Ђма нѡ мљестима да е ѡдљѣло жѣто* и сл.

Шшо се употребљава и у значењу *колико, како*:

Јѡ сам бѣ¹о што сам стѣ¹о. — Рѡѡ сам у живѡту што сам мѡгѡ.

— Рѡди¹о сам што сам ѡми¹о, а штѡ ни¹ѣсам, ни¹ѣсам ни дѡжан.

82. — Везник *док* употребљава се у значењу и служби везника *јер*, *иошишо*, *кад*:

Нѣћу дѡк не мѡгу. — Свѣ ме мѡгу сѡд јѡти дѡк сам спѡо на ѡвѣ грѡне [остарео је]. — інѣ [пропасти] дѡк су нѡкѣ [нерадни]. — Вѣдѣм јѡ штѡ ће бѣти дѡк ти нѣ можеш варѣнику да пѣ¹ѣш. — Нѣ можеш дѡк ѡн нѣће.

У овој служби *док* је обично под краткосилазним акцентом. *Док* се може употребити у значењу *ако*:

Док се не нѡдѣ мѣса, ѡн не брѡѣ.

Овај се везник употребљава и у значењу и служби адверзативног везника *a* и копулативног везника *и*:

Ўдарѣшѣ лѣме и мѣтаре, док ѣскочѣ ѣѣвѣ из јѣгарѣ.

83. — Прилог *докле* може бити употребљен као везник *док*: Чѣкѣј дѣклѣ мѣгнѣ. — Нѣмѣ дѣклѣ ѣвѣ јѣринѣ не продѣмо. — Нек спѣвајѣ дѣклѣ ѣѣ.

84. — Везник *кад* може бити употребљен као и у књижевном језику:

а) асеверативно, у значењу *a*, *a ѣо*:

Кад дѣѣм на ѣзвор, *кад* вѣда залѣдила;

б) каузално:

Кѣд ѣете данѣс гѣре, дѣѣте шѣтра кѣд нѣс;

в) кондиционално:

Кад би га запало, ѣѣкѣ би ми нѣс.

85. — Везник *ако*, као што је већ речено, понекад се појављује у облику *ко*:

Ко би ѣбрали кѣјѣ мѣлину, дѣѣу ти. — Ђѣво ми дѣшу ѣдниѣо кѣ ѣу. — Кѣ знѣм, бѣг ме ѣбиѣо. — Ко мѣгу слѣнке ѣбити, ѣбиѣо ме бѣг. — Нека е дрѣжѣ ко му нѣ смѣтѣ. — ѣвѣ [болест] ко ме ѣздрѣжѣ, злѣ. — Ко бѣ — бѣ, ко нѣ бѣ — нѣ бѣ. — Ко бѣднѣ лѣѣпо, рѣстурѣѣмо сѣѣно. — Гѣба ме јѣла ко ми ѣна [Сека] нѣѣ старѣснѣѣ од мѣѣ ѣѣѣ.

86. — Кад је човек у немогућности или оскудици, онда су жеље чешће него иначе. У ускочком се говору везник *да* често употребљава у оптативним реченицама:

Дѣ ми ѣ за вѣда да стѣгнѣм ѣ Старац. — Дѣ ми ѣ да се мѣло ѣдморѣм. — Да ми ѣ дѣднѣѣти тѣ плѣт. — Да ми ѣ дѣти ѣѣци да јѣдѣ. — Сѣмо да ми нѣ мркнѣ свѣѣс! — Да ѣмѣ кѣкиѣ подупѣрѣчѣ. — Да ми га е скѣчит. — Да ме мѣже свѣсти нѣ Грѣду. — Да си жѣв мѣјци! — Да мѣжеш покѣсити ѣвѣ. — Да ми ѣ лѣѣи па ѣмрѣѣти — тѣ би нѣѣсвѣтиѣ бѣло, итд.

Везник *да* са енклитичком формом глагола *хѣѣѣи* у 3. лицу једн. презента (*да ѣе*) употребљава се у недоумици, при процењивању, у значењу: *можда, ѣѣѣриликѣ, ѣѣока, бар, нѣјмање, макар*:

ѣмѣ ѣг да ѣе трѣста. — Дѣнѣѣѣе ми да ѣе дѣѣ комѣта. — Укѣсѣѣу да ѣе стѣ товѣрѣ сѣѣена.

87. — Заменица *све* употребљава се у споју са везницима *ако*, *кад*, *да* (*све ако*, *све кад*, *све да*) у функцији и значењу концесивних свеза: *макар*, *ако и* и сл. Према томе, заменица *све* у том споју губи заменичка својства и чини саставни део наведених концесивних везника: *све ако* итд.:

Све ако побљегнѐ, уватићемо га. — Све кад би ударѝла кѝша, жѝтима нѐ би помѝгла. — Нѐ вљерује [не вљерујем му] му све да ѝскрено кѝжѐ.

Ипак треба подвући да оно *све* појачава концесивност реченице пред којом стоји.

88. — Везник *као* (ко) има, разуме се, пре свега своју компаративну вредност:

Рѝдѝ кѝ земѝара,

— али у примерима какав је:

Їжѝде кѝ пѝшче

— могућа је и компаративна нијанса (Їжѝде као пѝшче и онда је то везник) и квантитативна семантична нијанса (= колико, ижѝде колико и пѝшче, много), и тада је *као*, разуме се, прилог.

89. — *Еда* је финална свеза; она је то и у ускочком говору. Међутим, у изразу *Еда ли га* (*је, их, Јована* итд.) *еда* више није везник, већ нека врста адвербијалног или партикулског глагола: *иде ли, долази ли, има ли га?* и сл. Особа која изговара ову реч жели да буде реално оно што пита, тј. да већ долази онај о којем се пита.

90. — Квантитативни прилог *кѝлико* може бити употребљен као компаративни везник *као* губећи при томе сваку везу са прилогом сем везу порекла или задржавајући још коју нијансу квантитативне адвербијалности:

Нѐ виђу кѝлико да ѝг [очију] нѐмѝм. — Ни'ѝсам кѝлико јѝсанли [= јесам ли] мѝга ѝца. — Зѝрка зајѝрачѝла, вишѝ ме нѐ слушѝ кѝлико да не постѝѝм.

Облик *биреко*, пореклом од потенцијала *би рекао*, јесте партикула или прилог у значењу *можда, биће, веровѝлно, изгледа*:

ѐна је, бѝрекѝ, жѝѝтна. — Ёно ѝна ѝдѝ, бѝрекѝ.

Али тај облик може бити употребљен и као везник *као да*:

Бѝрекѝ си жѝѝтан. — Виѝѝш на мѝне бѝрекѝ ѝмѝш дѝсеторо ѝѝѝѝ, а нѐ мѝне јѝднѝга!

91. — Реч *ѝѝкѝ* је модални адверб, али није лишен ни везничке службе:

Ни'ѝсам тѝкѝ свѝг јѝднѝг [= јѝдиног] сѝна у мртве ѝчи не пољѝбила!

ИМЕНИЦЕ

92. — Као што је већ речено, именице које значе предмете, дакле оне које су без природног рода, могу бити, у погледу граматичног рода, врло различито схваћене, при чему на формирање језичког осе-

ћања на овом пољу утичу различити фактори. Именице као *жър*, *гър* и сл. мушког су рода, док су именице *смјсѡ*, *глад* и сл. женског рода. Именица *слуга* нема исти третман као у књижевном језику: Пдслије некѡг врѣмена јави се њнј слуга — само мушки род у једн.; место она *слуга* за женску особу овде постоји само она *слушкиња*. Неке су именице двородне: *мукаѣти* (м.р.) и *мукаѣше* (ж.р.).

93. — Именице као *йрѡ*, *гър*, *шайо*, *рѡдо* итд. не употребљавају се у множ. Уколико би се ипак употребиле у овом броју, понашају се као именице ж.р.: Оѣ ли дѡи ѡнѣ нѡше срѣше на рѹчак?

94. — Разни чиниоци могу утицати да, рецимо, градивна, јединска именица пређе у област множинске употребе. Не мислим само на врсте материје, течности, теста и сл., већ и на друге околности: Залијевају не јесење вѡде. Али ова именица, као и друге које значе течности, може бити и овако пренета у множину:

Дај ми јѣдну чѡшу вѡдѣ — Дај ми јѣдну вѡду — Дај ми двѣје вѡде — Дај ми пѣт кѡва и пѣт вѡдѡ.

95. — Плуралија тантум врло је обична не само у области колективних већ и властитих (географских, топономастичких) именица:

ђаји, *саји*, *гусле*, *јагле*, *нађе*, *саони*, *йѡди*, *саднице*, *вѣриге*, *виле*, *нѡжнице*, *Гонѣци*, *Главе*, *Јѣчишѣ*, *Кѡришѣ*, *Бѡре*, *Зѡкоси*, *Обручине*, *Вѣкалице*, *Сѣрѡне*, *Сѡоца*, *Тѹрлице*, *Прѡгони*, *Плашѣе*, *Шумѡрице*, *Тѡвани*, *Рѡдине*, *Йѡе* итд.

Али нису увек, као што иначе бива и другде, јединско-множински односи чисти. Има именица које се употребљавају и као сингуларија тантум и као плуралији тантум: *Дрѡбѡѡк* — *Дрѡбѡѡци*.

Једински се облици често употребљавају у множинском значењу, било да служе као општи назив материје, било као назив врсте итд.:

Шѣница није дѡбро гѡдила. — Нијесмо ми шѹша. — Ймѡ йг кѡ на гѡри лѣста. — Овогѡј лѣта салѣнела не сѣлна мѹа. — Кѣтила се срѣћѡм кѡ шѣница плѣвѡм, кѡ лѣвада цвѣѣтом, кѡ гѡра лѣстом, кѡ вѡда рѣбѡм! — Ймѡ у њѣга вѣлико гѡвече (= много говеда). — Ймѡ стѡ педѣсет мѹзнице и триѣстак јѡдѡвѣња. — Штѡнѡ не вѡља рѣба у Боку? — Пѡбѣ ни јѡстрѣѣб кѡкоши. — Йжеде скѡкаѡвац свѣ жѣвѡ. — Стѡрѣ чѹвѡ пѣстѡтѣн ѡвѣ. — Кѡтѣ се кѡ кѣмак. — Бѣла чѣмерѣка свѣ кѡ хѹскиѣ. — Окитила се лѣвада цвѣѣтом. — Инглѣшка и Аѣрика наѣиѣкале Кѣтѣла на Русѡ. — Мѡре се искѡпати педѣсет кѣлѡ лѣнѣурѣ. — Чѣла закупѣла мѣд. — У Дрѡбѡѡка врѣћа ѡбојѡкѡ (= у ма ког Дрѡбѡѡка, у сваког Дрѡбѡѡка, према томе и множ.: у Дрѡбѡѡкѡ), и др.

Мора се додати да је тај начин изражавања каткад обичнији, а каткад и искључив. Тако је *Йжеде скѡкаѡвац свѣ жѣвѡ*. — *Пѡбѣ ни јѡстрѣѣб кѡкоши* и сл. много обичније него *Йжедѡшѣ скѡкаѡвци свѣ жѣвѡ*, док се, поред *Ймѡ йг кѡ на гѡри лѣста*. — *Окитила се лѣвада цвѣѣѣтом*,

готово никад не чује: *Йма йг кѠ на гѠри лйстѠвѧ итд.*; место јединског облика множинског значења могле би лепо стајати само збирне именице: *Йма йг кѠ на гѠри лйшйћа*. Колико садржај управља обликом, лепо се види и из овог примера: *Бйла чемеѠика свѧ кѠ ћускйе*, где множински облик *ћускйе* разотрива множински садржај јединског облика *чемеѠика*. Колико је чврста у језичком осећању ускочког човека употреба јединских облика у значењу множине, види се из већ наведеног примера *Сйарй чубѠ йейсйѠоѠййн овуѠ*, у коме иза броја стоји ген. једн. место редовног ген. мн. Треба још нагласити да овај начин изражавања има естетско-стилску вредност у ускочком говору.

96. — Именице као *жйводйиња*, *жйвѠ*, *мѧл* и сл. спадају у збирне именице и значе исто што и именица *сйѠка* у њеном збирном значењу. Према томе, кад се каже *Пушйи жйводйињу*, то не значи: пусти једну животињу, већ овце, говеда итд. Треба, међутим, рећи да именица *жйводйиња* може значити, иако ређе, и једно грло, и онда имати редовно и множинске облике. Такве су, и збирне и заједничке, тј. и са једн. и са мн., и именице као *гвѠжђе* (1. једн.: гвѠжђе као материја, 2. старо гвѠжђе, гвѠжђурија), *сйарудйја* и сл. Именице као *жйвѠ* (ѠвѠ е добро за жйвѠга) и сл. немају множине, а тако ни именице као *мѧл* и сл., сем у оним случајевима кад збирне именице могу уопште имати множинске облике: *КрѠнушѠ мѧлови нйс планину*.

97. — Већ је речено да збирне именице типа *мѠнчѧд*, *пйлѧд* и сл. не могу имати уза се предикат у једн., какав је то случај у књижевном језику. Дакле само: *МѠнчѧд плѠвају*, *Пйлѧд су дебѠла* итд. (никад: *Мончѧд йлева*).

У овом говору не постоји именица *јѧсйк* (постоји само ж.р. *јѧсйка*), па према томе ни мн. *јѧсйци*, али постоји топоним *Јасйци* (и данас је то место под јасикама), што значи да су ти облици и односи постојали раније. У вези са тим треба рећи да у овом говору не постоје или готово не постоје називи за разне воћњаке, као *шљивйк*, *крушик* итд., а нису развијене ни именице као *борйк*, *јасйк*, *буквйк* и сл. Оно прво (као *шљивйк* и сл.) сасвим је разумљиво, јер у овом планинском крају готово нема воћњака (сем нешто доле у Сировцу и Тушињи). Горе по планинама има боровница и јабучица, па постоје и речи: *борѠвњѧк* и *јѧбучњѧк*.

98. — Знатан број властитих хипокористика у ускочком говору током времена изгубио је хипокористичност и претворио се у обична имена, дакле у немотивисане, неемоционалне речи. Само, није цела ствар у томе. Претварајући се у редовна имена, хипокористици нису увек престајали да буду хипокористици. То значи да у данашњем ускочком говору има знатан број ономастика који су истовремено јединствене форме и за име и за нежност, љубав, тј. који су истовремено и имена и хипокористици. Ево примера за то:

Мйле — *Мйле* (хип. од *Мйли'а*, *Мйлдсѧв*, *МйлиѠе* итд.), *ПѠро* — *ПѠро* (хип. од *ПѠшѧр*, *ПѠришѧ*), *ГѧјѠ* — *ГѧјѠ* (хип. од *ГѧвѠрило*), *БурѠ*, *Мѧшо*, *Мйшо*, *Мѧша*, *Мѧја*, *Мйшо*, *Мйћун* — *Мйћун* (хип. од *Мйли'а*, *Мйшѧр* итд.), *Мйћко* — *Мйћко* (хип. од *Мйли'а*, *Мй-*

лисав итд.), *Мићан* — *Мићан* (хип. од *Мили'а*, *Милинко* итд.), *Мићо* — *Мићо* (хип. од *Мили'а*, *Мирко* итд.), *Вуле* — *Вуле* (хип. од *Вукдсав*, *Вуксан* и сл.), *Јоко* — *Јоко* (хип. од *Јоксим*), *Кбо* — *Кбо* (хип. од *Кдсиа*, *Косијадин* и сл.), *Вуко* — *Вуко* (хип. од *Вуксан*, *Вукман* и сл.), *Раде* — *Раде* (хип. од *Радисав*, *Радосав* итд.), *Јово* — *Јово* (хип. од *Јован*), *Пеко* — *Пеко* (хип. од *Пећар*), *Ђана*, *Јела*, *Мара* — *Мара* (хип. од *Мари'а* итд.), *Наија* — *Наија* (хип. од *Наијали'а*), *Лако*, *Ббо*, *Бабо*, *Мујо*, *Рако* — *Рако* (хип. од *Радое*, *Радуде* итд.), *Сека* итд.

Ипак има доста хипокористика који су остали само хипокористици: *Јокан* (од *Јоко*), *Шума* (од *Милосава*), *Лаија* (од *Лабуда*), *Дујо* (од *Душан*), *Бболе* (од *Ббрђи'е*), *Бањо* (од *Бранко*), *Дањо* (од *Данило*), *Нбо* (од *Ндвица*), *Баја* (од *Сека*), *Кбла* (од *Икдни'а*), *Јбо* (од *Јоко*) итд.

— што никако не значи да је тиме круг затворен и да су ти хипокористици изгубили моћ да прерастају у имена. Није, разуме се, искључена ни супротна појава, тј. има хипокористика и деминутива који су прерасли у редовне, немотивисане речи и нису истовремено остали и деминутиви односно хипокористици: *равџић*, *нджџић*, *дрлић* (на грабуљама), *главица*, *нджџице* итд. Ови су деминутиви, односно хипокористици, изгубили сваку везу са деминутивношћу, односно хипокористичношћу. Ту, осамостаљену, природу ових именица показују и њихови аугментативни односно хипокористички деривати: *главичџијина*, *ножџџијине*, *ножџџић* и сл.

99. — У овом је раду досад више пута говорено о деминутивности и аугментативности, односно о хипокористичности и пејоративности. Овде ћемо додати још понешто. Као што свака реч може имати, поред своје редовне, обичне семантичне и функционалне димензије, и две друге — хипокористичну и пејоративну, тако сваки пејоратив може имати хипокористично значење и обратно — сваки хипокористик може имати пејоративно значење. Деминутиви *Јованчић* (<Јован), *Милица* (<Мили'а), *Миркић* (<Мирко), *Душанче* (<Душан), *Гаџица* (: Гаврило, Гајо), *Миленце* (: *Мили'а* или ма ком другом имену), *Николица* (<Никола), *Сдвица* (: Сава, м.), *Мийрић* (<Митар) итд. — сви су редом хипокористици, који опет, могу бити и пејоративи. Али има и случајева где хипокористична форма носи у себи, у редовним односима, пејоративну садржину, нпр. *иљо*, што је, по природи језика, хип. од *иљуг* (исп. *шаро* од *шароња* итд.), али, у својој редовној употреби, не значи: леп, мио, драг прљуг, већ, напротив, слаб, врло слаб сир и слабо суво јело уопште. Такве су и именице *шрањо*, *дрњо*, *вљеја* итд. Као што се види, у неким случајевима (у оним када је основна реч са тешким значењем) ни хипокористична форма није у стању да промени основни тон значења, што, даље, само потврђује чињеницу о превази садржине над формом.

100. — Хипокористици — а тако се може говорити и о пејоративима — нису увек исте врсте кад је у питању њихова функционалност

и фреквенција. Хипокористици као *блáго*, *рбдо*, *злáйо*, *блáжо* и сл., односно *Блáго*, *Рбдо*, *Злáйо*, *Блáжо*, тј. било да се јављају као заједничке именице или као властита имена (надимци или лична имена) — општи су и чине саставни део редовног лексичког фонда ускочког говора. У ту категорију хипокористика спадају и хипокористици као: *Вуле* и *Вулио* (од *Вукосав*), *Дуле* (од *Душан*), *Кóјо* (према *Кóсиа*) итд. И таквих је хипокористика (тј. оних који су у мањој или већој фонетској вези и подударности са својим извором) — највише. Њихово је важење, дакле, опште. Међутим, има их који се везују за једну личност и не прелазе на друге особе, управо — у овом крају нема других лица која би носила тај хипокористик. То су појединачни, усамљени хипокористици. Такав је *Кóйо* којим су тепали једном *Вукосаву* (а не и другим Вукосавима, којих има више у Ускоцима); или *Вуко*, који је носио један Вуксан, а не и други ускочки Вуксани; или *Сйáи'а* (тако је једна снаха звала свог девера Вуксана); или *Дрáго* (тако је називан један Милица у Барама); па *Зелен* (тако су звали једног Вула, вероватно зато што је био зелених очију); итд. Хипокористици као *Дрáго*, *Зелен*, *Сйáи'а* и сл. показују да они не морају да потичу од основне речи, од њеног гласовног склопа, већ су на њихов постанак утицали неки други моменти — боја очију, израз лица, нека друга претежна особина итд. Овакви су хипокористици врло близу личним именима. Има још једна врста хипокористика, ближа овој него првој, а ипак својствена, помична, летећа, факултативна. У т. 188 (Идео) наведен је велики број хипокористичких форми имена *Гáврилó*. Међутим, сви ти хипокористици могу се практично бескрајно множити на тај начин што се место почетног *г* или неког другог гласа у том имену употребљавају други гласови: *Гáишиа* — *Дáишиа*, *Бáишиа*; *Гáйћ* — *Мáйћ*, *Бáйћ* итд. Ови хипокористици чине најекстремнији вид факултативних хипокористика. Они се, као и они типа *Злáйо*, *Блáжо*, могу, али не морају гласовно делимично подударати с именом лица на које се односе.

101. — Даћу овде неколико примера преласка именица у прилоге у ускочком говору. Различити су чиниоци који омогућују тај прелазак, али је најважнији сама природа именице, њен семантични обим, квалитет њеног значења и сл.:

Йма йг [скакавца] кáштйг. — Мдгб бик ти испрйчати кáштйг чудá. — А. Кóлико су поплáстила? Б. Чудó [= много]. — Ймá снй'егá сй'áсет (исп. Блэжи отáлэ, сй'áсету један!). — Кóсило ми 'е десетйнак лудй нá мббй. — Ймá ни јдш кóмáт [= доста, доста; пред нама је још добар део пута; исп. Óдломй му вéликй кóмáт лэбá]. — Óћу, в'оља ми 'е! — А. Óћу ли шéсти с тббóм у áут? Ймáм нéшто пртлáгá. Б. Кóлико? А. Нéмáг ствáрй [= много]. — Рéкла ми 'е й'áду грдá. — Свáћáли су се и мйрили стóтину пýтá. — Мáлйћ йг је. — Бйло иг је кй'áмет.

Облик *сй'áрй* у примеру *Нéмáг сй'áрй* јесте ген. мн.; то се види и по акценту и дужини последњег слога. Међутим, суштински, то није генитив, већ прилог, са значењем „много“. Овде је именица прешла у

прилог. Акузативи *сїдїїну* и *їладу* толико су се уходати у својој адвербијалној служби да се могу сматрати адвербима не само у случајевима кад значе *много*, *врло много* већ и онда кад значе своју стварну количинску вредност. Акузативни и номинативни облик се каткад изједначају у својој функцији: *Їладу радї, а један ужива* и: *Їлада радї а један ужива*.

И именице као *вѣла, шїдїша, јазук, срѣћа* итд. у примерима као:

Ќу, вѣла ми је! — Срѣћа што нїје дѡшѡ раније! — Јазук би га било јѡш кѡсити. — Грѡта е да ўбијеш итд.

— будући ту употребљене модално, у емоцији или као узвик, губе своју именичку типичност и прелазе у прилошке или узвичне сфере. Тако, кад се каже Јазук би га било јѡш кѡсити, исто је као кад би се рекло: Штѣтно би га било јѡш кѡсити.

У примеру

А. Ђно йдѡ свѣтови. Б. Кѡлико йг је? А. Вѡјска! — именица *вѡјска* то је јѡш само облички, а у ствари значи „врло много“. Она је, дакле, семантинтчки и функционално, у овом случају, прешла у прилоге. У такву ситуацију долазе и многе друге именице: *ѡблак, йѡшок, ријека, гѡмила, кѡмаїи, сила* и др.

102. — Понекад именице потпуно губе свој смисаони садржај и претварају се у пуке узречице, „поштапала“. У таквим случајевима именица може бити употребљена и тамо где би иначе њена употреба била неприродна или алогична. Тако се, рецимо, *брѡїије* може рећи оцу, сину, сестри, мајци итд.

103. — Неке од глаголских именица као *ѡѡлаз, ѡѡлазак* итд. имају као глаголске именице двојачко значење: перфективно — један долазак и имперфективно (итеративно) — више долазака.

104. — Именице од свршених глагола типа *искоїање* (Види мѡга ископања) нису баш ретке у ускочком говору.

105. — Елемент *јадо* у сложеницама типа: *јадѡкости* (Ќвијем тѡплим јадѡкости), *јадѡчок, јадѡкса, јадѡвце* итд. има придевско значење: јадне кости, јадне овце, јадни чѡск итд.

106. — Примери за атрибуцку службу именица: *їљѡсма јадикѡвка, љїѡїша љѡѡјка, сирѡмаг чѡек* (Сирѡмаг чѡек нїје нїкуј прїстѡ), *кѡњ јадїћак, дивѡїша раѡїша, сїанац кѡмѡн* (Не мош га помѡћи кѡлико ста-нац кѡмѡн).

107. — Неке су именице својим номинативним обликом и субјекатске и објекатске. Тако *шкѡїац* значи, прво, онѡг који шкопи (субјекат), а друго ушкопљеног мужјака — вола, коња, овна (објекат).

108. — Упитне именице ускочког говора јесу: *чѡговић, кѡговић, кѡјак* (Којаѡи су ти вѡлсви? — Кѡјак ти је Зѡкса?), *колиѡина* и можда

ће се чути још која. Очито је да овде имамо именичко-заменичку симбиозу. У ствари све су то заменице у именичкој форми. Тим именицама су сличне именице: *кóко* (кòпитовић, кòпитār), *кáко*, *дáко*, *нéко*, *нíко* и сл., али само формално, а не и функционално: *кóко* није упитно, већ је то онај ко пита, *дáко* је онај у чијем говору доминира *да* итд.

109. — У ускочком говору је знатан број именица насталих од придева. Неке од њих имају и именичку деклинацију:

Милановина, *Стáнковина*, *Кр̀ново*, *Лий̀ово*, *м̀удра* (= мудрица, паметница, паметарка, умница; Тò е мајчина м̀удра), *Јасéнова*, *Мáлйнско*, *Г̀дрáнско*, *Га̀цко* (Он је из Га̀цка, а не: из Га̀цког), *Б̀уково*, *Лу̀ково* (Досéли'о се йз Лукова), у *Јасéнови*, нà *Малйнску*, у *П̀д-малйнску*, у *Стáнковини*, нà *Горáнску* итд.

110. — Друге именице придевског порекла чувају одређене придевске облике као:

жй̀вò (= стока, мал; Ймáш ли дòста пй̀ће за жй̀вòга?), *жéнскá* и *жéнскá* (Нè дáј жéнскòј да јáрцá), *Брй̀кá* (Ујáвила ни гòведа у Брй̀кú), *млáдá* (= невеста; Дáли млáдòј ли'èпу пòли'евнý. — Кúпи'о сам рýо млáдòј), *М̀дкрò* (Плèшкè е дòшò с М̀дкрòга), *бй̀елá* (на оку), *Бй̀елá* (река и крај око ње), *вèселá* (вечерње село), *вèселò* (исто), *шáјнá* итд.

111. — У разним другим говорима неке од ових именица друкчије се понашају. Тако, нпр., у источним крајевима именица *млáда* има именичку промену. У Вукову Рјечнику именица *шáјнá* је без дужине завршног вокала. У овом говору она има дублетну промену: *Ймáм јèдну шáјну*, али и: *Ймáм јèдну шáјнý*; именички дат. и лок. преовладали су готово сасвим. Таква је, чини ми се, и именица *й̀дли'евнá* односно *й̀дли'евна*. Именице *вèселá* и *вèселò* сасвим су младе (настале су у току народноослободилачке борбе); њихова је, дакле, веза са придевом још на пупчаној врци, те се не може очекивати да имају још и именичку деклинацију.

ЗАМЕНИЦЕ

112. — У случајевима какви су *й̀ддá њиг*, *й̀рддá њиг*, *нй̀зá њу*, облици *њиг* и *њу* нису наглашени, изговарају се кратко и заједно са претходним предлозима као једна акценатска целина; они у тим спојевима имају сва својства енклитика, тј. изгубили су својства пуних заменичких облика (*њй̀г*, *њу́*: Њй̀г нèшеш продáвати. — Њу́ ћу òставити за пришлòд) и претворили се у енклитике. Мислим да је до овога дошло подсредством спојева: *й̀ддá ме*, *й̀рддá шè*, *нй̀зá се* итд. Тако у ускочком говору имамо двојство: *њй̀г* — *њиг*, *њу́* — *њу* као што у књижевном језику имамо одговарајуће двојство у аористу глагола *бй̀ши*: *бй̀х* — *бих*, *бй̀* — *би*, *бй̀смо* — *бисмо* итд. Према томе, треба разликовати, не сема-

тично, већ акценатски и квантитативно, форме као *на̄ њӯ*, *за̄ њӯ* и сл. од форми: *на̄ њу*, *за̄ њу*, *на̄ њга* (исп. *на̄ ме*, *за̄ ме*) итд.

113. — Неке заменице и њихови облици остали су без значења. Такав је, пре свега, енклитички облик *га*:

Нè мош га натòнтати. — Шт̄ага е снй'ега! Шт̄ага га е! — Ў мл̄ад̄б̄ д̄ба м̄д̄г̄ сан ви га свй'ема прескòчити и прèбачити. — Бл̄аго га тèбе, к̄ку га мèне! — Ј̄ао си га мèне! — Тèшко си га њèму! — К̄ку си га мèне! — В̄ала га д̄ан̄ас нèнеш ӣћи на Б̄ӯан!

Ево примера за испражњено значење и других заменица и њихових облика:

Он̄и Г̄а̄јо, к̄а ти р̄ад̄й, б̄йрèк̄о се ðс̄а! — Змй'а те пољубила мèђу очи, па му к̄ӯћи не дòш̄ò! — Ов̄ò се јòш пл̄а̄ћа пò стар̄ом. — К̄уд ми се ðнò ðèде? — Чй ðнò тй бй'аше? — Шт̄а ðнò ðи гòвор̄аше? — Шт̄ан̄ò р̄а̄ђ̄аше? — Какòнò бй? — Кò ðнò бй? — Кòно бй? — Кòнò привйкуе? — Какòнò блèше? — Ј̄а сам ðнò л̄анй бй'ò кòд в̄ас? — Кад ðнò блèше? — Ка тй пр̄ава ðј да стр̄ад̄аш, штò да крй'еш ðног̄а крйвòга?, итд.

Као што се види, место, рецимо, *В̄ала га д̄ан̄ас нèнеш ӣћи на Б̄ӯан!* или *Кòлико ðнò бй'аше с̄анс?* — лепо може да стоји: *В̄ала д̄ан̄ас нèнеш ӣћи на Б̄ӯан* или *Кòлико бй'аше с̄анс?*

Овакви облици, може се рећи, чине једну од стилских одлика овог говора. Карактеристично је да се они најрадије употребљавају у емоционалним ситуацијама.

Не може се рећи ни да је у таквој употреби поменутих заменица увек одсутно свако значење. Оне у реченици готово увек дају призвук нечега неодређеног, нечега чије се присуство сећа, неког невидљивог чиниоца чија улога није баш мала.

114. — Неке од ових речи или облика уткале су се у друге речи не мењајући значење тих речи или формирајући са њима ново значење: *шй̄òнò*, *шй̄òнò*, *какòнò*, *ðèнò*, *кòнò*, *шй̄а̄га*, *шй̄а̄гага*. Ови спојеви *шй̄а̄га*, *шй̄а̄гага* значе: *колико*, *много*: *Шй̄а̄га е снй'ега!* — *Шй̄а̄гага е мр̄в̄а!* У примерима као *Шй̄а̄га га е* прво *га* је без семантичне вредности, а друго са њом (= *Шт̄а е сира, снега итд.*), али обоје *га* може бити без значења: *Шй̄а̄гага е* (= *много, много*). И примери као *Он̄и Г̄а̄јо, к̄а ӣи р̄ад̄й, б̄йрèк̄о се ðс̄а* облик *ӣи* може бити етички датив, али и без значења, етички датив са испражњеним значењем.

У оном примеру *Шй̄а̄ му е, ш̄ӯ му е* значење онога *му* се толико замаглило да бих сад рекао да тај облик (*му*) ту пре потиче од *оно* него од *он*.

115. — За овај говор не могу се правити она ограничења која чини Ј. Вуковић за пивско-дробњачки говор, наиме да се „облик *њега* неће чути овде уз предлоге ни онда кад се заменица односи на живо

биће; ту ће доћи облици *њ* и *њга*². Напротив, у Ускоцима је као у Вука и у књижевном језику; наимае, тај се облик редовно чује уз предлоге без обзира на живост или неживост онога на што се заменица односи.

Не може се овде облик *њга* ограничити ни на „мушки род детета, јагњета и др.“, како наводи Ј. Вуковић за пивско-дробњачки говор:

Нѣмā ни ђнѡг пѣлета. Њѣга е ђѡдниѡ ѡрѡ. — Ўвати ђнѡ калушастѡ јагње. Њѣга ћемо заклати —

без обзира на то је ли то пиле петлић или кокица или је ли то јагње „овнићак“ или „јагњица“.

116. — Заменице *он* и *она*, у првом реду у патријархалним друштвеним формацијама, значе, поред својих редовних значења и функција, и *муж* (он) и *жена*, *суйруга* (она)³. Заменице *он* и *она* у овој служби стварно су именице.

117. — Повратна заменица *себе* и присвојна заменица *свој* употребљавају се у ускочком говору као у књижевном језику:

Дѡчекѡ е свѡга прѣјателѡ. — Жѣви од поштѡнга свѡга раѡа. — Пѡжали се јѡднѡм свѡм прѣјателѡ. — Јā сам капац од свѡѡга. — Тѣ себе [= себи] нѣћеш ѡмалѣти, знам ја. — Она е понешѡна за свѡјма. — Он глѣа свѡј пѡсѡ. — Дѡшле вљѣштице ѡ свѡј рѡд. — Ўдариѡ нѡгѡм ѡ свѡј ваган. — Не бегѣнишѣ да дѡђе ѡ свѡј дѡм. — Кāко тѡ раѡиш, кѡ ни себе [= себи] ни свѡме, итд.

Замењивања, међутим, не мора увек бити:

Јā сам капац мѡјм. — Нађи кāко чељаѡе спрам тебе [= ожени се особом која ти одговара]. — Јā сам ѡзимѡ за мѡе пāре. — Ни'ѣсам кѡлико јѣсам ли мѡга ѡца. — Јā сам је ѡђе мѡјѡм рѡкѡм ставѣла. — Имāш ли нѣкѡга имāња твѡга?

Заменице трећег лица могу се употребљавати у овом говору место *себе* и *свој*, што није одлика књижевног језика:

Свѡ е њѡгово [= своје] дѡо. — Он ѡми'е њѡга [= себе] чѡвати а дрѡгѣма кāко бѣднѣ. — Он чѡвā њѡгову [= своју] лѣваду, а нāше запуштиѡ. — Тāкѡ е ѡн заѡпиѡ у њѡговѡј [= својој] глāви.

Кад се говори уопштено, употребљава се само рефлексивна заменица *одн.* присвојна заменица за сва лица.

Свāк себе нек чѡвā. — У тѡђе нѣ дѣрај, а свѡе нѣ дāј. — Свѡја ѡца и свѡе свѡ, а нѣ бѣж њѣг. — Ишћерāјте свāки свѡј мā.

Само облик *себе* употребљава се уз речи *ђе*, *ојка* [откад] и сл. и цео израз има тада потенцирано значење: *ѡјкā себе* — одавно, *ђе себе* — далеко, веома далеко или у узвичном тону — колико далеко итд.:

² ГПД, 59.

³ Исп. Г. Елезовић: *Речник* А. 1. то.

Бѣ себе бачи онї камѣн! — Од њѣга нї'е било писма ѓткѣ себе.
— ѓткѣ себе ћути ѓвѣ кѣлица!

118. — Од заменица *свој* јасно се разликује придев *свој* (= свој-та, крвно сродан):

Мѣне е Мїлица свѓја. — Мї смо свѓи.

119. — Облик *шїа* срећемо у овом говору у такозваним акузативним ситуацијама, било да та заменица има упитно, зависно-упитно, релативно или које друго значење. Овамо спада и доста номинативних „медија“ у којима ова заменица има исто тако разноврсна упитна и односна значења:

Штѣ су рѣдили? — Вїдїм јѣ штѣ ће бїти. — Млѓго јѣ мѣрїм што ѓн нѣмѣ *шїа* да јѣдѣ. — А сѣд да чѣемо штѣ вї мїслїте о ѓвѓме. — Штѣ му се рѓдило, мўшкїћ или прслача? — Јѣвићу ти штѣ е бїло. — Јѣ ли ти дивїна ѓдни'ела штѣ? — Ымѓ сам штѣ јѣсти да сам ѣмѓ дѣвѣт трѓбѣ. — Знѣм јѣ штѣ знѣм.

120. — Ево сад примера за облик *шїо* у истим ситуацијама:

Чѣеш што ћу ти рѣћи. — Нѣђите штѓ сѣво у ѓни'ем чечѣрима. — Јѣ ли бїло штѓ сї'ена? — Купи ми штѓ штѓ се јѣдѣ. — Кўкў мѣне, од живѓта штѓ ћу! — Што рѣче ѓвї чѓек? — Нѣ знѣм ѓће ли му штѓ мѓј учїњет. — Јѣ знѣм што ўпазїм.

Као што се види, примери са *шїа* и они са *шїо* потпуно се мешају. Тог мешања може бити и на најближим психичким релацијама: Штѣ знѣ свїња штѓ е дїња. Па ипак, иако примери са *шїо* нису ређи од оних са *шїа*, мора се рећи да се *шїа* све више употребљава, те изгледа да ће сасвим и преовладати.

Заменица *шїо* (*шїа*) може имати и неодређено значење (= нешто): Дѣко ви штѓ прїглѣм. — Јѣ ли штѓ ѣ'о. — Ако штѣ бїдѣ, рѣћи ћу ви. — Јѣ ли дѓље кѓт [= код] кућѣ кѓсила штѣ.

У значењу *зашїо* преовлађује облик на *о*:

Што нѣ прїћѣш да јѣдѣш? — Штѓвѓ нѣ би ѓнїг ѣѣвојѣкѣ, бѓк ти свѣтї Јѓван! — Што бљѣжїш кѓ да е ѓвѓ тўђе? — Штѓ си се удѣдечи'о? — Штѓ си се тѣкѓ улўбила?

Међутим, облик на *а* продро је, особито у експресивним ситуацијама, и у ову категорију:

Штѣ си ражѣпи'о, па не ўми'еш да сѣставїш?! — Штѣ си се дїгѓ кѓ да ти дрўгї псїма мѣтў?! — Штѣ си ми се нѣтури'о кѓ кїла нѣ дрво?! — Штѣ ми стѣвљѣш сї'ери нѣ очи?!

У свим тим и сличним примерима заменица *шїа* (*шїо*) примила је на себе адвербијалну службу. Тој служби приближује се и њена служба у овим примерима:

Штѓ ће ти кѣнтѣр? — Штѣ ће му вїшѣ без да му ўзмў? — Штѣ ће јѓј ѓнѣ прїча? — Штѓ ће ти кабѣница на ѓвѣкѓ ли'ѣгу дѣну?

Искључиво се употребљава облик на *o* у свим случајевима у којима та заменица стоји место релативних заменица *који*, *-а*, *-е*:

Мајка онџ малџ што е јутрџ додџо ђе. — Онџ е Мари'а што врџе јажвџд. — Љџди што џе доџи џглџдни су џ свџм плџмену. — Доџе џ брат џвога што е џбљен.

И у корелацији је заступљен облик са *o*:

Штџ на ум, тџ на друм. — Свџ што џде, тџ долази.

У узвичним реченицама типа:

Што су ти ли'џе џвџ чџрапе! — Што е дџбок џви вџр! — Што су рџдиле дџвљџке џвџ гџдинџ! — Што су џм гџдине, џџки'џг џџма џ Стџрцу. — Што е џви штџв чџстит!

употребљава се облик на *o*. Међутим, кад ова заменица има значење прилога за количину — *колико*, *много* (моменат узвичности ни овде није одсутан), — онда је у употреби само облик на *a*:

Штџ е мрџвџ, јџдо! — Штџ е јџблџна! — Штџ е дџкољеницџ! — Вџди штџ е лџстџ џ вџздџку!

Само тај облик сусреће се и у спојевима са значењски испражњеним *га* или *гага*:

Штџга е снџ'џга! — Штџгага е скџкџвџџ! — Штџгага е борџвнџцџ! — Пџгледџ штџгага е гџлубџвџ! — Пџглџ штџгага е мрџвџ. — Штџга е џвџџ! — Штџгага е џџрода! — Штџгага е јџгџџдџ!

У примерима какав је: Штџ кџшта џвџ?, у којима се употребљава само облик на *a*, ова се заменица осећа потпуно као интерогативни квантитативни адверб (*колико*).

У значењу прилога *колико* употребљава се облик *шиџо* и у примерима какви су:

Он повџка штџ га грџло слџжџ. — Штџ вџшџ џмџш, вџшџ џџш бџти и цџ'џџен. — Штџ сте џрнџ [= орнџји], бџљџ џете кџсити. — Штџ га вџшџ мџлуем, џно се вџше крџвџ, џџ било мџџци жџво! — Ётиџиле се [укуциле се] џши, џма иг што [= колико, као] гџбџ и живџнџ. — А. Кџлико трџжџш за џвџ шџљџж? Б. Штџ дџш, итд.

У овом последњем примеру могућ је и облик *шиџа*.

Облик *шиџо* је заступљен и у двочланим везницима:

Нџко вљџшто џџ јџшџ зџкана кџ што га Раџе јџшџ. — Нџшта џи'џе-су чџњели, осим што су јџли и слџвали.

Облик *шиџо* редован је и у спојевима какви су: *шиџо више* (Донџси што вџшџ), *шиџо мање*, *шиџо боље*, *шиџо јџче* (Замџни што јџчџ), *шиџо горе* итд.

Што се тиче спојева ове заменице са предлозима, у њима у ускочком говору сретџмо оба облика:

Зă шта ви је овѡ? — Нй за шта се тйкнути нѣ смијем. — Нѣмаш ѡко шта. — Нудѣ ми ў што мало водѣ. — Не завиг ти ў што мѡло сйра мѣкѡга. — Нѣмаш рашта.

Вредност облика *шйша* није, разуме се, иста у свим тим случајевима. Док се каже, на пример, само: Нѣмаш ѡко шта. — Нѣ знам ни зăшто ни крѡшто. — Нѣмаш рашта, итд., дотле није искључена могућност *Зă шйшо ви је овѡ?* поред онога *Зă шйша ви је овѡ?* и сл.

Ни у сложеним именичким заменицама, прилозима и везницима не сретамо увек јединствен облик ове заменице у ускочком говору:

Њо ѡнй мѡлй нѣшто шкѡмўћѣ [= неразумљиво говори]. — Нѣшто си се зѡмисли'о. — Свѡшто саму [= сам му] рѣкла. — Зăшто да дѡдў ѡнѡ њйно. — Нѣ знам зăшто нй'е дѡшѡ. — Нѣшто се препори'ѣчили. — Нѣ знам нйшта. — Дўшѡн је у стању да учинй свѡшто. — Свѡшта ће бити. — Нѣмѡ у њйкову влѡдању нйшта слѡбо [= непоштено]. — Он не сѡмо што е нйштабрат и нйштапри'атељ већ је и нйштачѡек! — Нѣшто ми се штўкћѣ. — Нѣшто ме бѡлй глава. — Нйшта му на ѡкрес бй'елѡга свй'ета нѣ мош разўмити. — Пѡс нѣшто лѡе, да нй'е дивйна? — Тй си се нѣшто дрнула сѡ пѡ старѡс. — Тй си се нѣшто убеўти'о. — Јѣси ли штѡгођ укѡси'о? — Што гѡђ ймѡм, ѡћу да дѡм Нйколи. — Нѣшто ми је гѡрѣ од ѡвѣ свљѣтлости и вљѣтра. — Пѡнешто й дође [траве].

Није тешко одвојити заменичка значења од осталих (прилошких и везничких) значења у наведеним примерима:

а) заменица:

Зă што ти је овѡ?;

б) прилог:

Зăшто си то учини'о?;

в) везник:

Нѣ знам зăшто си тѡ учйњела;

аа) заменица:

Нѣшто му е дѡни'о;

бб) прилог:

Нѣшто су ми ўста ѡгркнўла; итд.

Примери као *Ћси'ѡли смо нѣшйшо кунйшѣра*, *Имѡмо нѣшйшо мѡла* итд. обични су и чести у ускочком говору. У њима заменица *нѣшйшо* има вредност количинског прилога, без нијансе неодређеног значења.

Заменица *нйшйша* може чинити први део неких сложеница: *нйшйша-чѡек*, *нйшйшадрўг*, *нйшйшабрай*, *нйшйшарѡба* и сл. Јасно је да је ова заменица у том споју изгубила своју заменичку природу и прерасла у прилог, јер оно, рецимо, *нйштачѡек* значи: човек без имало онога што чини вредност човека. Међутим, те се сложенице не појављују увек у

тој акценатској целини, већ се могу појављивати и у виду синтагма: *нишија чдек, нишија рџба* и сл.

Из примера: *Кд е днџ?* — *Кд е сџнџ намџрџвџ Зџкана?* и сл. види се интерогативна природа именичке заменице *кд*, а из примера: *Нџје се рџди'о тџ кџ ће свџ'ету угџдџти*, *Їмџ ли кџ кџ тџ знџ?* и сл. очигледна је њена релативна природа. Међутим, из примера: *Їмџ ли кџ кџ тџ знџ?* прво *ко* значи *неко*, тј. заменица *ко* ту функционише као неодређена заменица, а друго *ко* служи као релативна заменица *који*. Ову службу има заменица *ко* и у примеру *Нџје се рџди'о џџ кџ ће свџ'џшу угџдџџи*

121. — У ускочком се говору анафоризам задржао у знатној мери:

Нџ дџ Лџле Бџрац и *днџ* Вџксановић. — Да ви је прџсто *џџје* триџс кџлџ шџениџ! — Онџ е *днџ* Рџјко што е џџтџс бџ'о бџе. — Шџџџ ме *днџ'ем* мџџџџем ручџтинџма. — *џџ* бурџзер џџра Душџна џзме да прџви тџ град, а џџр Дуклџ'џн џзме да прџви *днџ* прџкоп. — Дџј ми *џџ* јџдну кџпу. — Онџ Мџлисаџ нџџџ јџде мџже пџднџ'ег. — *џџ* ли да џзмакнџш *џџџ* кџња? — Шџ'ла сам да прџдџм *днџ* дџвџ бџџва. — Мџчи тџ с *џџџџ* крџвета. — Забџравџк јџџџ *днџ* кџтлачу. — Кџ се џџде *днџ* џџша? — Ђџше *дн* да вџдџ *днџ* вџла. — Прџпрџмале *днџ* рџбу [= хаљине]. — Нџмџ нџ *дн* без *днџ* јџдно ди'џте. — Налџџи тџ вџтру. — Дџј *џџме* џџку. — Дџли ми џџволу *днџ* лџваду.

Оваквих и сличних примера могло би се навести колико се хоће. Док разматра материјал овог говора, човеку се сама намеће констатација о обилној употреби заменица у њему, личних, именичких и других. Ипак ми се чини да је анафорска служба заменица, ако не највиднија, најистакнутија у области заменичке службе уопште у ускочком говору, а оно једна од највиднијих, најистакнутијих.

122. — Средњи род показних заменица (*ово, џџ, оно*) служи за тако рећи универзално показивање, и оног што је лице, и оног што је предмет, и мушког, и средњег, и женског рода, и оног што је у јединици, и оног што је у множини:

Нџје днџ џџвојка нџ јџдџјка. — *Нџје днџ* чџек нџ нџџџџ. — *Нџје џџ* сџ'џно нџ слџма! — Кака је *џџ* вџка? — Како е тџ плџкање. — Какав је тџ плџч? — *џџ* ми прџватџти *днџ* троџ јџнџдџ? — Дџ-џџрџ сан ти *џџ* дџсе бџџвџ. — Дџј ми тџ триџс овџџџ. — Кџсџг *џџ* мало лџвадџ. — Чџ'џ су *днџ* гџведа? — Кџџ је *днџ* што свџрџ? — Знџш, *џмџ* *днџ* рџ'џч. — *Днџ* е кџњ тџ'џг што џду по џџи'џм вџровџма. — *Днџ* е дџбар чџек. — *Днџ* е злџ жџна. — *Днџ* е дџбро ди'џте. — Кџ е џџвџ учџни'џ? — Нџјбџлџџ би бџло да џџе *дн* џџвџ дџвџџџ вџћ. — Потџџите [= покџсите] *днџ* окџ кџћџ.

Као што се види, кад се нешто уопштава, радо се употребљавају заменице *ово, џџ, оно*⁴. Оне се готово редовно употребљавају за нешто

⁴ О општости ових речи и о општости уопште у језику в. В. И. Лењин: *Filozofske sveske*, Београд, 1955, стр. 260 („У језику је само опште“; „Ово?“ Најопштија реч“ и сл.).

недовољно издифенцирано, кад нешто није сасвим јасно у свести, кад се нешто не уме или неће да именује: Онџ му кладе. — Да се не прегрије то кучки? — Сркните по једнџм иза тога. — Не одвалуј то, јадан. — Оћеш ли шџс на џвџ? — Нудј ми то. — Ишмркни то јз носа. — Бјг да џвџ пџтурјм неће. — Шћасмо (и шћасмо) под џвџ [= кућа] мало јзбџ.

У случајевима какви су:

Ѓдаклџ се тј џнџ џженј? — Шта џнџ бј? — Шта то тј рџче? — Кад џнџ џн дџлазј, не бјеше рћав [= мршав]. — Чј џнџ тј бјјаше? — Кџй џнџ чџек бјјаше с тџбом? — Кџџ џнџ гџдинџ бј ка се писасте вј? — Тџ е бјло ка се најприџ џнџ писало. — Знаш, јма џнџ рјјеч, и сл.

— употреба показне заменице није увек нужна.

Пошто ове заменице (*ово, џо, оно*) могу, као што смо видели, стајати уз све родове иако су саме, формално, средњег рода, — место њих могу, разуме се, стајати одговарајуће заменице мушког или женског рода:

Нјје џнџ [= она] џџџјка нџ јадџјка. — Нјје џнџ [= он] чџек нџ кџчоек. — Чјја су џнџ [= џна] гџведа? — Кџй је џнџ [= џнј] односно џнај] што свјра? — Чјја е џвџ [= ова] вџза? — Мџш ли сџгнџт да ми вратјш џнџ [= џнјг] пџт иљаџа?

Овамо иде и употреба ових заменица у служби демонстративних квантитативних прилога, после којих стоји генитив (количински и деони) као и иза редовних количинских прилога:

џвџ [= оволико] џудј, џвџ женј, џвџ сџла, џвџ џџџџ, џвџ јјгња-дј, џвџ зџмље, џвџ сјра, џвџ лјвадџ, џвџ кџћа, џвџ јјринџ, џвџ оваџа итд. (Дџста ми је џвџ лџја. — С џвџ вџлџва мџжете дџћерјти дџста дрва).

Ове форме изражавања просто су се окамениле и никакви деклинациони чиниоци немају снаге да их промене: *с џвџ џџџџ, од џвџ џџџџ, у џвџ зџмље* и сл. Сви се ти изрази могу, разуме се, трансформисати: Нџмџ дџклџ џвџ јјрину не продјмо. — Нџмам без џвџ џџџјку. — Нџ знам шта ћу од џвџ џџџџ, и сл., али се значење мења, тј. губи квантитативну компоненту.

Интересантно је да овај начин изражавања претвара у овај генитив не само оно што се у овом смислу лако претвара у генитив (Дџста ми је џвџ пјра. — Зјдовџљан сам с џвџ зџмље) већ и оно од чега партиципативног генитива обично нема (Прјглјј тј џнџ мало женџ. — Нџмам бес тџ џџџјкџ). То што се овакав генитив може претворити у акузатив (Нџмам бес тј џџџјку) показује да је овај квантитативни или партиципативни генитив близак правом објекту.

123. — Релативне придевске заменице често се употребљавају као неодређене (*неки, некакав* итд.):

Ћнеш ли остати јѡш кѡй дан? — Ѐмаш ли кака имања? — Ѐм ли ваша пѡродаца какав прѣмјенак? — А. Имате ли каке грабуље да ми позѡјмите да данас пластим? Б. Нѣмѡ, бѡгами, без нѣкаке гвозденѣ. — „Вљѣтар“ каже кака баба. — Ѐм ли дѡље кѡја трѣшња? — Нѣко ће му увѡли (= увалити, утрапити) каку поруганицу. — Ајде, Гајо, рѡзбѣ кѡѣ дрво. — Насѡчи ми каку ѡвѡјку. — Ѐмаш ли каку пѡлу [= поњаву]?

124. — У примерима као:

Кѡй си тѣ? — Кѡй се наиѣдиѡ? и сл. —

упитна заменица *који* може имати два значења: 1. значење именичке упитне заменице *ко* (Ко си ти?) и 2. значење заменичких именица *чѡговић* и *кѡговић* (Чѡговић си тѣ? — Кѡговић си тѣ?).

125. — У овом говору јасно се разликују облици *који* и *које*:

Бѣ ти ѣ ѡнѡ штѣне кѡѣ [никад којега] си кѡпиѡ у мѣне? — Дај ми ѡнѣ капѡт кѡй [никад којега] ми ѣ сашила Мѣлосава.

126. — Ускочком говору је позната и ова напоредна употреба заменице *који*:

Ни кѡй узѣти, ни кѡй ѡставѣти.

127. — Општа придевска заменица средњег рода *све* употребљава се овде и прилошки, или у значењу: *неѣресѣано, увек, сѣиално*:

Не мѡгу свѣ на ипац. — Свѣ мѣслим штѡ ће бити. — Свѣ дрѣждѣм штѡ ће ми даѣти. — Свѣ му не дајѡ да гѡворѣ. — Мѣ га свѣ трпѡј, а ѡно ѡвиѣк ѡ завали. — Она свѣ нѣшто тѡтѡљѣ [= крије]. — Свѣ ће на вѡс кѡ на биѣлѡу врању;

или у значењу: *ѡпѣиѡно, сасвим*:

Свѣ су га [дроб] кѡкошке рѡзниѣеле;

или у значењу: *само*:

Свѣ ѡйма дѡноси. — Свѣ прѡ Главице зѡвѣ. — Свѣ ћете стѡти дрѣњава! — Ѓѣмо ли свѣ по јѣдноме трагу? — Дѡбро јѣдѣ, свѣ му пѡѡа иза ѡши. — Свѣ га крѣтикујѡ. — Свѣ се наѡжили јѣдни зѡ другѣм. — Бѣла чѣмѣрика свѣ кѡ ѡускиѣе. — Свѣ сѡмѣ јѡблѡн. — Свѣ га ћѣпаницѡма ѡћерѡ. — Избѡчуе свѣ сѡмѡ ѡћарѡ крѡв.

Тај исти облик, као заменица, често се употребљава у значењу *сви*, али је, обично, шири но *сви*, јер подразумева и старо и младо, и мушко и женско, и децу:

Свѣ тѡри брѣме. — Свѣ ѡ лѡсак! — Кад је свѣ изѡшло, ѣ мѣ ћемо. — Свѣ га жѡли. — Свѣ ѡтишло на вашир. — Свѣ се дѣгло на ѡрѡжје.

У Ускоцима постоји и форма *сво*, али док се *све* употребљава самостално и уопштено:

Вљетар свѣ прѣврнѹ. — Свѣ пронашли људи. — Ўби^о град Кори-
тима свѣ. — Газап, свѣ тѣнев бѣ! — Побѣиѣ свѣ. — Ја сам свѣ моѣ
ѹрвѣ. — Свѣ е тѣ нашѣ сѣн Мѣрка Кршикапѣ. — Ја сам свѣ онѣ
попластила, ѣ! —

дотле се облик *сво* употребљава у значењу придева *цео, чистио, сав*:

Ўрвѣ е свѣ имање. — Ўкипелѣла сам свѣ мли^еко.

Облик *све* редован је и у оваквим случајевима:

све чешири, све шрое, све шешоро, све њеи и сл.

Место облика *сав* овде постоји облик *вас*, али *сва, све, сво*:

Васе [= вас се] угалати^о. — Нѣма га забуна у вас свѣ^{ет}. — Бавѣ
ѣдни^о васколику шѣницу. — Јѣкнѹла му свѣ нѣга. — Шѣди^о е
крај нѣга вѣздрѣгѹ нѣј. — Вас је пѣкискѣ.

Вас се сачувало и у сложеници вѣсточина [= свѣсточина]. — По-
ред вѣздрѣгѹ обично је и свѣдрѣгѹ: Прејѣчѣ е свѣдрѣгѹ нѣј.

128. — Место опште именичке заменице *свако*, која овде не по-
стоји, употребљава се заменица *свѣк*:

Свѣк ће на тѣ прѣстати. — Свѣк се спрѣма. — Свѣк би стѣ^о да га
вѣдѣ. — Свѣкоме се бѣлѣ дѣпала Жѣркова жѣна нѣ онѣ Лѣубова —

али постоје придевске опште заменице: *свѣкѣ, свѣкѣ, свѣкѣ*:

Ја сам свѣкѣм вљѣтру на пѣмету. — Ја сам свѣкѣме ѣвѣолу на пѣ-
ту. — Шѣерѣваѣмо свѣкѣг дѣна сѣ^{сно}. — Тѣвар на свѣкѣме
кѣњу. — Вѣк пѣклѣ свѣку свѣкѣветнѹ [овцу]. — Ишѣерѣшѣ
свѣкѣ свѣј ма. — Свѣкѣ трѣпѣи кѣ да дѣ зѣмљѣ не дѣваѣа.

129. — Само сам једном забележио п. имер за комбинацију за-
меница:

Имајѹ чѣга-свѣга ѹ куѣи —

при чему облик *чѣга* само појачава значење облика *свѣга* [= чѣга све
ти људи немају у куѣи).

ПРИДЕВИ

130. — Систем одређеног и неодређеног вида у ускочком говору
углавном се не разликује од система придевског вида у развијеним
новоштокавским народним говорима и у српскохрватском књижев-
ном језику.

131. — Ускочки говор пружа доста примера у којима је индифе-
рентна употреба одређених и неодређених придевских облика:

Држи се младѣга и јѣкѣга — Држи се млада и јака (прва реченица
може бити изговорена и овако: Држи се младѣга и јѣкѣга, тј. са
функцијом неодређених придева). — Од нѣвљѣшта и гора плаче

— Од нѣвљештѡга и гора плаче. — И стѡра брада лаже, а торови овчи не лажу. — И стѡрѡ брада лаже, а торови овчи не лажу. — Окренѣ се на стѡра дреша — Окренѣ се на стѡрѡг дреша. — Честитам ви та нѡв прид — Честитам ви та нѡвѣ прид. — Од млада живца лако се прави овѣтина — Од младаг живца лако се прави овѣтина. — Си'ено се неће упуљати у сѣву пласту — Си'ено се неће упуљати у сѣвѡм пласту итд.

132. — Познато је да облици неодређених придева у извесним приликама полако застаревају у нашем књижевном језику. За ускочки говор то се не може рећи:

Млѡго пѣта ми 'е у живѡту залазило за нокте, па ме ѡпет ѣвѣ жи'ва. — Пѡло и мене на памѣт да ѣждѣм кѡмѡт мѣса сирѡва. — Бѡљѣ стѡра чѣкѡт нѡ млада дѣкѡт. — Нѣ идѣ се ѣ град празна шпага. — Нѣ мош ѣћи ѣ град празнѣ рѣкѣ. — Жмѡрѣ вода из бѣкова па'ња. — Очина ти ѡца! (псовка). — Од нѣука и гѡра плѡчѣ. — Мѡгу тѡ рећи сви'ѣтла ѡбраза. — Нѣмајѣ за'р дѡбра кљѣсѣта.

Али и:

Како му е сад ѡнѡм бѡлеснѡм ѣтету? — Према бѣскрѡјнѡга врѣмена тѡ ни'е ништа. — А помѡзи јѡки нѣјѡкѡме! — Пѣниша живѡга лелѣкѡ. — Свѣ на ѡкрес бѣ'елѡга сви'ѣта. — Жи'вѣ од пѡштѣнѡга свѡг рѡда. — Бѡк те сачѣвѡ пламена ѡгњѣнѡга!

Кад се употребљавају у склопу назива празника, места итд., придеви су обично у неодређеном облику:

Ѳстѡ да жи'вѣ на Сѣкину имању. — Тѡ е било нѣђе ѣзмеђу Пѣтрова и Иљина днѣ. — Врѡтићу ти ѡ Митрову днѣ. — Бѣли су ту задуго, до Арѡнѣлова дѡна. — Мѡде су ѡвце бѣле код њѣга ѡд Бѣрѣева дѡ Митрова днѣ. — Дѣрлѡ кѡ ѡ Савину днѣ. — Опѣкло сѣнце кѡ о Иљину днѣ.

133. — Именице придевског порекла као *Крѡво*, *Лѣйѡво*, *Мѡлѣнско*, *Пѡдмѡлинско*, *Гѡрѡнско*, ређе *Гѡрѡнско* (не: *Гѡрѡнскѡ* као у *Бука*, *Рјечник*), *Гацѡ* и сл. све су из неодређеног или одређеног придевског облика прешле у праве именице и, као што је већ речено, тако се и мењају. За њих је карактеристично да им је завршни вокал кратак, без обзира на то да ли су постале од неодређеног или одређеног придева. У исти систем уклапају се и властита имена као *Дрѡго*, *Блѡго* и апелативи као: *дрѡго*, *блѡго*, *нѣслѡн*, мѣдра (ово е моја мѣдра; мудрица, паметарка), Именице типа *Брѣкѡ*, *Бѣ'елѡ*, *Мѡкрѡ* и сл., постале од одређеног вида, задржале су промену одређених придева. Такве су природе и тако се понашају и апелативи: *дѡбрѡ*, *млада*, *вѣселѡ* (*Ѳнеш на веселѣ, ла!* — *Сазѡвите вѣселѣ*), *вѣселѡ* (*Сазѡвите вѣселѡ*), *зла*, *живѡ* (*Не мѡгу, а свѣ биг ѡвѡ жи'вѡ прѡдѡ*). — Не знамо шта ћемо са жи'ви'ем), *жѣнскѡ* (*Прѡсѣкала се жѣнскѡ*), *стѡрѡ* (*ста'ѣца*), *стѡрѣ* (*стѡрѡц*) (*Стѡрѣ чѣвѡ пѣтстѡтѣн ѡвѣѣ*). — Дѡј ми пѣлу, стѡр ѣ), *црнѣ* (пл. т., врста карата), *дрѡга*, *дрѡги* итд.

134. — У вокативу је и овде обичан одређени облик:

мој лй'спй бра̄те, дѣбра̄ моја шћ̄ри, моја златна̄ јабуко, слаткй̄
мој ђ̄вере итд. —

али није баш редак ни неодређени облик:

Јадна ма̄јко, јадни'ѿ свѣтѡвѡ?, дѣбар чѣече, јадан бра̄те, бѣлан
бра̄јко, сйлан јунѡче, грдан сине и сл.

135. — Придеви постали од глаголског прилога садашњег могу
имати и одређени и неодређене облике (*носећа̄* и *носећа*), а придеви као
йѣраћй̄ (сапун), *шйваћй̄* (машина) и сл. само су у одређеном облику.

136. — И овај говор зна за турске и др. непроменљиве придеве:

Йѿо бљѣше рѡт [весео]. — Ма̄рица е рѡт (весела). — Он је ба̄тли.
— Она је капац ѡни'ем свѡи'ем. — Све бй̄ мѣит. — Бй'о биг мѣит
да ми не помѡже. — То е ба̄та̄л.

Међутим, неки од тих придева добили су неке наставке наших
придева и онда се понашају као било који наш деклинабилни придев:

Нѣма ова̄кѡ асулне ђѣѿ на цй'елѡј планини. — Она е асулни'ѡ
од Ма̄ри'ѿ.

Придеви *йѣксин* и *ћѣскин* могу бити и индеклинабилни и промен-
љиви

Она је ћѣскин. — Све су њине ђѣвѡјке ћѣскин. — Оно е пѣскин
чѣек. — Онѡкѡ пѣксин жѣну нѣма̄ нй̄ко. — Она е ћѣскина. —
Вала ћѣскино створѣње! — На̄те ма̄те, пѣксинѣ ра̄боте!

Неки од њих могу п. ипадати и којој другој категорији речи:

Жйвана е сад рѡт (придев). — А. Могу ли за̄ вйда у Мо̄рачкй̄
ка̄тун? Б. Мош рѡт (прилог). — Нѣма̄ већѣ тежѣ но̄ ка ти бѡг да̄
пѣксину жѣну (придев). — Ма̄ни се ѡна̄г пѣксина (именица). —
Бљѣжи, пѣксинѣ јѣдан (имен.). — Све су то̄ са̄ми пѣксини (имен.).
— Бйла биг мѣит да ме нѣ спѡсй Мӯро Ја̄кѡвѡв (придев). — Од-
јѣдном два̄ мѣита ӯ кући (имен.).

137. — Понекад компаратив значи исто што и позитив:

Он је мла̄д чѣек и Он је мла̄ђй̄ чѣек. — Чуо сам од ста̄рй̄г (= ста-
ријих) љӯдй̄ и Чуо сам од ста̄рй̄г љӯдй̄.

Позната појава у књижевном језику да компаратив понекад значи
,,мање“ него позитив — постоји и овде:

Ѧвѡ ми 'е за одра̄сли'ӯ ђѣцу. — Изабѣри здрави'ѿ крӯшке (тј.
оне које нису здраве, које су очуваније у односу на нездраве).
— Богѡтй̄ ће мо̄ћи плѡтити.

Суперлатив, придевски или адвербијални, уз негацију каткад
има значење управо супротно од нормалног:

Нè мисли ми најбољè (= мисли ми лоше, рђаво). — Нй'е тò најбољй шйљег (= то је слаб или доста слаб шйљег). — А. Кака ти 'е кòса? Б. Нй'е најоштри'а. — А. Како е Мйлици? Б. Нй'е најбољā (= побољева). — Нй'е òвò јāгње најбољè.

Вушовић⁵ примере као: *й̀дбољй, й̀дјачй, й̀дмлађй, й̀двйший* и сл. карактерише као „извесну врсту слабијег суперлатива“. За ускочки би се говор морало рећи „нека врста слабијег компаратива“.

Неки од придева чији позитив има значење суперлатива и који у књижевном језику немају облика суперлатива — овде ипак могу бити и тако употребљени: *најйошњй, најйокоњй, најзадњй, најкрадњй* (поз. *крадњй*). Мислим да је овде дошло до семантично-формалне контаминације. Али не само ови већ и неки други позитиви са врло високим семантичним степеном могу имати облике суперлатива: Они су најодличниј ђаци у Југослāвй.

137а. — У овом говору постоје не само упитне именице (*којјак, чèговић, коговић*) већ и упитни придеви: *кагдашњй, кадашњй, кагдањй, кадањй, којашњй* и сл.:

Кадањè ти 'е òвò мли'èко? — Кагдашњй ти 'е òвò лèб?

138. — Поред редовног презименског генитива множине: *Удāтā* е у Стāнићā постоји овај генитив и у придевској функцији, али без генитивних дужина и без осећања генитива, већ са осећањем придева: *Брасйво Стāнића* (= стāнићкò) *нй'е вèликò*. Тако је и у свим другим сличним случајевима (*рйслићкй, кршикайћкй, јèлићкй* итд.).

139. — Ево примера за придевску деминуцију и хипокористицизам: *мāљй, мāййй* (мали), као и придеви заменичког порекла: *й̀ошйшњй, овољйци, вољйци, овољйцкй, вољйцкй, й̀ољйчкй, онољйцкй, онољйцнй, кољйци, кољйцкй* итд.

140. — Супстантивизирани средњи род неодређеног облика доста се употребљава за све родове:

Ударйло плāно на мāнито. — Млāдо кò рòса (не само за момче већ и за девојку и за човека).

141. — Компаратив придева *вйсок* (вйшй, -ā, -è) често се употребљава место компаратива придева *вèликй* (вèћй, -ā, -è):

Дāј ми тè двй'е тòгбе да вйдйм кòјā е вйшā. — Тò е највйшā слобòда. — Кака е рђа клèтна пòчинўла на òвā вèдила, а на мèне највйшā. — Бйло е тò кò кўти'а, мāло вйшè. — Тй си крвнйк наш највйшй. — Нашò ме јад вйшй òд смрти. — Тò ми 'е вйшй јад òд болести ў кући, итд.

Уз компаратив се употребљава и предлог *од* и везник *нò*: Нйко несрèтнй од мèне нй'е и Нйко несрèтнй нй'е нò јā.

⁵ ДИХ, 50.

142. — После израза *ни'е мѡгѡ* (*мѡгла, мѡгло, мѡгли* итд.) *би'иш*, у коме ово *би'иш* понекад може бити изостављено, редовно се употребљава компаратив:

Дѡчек *ни'е мѡгѡ би'ти си'лнѡ*. — Свадба е била *ни'е мѡгла си'лнѡ*. — Кѡсци су били *ни'есу мѡгли би'ти бѡљѡ*.

143. — Придев *др'агѡ*, *-а*, *-ѡ* може значити и *цѡ*, *-ла*, *-ло*:

Ни'е се пѡмакѡ др'агѡ нѡј. — *Ўзим'али смо жѡто свѡ др'агѡ зѡму*. — *Сп'авѡ е в'азд'агѡ д'ан*.

Образовања као прѣж'ак, прѣбл'аг, прѣдобар итд. обична су у овом говору.

144. — Мислим да су значења као *в'сео* = тужан, жалостан, јадан и сл., тј. супротна основном значењу, последица сујеверја, жеље да се преокретањем значења одагна зло, несрећа, оно што је неповољно. Интересантно је да и придев *нѣжан* може имати супротно значење: снажан, развијен (*нѣжан мѡмак, нѣжна ђѡвѡјка*). И придев *чѡдан* има једно значење готово супротно основном: *чѡдна ђѡвѡјка* = добра, згодна ђѡвѡјка.

Обична је употреба компаратива и суперлатива *вѡлѡ* и *н'јволи'*: *Вѡли'а сам ѡ гору и ѡ воду нѡ код нѣга*. — *Вѡлѡ биг бѡ да ми с'ад б'анѡ Ми'ли'а ѡ сви'ета нѡ да ми нѡко ѡспечѡ вѡла*. *Н'јволи' биг бѡ да те ни'есам ни рѡди'о*.

145. — Компаратив *г'рђѡ* долази од позитива *лѡш*, *рђав*, *зѡ*, *грдан* (Би'агу *г'рђѡ* нѡ *Нѡмци*). Кад придев *грдан* значи ружан, компаратив му је *грднѡ* (*Грднѡ'е ђѡвѡјкѡ нѡм'а у сѡлу ѡд нѡ*). Кад придев *рђав* значи *мршав*, онда ни њему није компаратив *гори*, већ *рђавѡ* (*Овѡ гѡдинѡ ни 'е м'ал рђавѡ нѡ л'анѡ*, *Овѡ ни 'е н'јрђавѡ'е ј'агње*).

БРОЈЕВИ

146. — Синтакса бројева у ускочком говору углавном је као у књижевном језику. Одступања су незнатна. Место књижевнога *двоји*, *двоје*, *двоја* плус номинатив множине, што овде не постоји, ускочки говор има само *двоја* плус ген. мн.: *двѡја ѡѡан'ака* (м. *двоји ѡѡанци*), *двѡја гѡс'ала* (м. *двоје гусле*), *двѡја ч'ар'аѡѡ*, *двѡја к'ар'аѡѡ*, *двѡја в'раѡѡ*. То исто важи и за *трѡја* (*Ў цркву се с'јазило трѡја св'аѡѡв'а*. — *Им'а трѡја г'р'абѡѡ*. — У Дробњака *врѡѡа ѡбој'ака* / И калчине и трѡја *ч'ар'апа*), *чѡшвора*, а и даље: *ѡѡѡора в'раѡѡ*, *ѡѡѡора ч'ар'аѡѡ*, *дѡсѡѡора в'раѡѡ*, *дѡсѡѡора ч'ар'аѡѡ*, уколико се, у оваквим случајевима, место *ѡѡѡора* и даље, не употреби основни број: *ѡѡѡ в'раѡѡ*. Као што се види, идентични су појмови: *ѡѡѡора в'раѡѡ* и *ѡѡѡ в'раѡѡ*, али нису *ѡѡѡ ч'ар'аѡѡ* и *ѡѡѡора ч'ар'аѡѡ*, *ѡѡѡ св'аѡѡв'а* и *ѡѡѡора св'аѡѡв'а*; први појмови значе јединску множину (*пѡѡ ч'ар'апа* — пет комада чарапа), а други — множину парова (*ѡѡѡора ч'ар'аѡѡ* — пет пари чарапа).

147. — Збирни бројеви се најчешће употребљавају за збирове младих бића, младунчади и деце: *двѐ ђецѐ, ѝдѝоро мѝчѝдѝ, осѝмнѝсѝоро јѝгнѝдѝ, сѝдморо шѝлѝдѝ, шѝроѝчѝиѝворо јѝрѝдѝ, ѝсморо крѝмѝдѝ*. За групу одраслих мушкараца и женских особа радије се употребљавају основни бројеви одвојено за сваки род него збирни број у коме се родови не распознају: пре

Било е пѝт љѝдѝ и трѝ жѝне —

него:

Било ѝг је сѝдморо.

Уз збирне бројеве (*двѐ, ѝрѝе, ѝдѝоро*) и бројне именице за мушкарце (*двѝциѝа, ѝрѝциѝа, десѝдѝриѝциѝа*), место ген. мн. *нас. вас, њих* у књижевном језику, употребљава се ном. мн. (*ми, ви, они*):

Мѝ двѝциѝа, ка сѝдѝмо, вѝђѝеѝмо штѝ ѝемо рѝдѝти.

Слично је и са придевским заменицама:

Онѝ трѝциѝа нѝка ѝнѝ нѝђе пѝкосе! — Онѝ двѝциѝа што се врѝтишѝ — затѝкошѝ запѝљене кѝђе.

Данас нису искључене ни форме: ѝнѝ трѝциѝа, ѝвѝ двѝциѝа.

148. — Број један често се употребљава у вокативу:

Зѝбече јѝдан! — Крѝљо јѝдна! — Прѝстани, пѝгѝни јѝдна! — Кѝчко јѝдна! — Пѝѝто јѝдно! — Бљѝж отѝлѝ, ѝѝволе јѝдан! — Мѝиѝо јѝдна! — Пѝгѝнуљо јѝдна! — Кучкѝсисо јѝдна! — Смири се, крѝме јѝдно! (поред: Зѝбече! — Кучко! и сл.).

Њега доста често сретамо и у оваквој употреби:

Тѝ е бљѝка јѝдна. — Тѝ е стѝрѝ јѝдан дрѝш. — Он је јѝдан чинѝвнѝк. — Тѝ е јѝдна ѝамѝла [= авѝтиѝа, будѝла]. — Тѝ е јѝдна цкврѝѝа,

— где, свакако, служи као појачање, садржи нијансу пејагративности и сл.

149. — Средњи род броја *јѝдан*, као и ср. р. заменице *некѝ*, употребљава се у овом говору често у прилишком значењу: *око, ѝприближно, близу, оѝѝрилике*:

Било ѝг је јѝдно трѝдѝс. — Донѝси ми јѝдно дѝсѝт комѝтѝ. — Ымѝ биг јѝдно пѝдѝсѝѝ ѝкѝ. — Скѝпѝла јѝдно десѝт иљѝдѝ.

150. — Облик *ѝрѝи* може бити: 1. редни број, са дугосизним акцентом (*Јѝ сам прѝвѝ дѝтрѝчѝ. — Она е прѝвѝ кѝдѝ се из Мѝрѝачѝ ѝдѝла у Ыскоке. — Ы прѝвѝм мѝу. — Тѝ си ми прѝвѝ честѝтѝ*), 2. (под истим акцентом) придев, у суперлативном значењу: *најѝбѝљи, изврѝѝан* (Онѝ су прѝвѝ љѝди ѝ нашѝм крају. — Она е прѝвѝ жѝна у Ыскоцима; овако и *најѝрѝвѝ*: *Најѝпрѝвѝ сан* [= сам] се упиѝсала ѝ зѝдругу), 3. (под краткоузлазним акцентом) придев, са значењем: *ранији, стари* (Млѝго се рѝзликѝемо од прѝвѝѝг љѝдѝ. — Ни прѝвѝ жѝне јѝј рѝвне ниѝѝсу).

151. — Број *дѝвѝ* може, особито у истицању, стајати место *ѝба*: *Јѝдѝм и пѝѝм, а двѝѝ нѝге ми дрѝкѝу*.

152. — Овај се говор супроставља Маретићевој и Вуковићевој констатацији да се *везник* и не употребљава у сложеним редним бројевима:

двџдес ѝ пѣтѝ, чѣтрѣс ѝ првѝ.

153. — И основни, и збирни, и редни бројеви, поред свог редовног значења, могу значити: *много, веома, јако* итд.:

Јѧ јѣдну, а џна дѣвѣт. — Јѧ јѣдну, а џна дѣвѣтѣ. — Јѣдна ѣста (глава), а дѣвѣт јѣзѝкѧ. — Јѧ јѣдно, а џн дѣветоро. — Свѣ у шѣснѣс! [игра, плѣва, скаче и сл.]. — Рѧдѧ зѧ трѝ. — Јѣдѣ за двџдицу. — Ударѝћу ти стџтину нџгѧ! [= истућѝ ћу те на мртво име; уз то презриво, потцењивачки услед средства којим ће туча бити изведена]. — На ѣ триста ѣшеченѝ'ѧ! — Ыљаду пѣтѧ биг пџгинуо за ѝгѧ! — Ўбило ме милѝ'џн јѧдѧ.

Као што се види, за означавање великог броја или за истицање употребљавају се у Ускоцима ови бројеви и бројне именице: *дѣвѣт, дѣвѣтѧ, шѣснѣс, трѝ, двџдица, стџтина, стџ, трѝста, ѝљада, милѝ'џн (мелѣџн), дѣветоро, двѧ* итд., а вероватно би се под другим условима могли употребити и други бројеви у тој служби.

154. — Још се држи стари ген. мн. именице *сѝдѝшина* у примерима као:

Бѝло е домѧћѝнѧ коѝ су имѧвали и до пѣстотѝн мѧлѣ и вѣликѣ. — Бѝло е вѝше од пѣстотѝн дрѣгѧ. — Пџшаљѝ ми шѣстотѝн мџмѧкѧ.

155. — Честа употреба акузатива *сѝџѝшину* и *ѝљаду* довела је до петрицифирања тих облика:

нѧ *сѝџѝшину*, џ[џ] *сѝџѝшину*, ѣ *сѝџѝшину*, Пџзнџ бига (= биг га)
ѣ *ѝљаду*,

па је онда разумљиво што тај привидни акузатив, у ствари само основни број, може функционисати и као номинатив:

Стџтину је вѝшѣ од девѣдѣсѣт ѝ девѣт⁶.

156. — Још се може срести бројање до десетице: *двѧдес ѝ осам, двѧдес ѝ девѣтѝ, двѧдес ѝ десѣтѝ*. *Трѝдес* се изговори, али се не броји.

ЈОШ НЕКА СВОЈСТВА ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

157. — Својство придевских речи није само у томе да понекад прелазе у именице (*којѧк, Брѣкѧ, сѝдѝшина*), већ и да врше службу именица. То се, тако рећи, срета на сваком кораку у ускочком говору, као и иначе у језику.

⁶ Ј. Вуковић (ГПД, 65) друкчије објашњава ову ствар.

А. Придеви:

Од неука и гора плаћѐ. — Нека старо завалуе, нека младо навалуе. — Немо бокти [= бог ти] брацка. — Ово се још плаћа по старом. — Од мале бива (гради се) велика. — Ко не слуша старијега, злијем ће путем обрнут.

Б. Заменице:

Свој се на свога наслања. — А он ни те ни овѐ, већ њѐга по зубима. — Оће с наком да се вѝди. — Ни у чѝју ни ма чѝѐ [= шта се то кога тиче, то је моја лична ствар]. — Ја сам мојем капац.

В. Бројеви:

Могаше он острићи три док ја једну. — Нек поўспорѐ први да биг [= би их] стѝгли задњи (услед настале ситуације овде придев задњи има вредност редног броја). — Доћи да ти једну рѝчѝм. — Неће једна, неће двије. — Један златниѐ зуба бијо е оће. — Ја сам се рачунѐ у првѐ.

158. — Доста је честа и употреба присвојних придева у именичкој служби: *мајчино*, *Сѝкино* и сл. Ово је случај кад неко нешто тражи од некога, кад га пита и сл., па му се обрати са: „Мајко“, а мајка припита: „Мајчино?“ Тако и: „Зорка“ — „Зорчино?“, „Милица“ — „Миличино?“ и сл.

159. — Маретић⁷ је посветио две пуне стране своје Граматике томе да, на основу материјала у Вуковим и Даничићевим делима, утврди распоред дужих и краћих облика. Дошао је до ових закључака: обични су само дужи облици (*нашега доброга оца*), затим распоред у коме је дужи облик испред краћег (*нашега доброг оца*); ређи је случај да оба буду краћа (*нашег доброг оца*) и да други буде дужи а први краћи (*нашег доброга оца*).

Ови закључци, без обзира на то што у овом смислу могу нешто казивати за Вуков и Даничићев језик, не значе ни приближно решење овог питања. Именица може имати уза се један или више атрибута. Ако је именица с једним атрибутом, имамо два случаја: *нашег оца* и *нашега оца*. Ако је са два, могућа су четири случаја: *нашега доброга оца*, *нашег доброг оца*, *нашега доброг оца* и *нашег доброга оца*. Ако је више од два, број случајева рапидно расте. Да би се утврдили колико-толико приближни закони распореда краћих и дужих облика у нашем језику, ваљало би ексцерпирати довољну грађу из целокупне наше литературе (не само уметничке) новог времена (од Вука наовамо), и поред тога што је о овоме питању у нас доста писано. Ствар се компликује и тиме што ова појава за многе, особито за писце, има вредност стилских домета и естетике. Стање овог питања у нашем језику може се донекле видети и из ових примера: Рјечник *хрватскога* или *српскога* језика (наслов великог речника Југославенске академије знаности и умјетности у Загре-

⁷ Стр. 198—200.

бу), Речник *српскохрватског књижевног и народног језика* (наслов великог речника Српске академије наука и уметности), Правопис *српскохрватског књижевног језика* (наслов правописа Правописне комисије Матице српске и Матице хрватске, Београд — Загреб, 1960). Ако се узме да три наведена дела спадају међу најауторитативнија дела о нашем језику, јасно је колико је ово питање непречишћено у самом нашем језику.

Ево како наведене односе представља материјал ускочког говора:

1. Један атрибут:

а) краћи облик:

Нѐмā бѐлѐг од мѐг псā. — Шћѐрāј сѝ'єно с рāвнѐг тāвана. — Ни'ѝсам, свѐтѐг ми Вāсили'а! — Вѐликѐг ли снѝ'єга, бѐже! — На ђкрес бѝ'єлѐг свѝ'єта. — Нѐћашњѐг ме јāда нѝ'є нађдило ђдāвно. — Мāни се тѝ гāлатнѐг Сѐља;

б) дужи облик:

Дāј тѐме ћāку. — Учѝни'о е тѐ бѐж њѐнѐга знāња. — Да пѐведѐм њѝнѐга кѐња нā воду. — Она е у великѐме ѝзму. — Јā сам свāкѐме ћāволу на пўту. — Тѐвар на свāкѐме кѐњу. — Ўбила га стрѝ'єла свѐтѐга Їли'ѝ.

2. Два или више атрибута:

а) само краћи облици:

Срѐтог јѐднѐг свѐг пѐзнаника. — Їмала сам ўмри'єт од ђнѐг сāмѐг снѝ'єга. — Кāко му е сāд ђнѐм бѐлеснѐм ћѐтету? — Пўче вўк те зāкла ђнѐг мālѐг вѐла. — Пѐжалѝ се јѐднѐм свѐм прѝ'атељу. — Од ђнѐг сāмѐг снѝ'єга пўкнѝ му ницѝна.

б) само дужи облици:

Їспратѝли смо нāшѐга дѐбрѐга ђца. — Вћеш ли дāти мало варѝникѝ ђвѐме вѐселѐме [= јадном] ћѐтету? — Ввогā и ђногā свѝ'єта! — Дāј ми тѐгāј чўмнѐга [= јадног] дувāна. — Їмāш ли нѝкѐга имāња твѐга? —

в) краћи облици иза дужих:

Вн жѝви од пѐштенѐга свѐг рāда.

г) дужи облици иза краћих:

Нѐмā тākѐг ђгњенѐга змāја!

А ево неколико примера за случајеве кад су придевске речи употребљене саме, без именице, у именичкој служби:

1. а) Ш ѝм је говорила. — Сā сви'єм пѐђе у Призрен. — Да се не пѐми'єшајў с нāши'єм [ѝнине кашѝке]. — Пѐмичѝ ни се

јѡш ма̀ло лѣба, а у ѡстѧлѡм оскѣди'евѧмо. — На мла̀ђи'ем свѣ'ет ѡстае.

б) Што си тра̀жила дру̀гога? — Са ова̀кѣма е ла̀ко ра̀товѧти. — Она е понешѣна за сво̀йма. — Дѣви'ека на исто̀ме. — Замарѣ'аг се око̀ногај [= око онога]. — Нѣмѡјте се с кѣме свѧди [= свадити]. — Бѣла е ш њѣме.

2. Тѡ е ма̀јка ѡнѡг ма̀лѡг што је јѣтрѡс до̀дио ѡђе. — Ова̀кѡ здравље прѣдѧј ѣвѡлу, њѣкѡме мѣлѡме.

Ако се боље загледа у наведени материјал, видеће се да он не потврђује сасвим Маретићеве тезе. Сем тога, пада у очи да су дужи облици обичнији у ситуацијама када се придевске речи употребљавају без именице, у самосталној или именичкој служби.

ПАДЕЖИ

160. — Ускочки говор спада у групу оних говора у којима је процес тзв. црногорског локатива заподенут а није окончан. Мога се рећи да су ту особину донели они ускоци који су после друге разуре Требјесе стигли у Ускоке преко Горње Мораче, као и други досељеници из области старозетских говора или из њима пограничних и блиских крајева. Овај је падеж тако солидно лежао у њиховом језичком осећању да га није могао ликвидирати ни готово двестагодишњи непрестани додир са редовним локативом. Мора се рећи да је данашњи Ускок потпуно „миран“ и кад изговори локативни акузатив и кад изговори локатив, што значи да му није страни језичко осећање ни за једну ни за другу форму:

а) Нѣма ва̀кѣ ѣвѡјке у цѣ'ѡ свѣ'ет. — Што̀но не ва̀ла̀ рѣба ѣ Боку? — Ни'е знаѡ ѣма̀ ли што̀ тра̀вѣ ѣ Поље. — Тѡ е ѡни Мѣлан што е бѣ'ѡ ѣ Пљевља. — Нѣкѣ 'е ѣчин на̀ на̀с. — Умала црѣ на̀ муке. — Бѡг на̀ небо, а лѣуди на̀ земљу.

б) Пѡчинѣли смо на̀ Турскѡм мрѧмору. — Нѣће ми њѣко брѣчат на̀ мѡјѡј плѡчи. — ѡста ка̀нѡ ка̀п о ли́сту. — Вѣди, пѣкира е нѣће у прѣкуѣи. — Врѣћа е на кашѣну на̀ ја̀има. — Умѡ е дѣсѣ бутѣга у Шавѣику и Нѣшиѣу. — Шѣдѣ на̀ Буѧну. — Вѣзитка е у кѣверу. — Нѣма̀ твѡга Мѣлоша у Југѡслѧви. — Бѣло е преко трѣс дру̀га на̀ гѣвну.

161. — У примерима као:

Јѣси ли бѣ'ѡ у Кола̀шин? — Јѣ ли Јѡко бѣ'ѡ ѣ Нишиѣ? — Бѣли су у прѡшевину да прѡсѣ ѣвѡјку. — Бѣла е у Сирѡвац. — Бѣли смо ѣ планину. — Бѣли су ѣ Би'елѣ. — Бѣ'ѡ сам ѣ Пљевља пљѣшкѣ, на сан [= сам] се пѡдби'ѡ. — Ка̀ [= кад] се жѣни'ѡ, бѣли смо му на̀ свадбу, и сл. —

глагол *бѣти* у језичком осећању ускочког човека значи: *ићи, ходити*: *Јѣси ли бѣ'ѡ у Кола̀шин?* = *Јѣси ли ићи ѡ Кола̀шин?* У примеру *Бѣ'ѡ сам*

у *Пљевља њљѣшкѣ* реч *ѡљѣшкѣ* јасно показује кинетичку, а не статичку семантичку вредност глагола *биѡти* у ускочком говору. Стога уз глагол *биѡти* у овом значењу никад не долази локатив. Међутим, кад тај глагол значи *esse*, лок. се, разуме се, често срета иза њега, али и акузатив. Према томе, реченице *Били су љ Би'елѡ* и *Били су љ Би'елѡј*, *Бѡ'о е у Колѡшин* и *Бѡ'о е у Колѡшину* и сл. оштро се значењски разликују међу собом.

162. — Одређивање употребе овог падежа отежано је и у неким другим приликама, особито кад је изостављен глагол из реченице:

Дивѡта нѡ сви'ет! — Ђ нѡд бѡга! — Пѡдешѣ кѡ нѡ ватру! — Ни на неѡ стѡба ни ѡ земљу јѡмѣ. — Ђно јѡгњѡд у туђу ливаду. — Тѣшко ми 'е нѡ крв. — Вѡљѡ толикѡ на ѡвѡљѡј пѡзѡр. — Ђмѡ у ѡѣму [стрпаном сѣну] пѣдесѣ тѡвѡрѡ на ѡвѡљѡј кѡнтѡр. — На чѡ'ѡ у рѡку [за кога навија]? — Нѣки 'е учин нѡ нѡс, и сл.

Ако се, рецимо, у реченици *Ђно јѡгњѡд у туђу ливаду* схвати да јѡгњѡд улазе у туђу ливаду, онда је акузатив добро употребљен, а ако се схвати да се налазе у туђој ливади, онда је акузатив употребљен некњижевно.

163. — У нашем се савременом језику, бар у централним градовима, све више осѣћа тенденција употребе темпоралног локатива место темпоралног акузатива: у *ѡѡм данима*, у *данима рѡѡа*, у *ѡѡм месецима*, у *ѡѡм годинама*. У ускочком говору ситуација у овом погледу мирује:

У дѡне кѡсидѣ и жѡѣтвѣ мѡ нѣ дижѣмо главу. — Кад бѡ'ѡг стѡри чѣк ѡ младо дѡба. — Ђ младо дѡба мѡгѡ санвѡга [= сам вам га] свѡ'ѣма прѣскѡчит. — Тѡ ни'ѣсам вѡдио у мѡе гѡдине. — Ствѡри вѣриге у мѡнѡт. — Лѡко е ѡ дѡн, тѣшко е нѡћу. — Оѡе ли Жѡрко дѡћи у ѡвѡ мѡѣсѣц? — Нѣмѡ ѡћи на ѡвѡ студѣн. — Врѡти'о се у зѡранке. — Нѣмѡјте ни долазит у врѡ'ѣме кѡсидѣ. — Дѡшли смо кѡћи ѡ смирѡј, и сл.

Овамо треба додати и ове примере:

Јѣднѡм сам бѡла тѡмо у мѡју мѡдѡс. — Тѡ сам доживѡ'ио о тѣбе ѡ старѡс.

Међутим, у прилогу ѡјутру имамо у ускочком говору само локатив; форма *ѡјутро* овдѣ не постоји.

164. — Односу између књижевне и „црногорске“ употребе акузатива односно локатива паралелан је однос између акузатива и инструмента:

а) Жѡви кѡ пѡд' подину. — Истри'ѣбиѡ се мѡћу се. — Шѡасмо под ѡвѡ ѡзѣ мало. — Бѡли смо мѡћу брѡве код ѡнѣ лѡквѣ. — Бѡли смо прѣт краву. — Понѣсите га мѡћу се. — Оѡи ѡе тѡ ри'ѣшити мѡћу се. — Не мѡгу јѡ дѡви'ек бѡти ѡбојак под ѡпанак. — Оволикѡ му кѡбилица скѡчи мѡћу очи. — Пѡд мѡс вѡље страѡниј сѡдови. — Оѡо жѡто пѡд брдо ѡби'о грѡд;

б) Нѣмѣм ни рѣмицѣ прѣт кућѣм. — Шѣнично мѣреш испѣћи подѣ пазуом. — Нѣмѣј тѣ говѣрити прѣд њѣм. — Сѣстигѣ ме пред Буѣном.

И овде има примера у којима, услед недостатка глагола и сл., није увек лако одредити зашто је употребљен акуз. односно инстр.: Под заклѣтву!. — Под њнканат! — Биће ти тѣ прѣд главу. — Тѣ ти је пред главѣм.

165. — Глаголи не остају увек са својом кинетичком или статичком природом. Кад се каже *Скѣчила му жѣишка мѣђу очи*, акузатив *очи* је књижеван (кретање долази споља), а кад тај исти глагол значи „мировање“, тј. кретање „у месту“, онда је, природно, на месту очекивати инструментал: *Скѣчила му кѣбилица мѣђу очима* (тј. појавила му се, створила му се кѣбилица међу очима). Употреба акузатива у примеру *Скѣчила му кѣбилица мѣђу очи* у ускачком говору — очигледно је дијалекатска.

166. — У инстр. оруђа јављају се, поред конструкција као у књиж. јез., и конструкције са предлогом *с(а)*.

а) Кѣтила се срѣћѣм кѣ лѣвада цвѣјетом, кѣ гѣра лѣстом. — Ўбиѣо би вѣла ѣнѣм ѣпарницѣм. — Ўдри рѣћѣм ѣ земљу. — Нѣмѣмо чѣм подѣићи ѣнѣ бѣр. — Тулумом ѣ главу и гѣово! — Загризла сам мѣсо зѣбима. Није потпиѣсо својѣм рѣкѣм. — Тѣјѣм се ѣн нѣ бавѣ. — Дѣрѣнка ѣ ме зѣцама.

б) Не мѣгу јѣ с ѣволикѣјѣм ручѣтинѣма, хѣ ѣеш тѣ с тѣјѣм тѣршчицама! Не мѣгу да ѣ глѣм с ѣчима. — Ш чѣм да загрѣдѣм сѣјѣно? — Мѣгла бѣк се ш њѣм [сапуном] умѣват док сам жѣва. — Подлако, не мѣгу са зѣбима ѣиѣи сѣјѣи! — Нѣ море ѣн мѣне с тѣјѣм наудѣти. — Ођу да те подѣиѣтѣм с ѣвиѣм пиѣсмом. — Јѣ не ѣмиѣм с ѣвѣм кѣсѣм да кѣсѣм.

У књижевном језику нема предлога *с, са* уз глаголе *жѣниѣи се, ѣжениѣи се* и сл. Овде, међутим, нема ни те разлике:

Блѣжи, нѣћу да се жѣнѣм ѣнѣм бѣцѣм! — Шѣтра бѣк се ѣжѣниѣо с Кѣгѣм, само кад би прѣстала.

И у многим другим приликама не може се са сигурношћу говорити о употреби једне или друге форме:

Ођу с пѣмоћи бѣга. — Не бѣјѣ се бѣј са пѣачем, нѣ с ѣрѣжѣм и са мѣчем. — Бѣсмо пѣмоћу бѣга. — Шѣнуо с пѣмѣћу. — Шѣнуо пѣмѣћу. — Порѣвни са зѣмљѣм. — Опросѣо би ш њѣм вѣс бѣјѣлѣ свѣјѣт, и сл.

Разликовања нема ни у случајевима какви су:

Мѣло рѣдѣ с дуѣном. — Тѣгуе с вѣнѣм

— место књижевног:

Мало раде дуваном. — Тѣгује вуном.

167. — Уз темпорални или локативни просекутив никад се не употребљава предлог *с*:

Зављесе града пошле Трештеновијем брдом. — Уби'о град Кд-ритима свѣ. — Йди свѣ сѣнтом. — Данима е падаља кйша. — Гд-динама смо живљели ли'епо, кд добри сунѣди.

То важи и за инструментал у заклетвама и сличним приликама: Кѹ ћете, бдгом браћо! — Нѣмѵ такѵ, бдгом сѣне! — Да ти 'е бдгом прѵсто! (и: Да ти 'е ђд бога прѵсто!).

Тако је и кад је у питању словенски, модални или који слични инструментал:

Ўвијек је ђна мѣне звала браћом. — Знам је нѣвљестѵм. — Йшла е брзѣм кѵраком. — Њѣговѵм нѣсрећом скѵчѣ вѣрница и прѣдрѣ длаку.

Узгред буди речено, словенски се инструментал све ређе употребљава у овом говору и већ данас звучи архаично млађем свету.

168. — У овом говору социјатив се никад не употребљава без предлога:

Шѣдѣ с Мѣлицѵм и прѣде. — Ђтишѵ е с Јѵком. — Бѣ'ѵ е с Мѣланом Вѣјачићем. — Сѣкѵ се с кљѵсетом. — Нека радѣ с тѣ'ем љѵдима тѵ. — Дрѵгѣ пѵт сам бѣ'ѵ у лѵву с Мѣрашом Јѣлића. — Јѣ се ш њѣм вѣћѣм свѣкѣ дан. — Срѣте се с браћом. — Нѣ мош тѣ ш њѣме надпѵтити.

169. — Употреба предлога *с* редовна је и у случајевима кад предмет чини саставни део „друштва“:

Кѵнѣм те с кѣпѵм у рѵци. — Утоликѵ цѣр Дукли'ѣн ѳграбѣ с прѵкопом.

170. — У ускочком говору сусрећемо, поред других, и ове примере:

а) са посесивним генитивом:

Нѣшта му нѣ'е било ни ђд ујѣда змѣ'ѣ. — Кѣко си смѣ'ѵ и пѵмислѣти да не пѵстѵпѣш по сѣвјету ђца?!;

б) са посесивним придевом:

Тѣдѣ га пѵведѣ под Вѣзѣрѵв мѵс. — С бѵжѵм пѵмоћи. — На Петкову лѵкву нѣ тица нѣ смѣ'е привѣрити. — Дѵни'ѣла сам Душѣново писмо. — Постѵпи'ѵ по стрѣчеву сѣвјету.

Као што се види, ускочки говор стоји овде сасвим на Вуковим позицијама.

171. — Употреба генитива иза негације или уз њу огледа се и у ускочком говору:

Нѣмā нѣкака прѣкода, нō само рāскода. — Нѣмају зār дōбра кљу-
сета. — Црвѣг људѣ нѣмā од њѣг. — Нѣкакѣ врѣћѣ ође нѣје
бѣло. — Без нѣкадār нѣђе нѣкога. — Нѣкад књѣге у руке ўзѣла
ни'ѣсам. — Нōнашњѣг ме јāда нѣје наодило одāвно. — Нѣмā га
пōгāни кōлико е Језерā. — Нѣмā га јунāка кōлико е свѣјета. —
Пōткаштри'о шѣвѣр па нѣ дā ђка отворити. — Нѣ знāму [= знам
му] бōжѣга ли'ѣка. — Нѣмā нѣ прашкѣ брāшна у кући.

Али се у доста случајева срета и акузатив у таквој прилици, било
да је у питању однос негативног објективног или негативног партитив-
ног генитива према објекатском акузативу или какав други однос ова
два падежа:

Нѣје чўо грōм [= није цикнуо, тренутно је био мртав]. —
Не мōгу да дāм цѣвāп ови'ем цōкама. — Нѣ види'о дōм ћѣду! —
Нѣје ѣмō ни кōмāt љѣба сўва. — Нѣмā послāничкѣ мāндāt у цѣ-
пу. — Нѣмā нѣоклѣ дѣнār. — Нѣмā кōшуљу да обўче. — Бѣ, али
нѣмā нōвац, итд.

То исто вреди и за номинатив:

Нѣмā вāла ни'ѣдна шљѣва, ћāвō пōзобō! — Нѣје ми прѣша. —
Нѣмā нѣко да рāдѣ. — Нѣмā кō да рāдѣ, итд.

Па и у многим од наведених примера генитива уз негацију може
стајати акузатив или номинатив без промене значења:

Нōнашњѣ ме јād нѣје наоди'о одāвно. — Пўнуо шѣвѣр, па нѣ
дā ђка отворити. — Празна чāша мōлиту не чѣни. — Ёво сам
ōстарāла а ђнō чўдо нѣ вићог. — Нѣ може брѣтву дōчекāти. —
Нѣ узѣ му кѣло јѣдно! — Нѣ даде ми јѣдну извѣзати. — А. Јѣси
ли штō укōси'о? Б. Нѣ кило. — На ђвōј ти се кōси не пōзнае
ђков. — Нѣма тō кōд нās, итд.

Вāља овде рећи да речи као *нишѣа*, *ишѣа* и сл. остају редовно
непромењене уз негацију у ускочком говору:

Нѣмā штā да дā ћѣци. — Нѣмā нѣшта рўжно у томе. — Нѣмā нѣ-
шта да те крпā. — Нѣје ѣмō нѣшта у ђнōј чўтури [= глави]. —
Нѣмā нѣшта прѣ вуни. — Нѣмају нѣшта жѣвō.

172. — У овом говору нема ни трага од појаве:

Не могу ти рећи ништа доброга. — Не мислим да сам овим шта
новога рекао и сл.

172a. — Сличан је однос између потврдног партитивног генитива,
акузатива и номинатива:

а) партитивни генитив:

Ўмā тў нāки'ѣ пѣлāдѣ. — Наўзѣг се зѣмѣ. — Ђу да тўрѣм мѣкōга
сѣра у пѣту. — Јѣла е јѣла скѣдрўпа и љѣба. — Нāпѣ се рāки'ѣ. —
Ўмā нāки'ѣ слўпакā грāбўљā. — Свѣ дāју, вѣна, брāшна. — Нā-

дām се да ће сād по ми'ени бїт љепотē. — Нака мли'ека сам сркб̄.
— Купићу ти свиленика;

б) објекатски акузатив:

Пристави месо за рѹчак. — Дај љѣб. — Испеци љѣб. — Дала сам сō овцама. — Ја пднї'ела скорѹп и брашно. — Унеси љуске да ви штб̄ глѣам. — Дао сам цїгерицу мачки. — Свї'ем ббг̄ дб̄ здравље. — Поћегда идѣмо те ѹзмемо варенику. — Шћерївамо свакб̄ дана сї'ено. — Он їмā вѣликї ѹплив;

в) номинатив:

Стрѣсај се овце, бїће вѣликб̄ ври'еме [= невреме]; итд.

И међу наведеним примерима за партитивни генитив има доста случајева кад се може употребити објекатски акузатив или номинатив (Дїпли јѡмужу. — Треба снї'ег да дѡгна. — Їскришкати су кунпи'ере (или кунпи'ер). — Їмā тѹ нака пїлад, итд.). Разлика између ова два падежа састоји се у томе што се једним (партитивним генитивом) обухвата део нечега, а другим (акузативом) нешто као целина, као појам (овде и у једном и у другом случају у области неке материје, количине, разуме се). Кад, рецимо, неко од укућана каже: „Иди, дћерāј снї'ег“, онда он, разуме се, не мисли да се дотера цео снег из снежнице, већ један део, једна, две или три грудве. Та реченица има, дакле, исто значење као и реченица: „Иди, дћерāј снї'ега“. Тако је и у многим другим случајевима.

Стога није могуће заменити сваки партитивни генитив акузативом (Нāпї се водѣ. — Травѣ слабо ѹ планину. — Тек кад се наѣдѣ меса, мїран је).

173. — Ген. мн. свї'ег (или: свї'ег ѿвї'ег, свї'ег двї'ег и сл.) често се употребљава место акуз. мн. све:

Ја биг їг помири'о свї'ег. — Пѡзнаем свї'ег тї'ег. — И на нās свї'ег тб̄ ће дћи. — Свї'ег ће їг пѡклати. — Свї'ег ћу ве пѡклати. — Мѡжемо рћи да ће тб̄ [смрт] и на нās свї'ег на рѣд дћи.

174. — Забележио сам и један генитив, редак и необичан, који има вредност глагола: *Тб̄ е брдја*, као да се хоће рћи: то се броји, то ваља, то вреди.

175. — У заклицању, добром или лошем расположењу, у чуђењу и уопште у било каквом узбуђењу у ускочком се говору доста често употребљава сам падеж, особито генитив, место читаве реченице. Таква елиптична реченица често се, вршећи службу узвика, приближава правом узвику и каткад прелази у њега:

Врага! — Бавола! — Јада! — Јадā! — Неволѣ! — Напастї! — Нѣсрећѣ! — Пѡгиби'ѣ! — Срћѣ! — Зла! — Мѹкѣ! — йпечени'а!
— Љепѡтѣ! — Срамѡта! — Срамѡтѣ! — Дивѡта! — Дивѡтѣ! —

Чудо! — Чуда! — Мўка! — Навакѣ! — Зіма! — Зімѣ! — Бавољѣ сйлѣ! — Звѣк! — Звѣка!

Као што је већ речено, оваква употреба падежа доводи до стварања правих узвика, прилога итд., а каткад се, разуме се, задржава и двокатегоријалност. Тако се именица *звѣк* преко узвичне (реченичне) употребе (*Звѣк!*) претвара у прилог *звѣк* (= много, веома много): Било њ је звѣк. Ова реч није, разуме се, престала да буде у ускочком говору ни именица (Учинио се велики звѣк).

175а. — Познато је да се у нашем књижевном језику темпорални беспредложни генитив све више шири на рачун темпоралног беспредложног акузатива. То се не би могло рећи за ускочки говор. Чак би се могло рећи да темпорални акузатив преовлађује, особито међу старијим становништвом. Ово вреди и за квантитативни акузатив односно генитив ове врсте.

а) Темпорални (и квантитативни) беспредложни акузатив:

Ће кѣша тѣ минѹт. — Мораћемо узимати жѣто свѹдрѣгѹ зѣму. — Јѣдну нѣј мѣшлѣг ѹмриѣ. — Радио сам цѣо жѣвѣт. — Он излѣти ѣс кућѣ онѣ чѣс. — Овај пѹт си ме надмѹдрио. — Овѹ гѣдину нећемо ѣмати брашна ни ѣкѣ, свѣ изгѣре. — Бѣо си ѣ ти онѹ вѣчѣн. — Ударѣла га срчанѣ кѣп прѣшлѹ гѣдину. Овог су порекла, очигледно, и прилози: *онѣчас* и *ѣчас*: Онѣчас ѹстаде и начини ми мљѣсто. — Врѣти се тѣчас.

б) Темпорални и квантитативно-темпорални генитив:

Радио сам цѣѣлѣга живѣта. — Свакѣ вѣчери гѹдѣ. — Овогѣ пѹта си ме надмѹдрио. — Бѣлѣ е ѣвѣ гѣдинѣ ѣрница нѣ питѣмина. — Мѣо сам [= сам] се ѣвиѣм врдесницѣма цѣѣла живѣта. — Рѣдио се тѹрскѣг рѣта. — Прѣшлѣ гѣдинѣ дѣје ми ѹ кућу наѣав чѣк. — Пѣѣтели су цѣѣлѣ нѣѣи.

176. — Понекад се неки зависни падеж толико често употребљава да се, тако рећи, осамостали и после не подлеже неким законима којима иначе падежи редовно подлежу:

Кѣлико е прѣстѣ од онѹ нѣј! — Од ѣвѹ гѣдину нећемо ѣдизѣти ѹ Старац. — Тѣ е с онѹ нећѣљу данѣ. — Отишли су на Баре ѣмѣ нећѣљу данѣ. — Свѣ е тѣкѣ бѣло до ѣвѹ гѣдину. — Дѣј га с ѣвѹ стрѣну. — Прѣпни кѣња с онѹ стрѣну пѣтока. — Имѣвали су Зѣковићи и до ѣѣаду мѣлѣ и вѣликѣ.

177. — Могу рећи да се појава *Идем код Милоша* и у Ускоцима, особито онедавно, све више шири. Ако се, нпр., никад не би рекло: Оћеш ли отићи код колибе?, већ само: Оћеш ли отићи до колибе? или: Оћеш ли отићи колиби?, примери као: *Ѓли се скѣниѣи да дѣћеш код мѣне* већ су сасвим обични. Ево још неколико примера једне и друге врсте:

а) старије стање:

Ћли да идемо кѡлиби мѡјѡј? — Дѡшѡ е напѡпар с пѡсла кѡћи. — Потрчи к ѡнѡј вѡди. — Йдѡм Јѡвану нѡ славу. — Дѡшла е дѡ моста, па се ушлашйла и вратила. — Ћнеш ли йћи к ѡйма. — Нйе дѡшла Урошу нѡ Мѡрку;

б) предлог код уз глаголе кретања:

Дѡћите шѡтра кѡд нѡс. — Йди код Радѡице и тражи пѡекиру. — Пѡмањѡ ћеш кад код мене дѡћеш. — Увече смо дѡшли кѡ Зѡркѡ. — Дѡј да ѡдѡм кѡд Мићѡвѡнѡ. — Дѡшѡ е код мене. — Ћтишѡ е кѡт приѡтеља.

178. — Ни стари генитив с предлогом у, са значењем припадности, својства, места и сл. и који се може, без измене значења, заменити номинативом (исп. руско: У меня есть и српскохрватско: У Милице дуге ирејавице = Ја имам и Милица има дуге ирејавице), — није остао неначет употребом предлога код место у. И ова се појава нагло шири и поред све чврстине конструкције са предлогом у:

а) старије стање:

Ймѡ у ѡѡга вѡлико гѡвече [= много говеда]. — У Лѡле јѡдан кѡњ, у Мйла двѡ. — Нѡмѡ му ћѡце у жѡне. — У Мйкићѡ е дѡста мѡла.

Овамо иду и генитиви којима се указује на припадност делова неком предмету: *йѡша у кѡсѡ, врати у кѡсѡ, наслѡн у кѡриѡгѡ* итд. У неким од тих примера место предлога у може згодно стајати предлог на: *йѡша на кѡси* и сл.

б) Поред тога и ово (новонастало стање):

Нѡмѡ тѡ код нѡс. — Нѡћиѡ сѡнти [= сам ти] код зѡта. — Рѡдиће код нѡс ѡје.

179. — Треба овде рећи јѡш нешто о квантитативном генитиву и из ѡѡга проистеклом генитиву за меру. Поред обичних примера за те врсте генитива у ускочком говору какви су:

Пѡмичѡ ни се јѡш пѡмало лѡба. — Дѡниѡела врѡћу жйта и сл. — наилазимо, ређе, разуме се, и на „партитивно-квантитативне“ генитиве од именица које не значе количину, масу, „матѡрију“ и сл., вѡћ и од зајѡдничких, чак и апстрактних именица, од којих се овај генитив обично не појављује, и то у подсмеху, одступању од редовног казивања и сл.

Јѡси ли нѡбаљѡ ћѡ мѡло жѡне? — Ћнеш ли ми начйњѡт мало спѡменика ѡцу? — Шѡасмо под ѡвѡ мѡло йзбѡ. — Да ми Мйлан не притрча у помѡј, нѡ би пѡпка од мене вићѡли. — Бѡљѡ е шѡка стрѡ нѡ нѡруче мѡлбѡ.

180. — У примерима какви су: *Јѡси ли ѡвѡ двйѡе чѡше усѡла?* — *Трѡбѡ ми сѡмо чѡша* и сл. изостављѡн је генитив (*двйѡе чѡше млиѡека, чѡша рѡкиѡе*) те они изрази *двйѡе чѡше, чѡша* не значе више, у овак-

вим ситуацијама, разуме се, предмете, већ количину нечега која у њих може стати, значе, дакле, „чисту“ меру.

181. — Генитив *мукā* у примеру *Измучен мукā мимо вās свѣтѣи* изгледа да је сувишан; ако то није и ако се то схвати као потенцирање израза, онда тај ген. има вредност инструментала; цела ствар би се могла и друкчије тумачити — као да је муке примао, „упијао“ у себе, па би онда оно „мука“ био партитивни генитив. Мислим да и у реченици *Не чини се дана оно дана* треба схватити као партитивни генитив (= не чини се лепа времена).

182. — Аблативни генитив употребљава се у ускочком говору и са предлозима и без њих:

- а) О тебе ме кастѣг нашѡ. — Нѣшто ми је гѡре од ѡвѣ свлѣтлости и влѣтра. — Тѡ е свѣла од урметѣна. — Нѣ морете никуј од рѡсѣ [и узрок]. — Она блѣжѣ ѡд влѣтра. — Жѣна му е ѡд Ашѣнѣ. — Свѣ ѡд кара и ѡд бригѣ лѣутѣ дѡшло ми је ѡну заплѣвѣти [и узрок]. — Пѡблѣгосмо с крви [и узрок]. — Бѡгами ће бити од Тѣрчиѣ коѣвитѣз. — Утриѣк се од зимѣ. — Стрѣшљиво е о [= од] дивѣнѣ. — Кипѣ јој сѣзе кѡ ѣ стреѣ. — Убила га мѣма ѡд камена. — Ми је сѣ срца волимо [и начин]. — З глѣвѣ рѣба смрдѣи.
- б) Чѣвѣј се пуштѣницѣ. — Бѡг те сачѣвѡ свѣког злѣ и напѣсти. — Чѣвѣј се пѣсѣ. — Бѡѣ се вампѣрѣ. — Бѡѣ се мрѣка.

Свакако је и прилог *зглѣвѣ* (страшно, ужасно) аблативног порекла (Пѡгѣбосмо зглѣвѣ).

183. — И у другим приликама може бити изостављен предлог: Пѡшљѣ тѡ јѣдно ѣцѣ дѡље (= Пошљѣ то једно од ѣце доље). Има и у ускочком говору као и у нашем књ. јез. глагола и других речи уз које могу стајати два палежа:

а) сѣвјѣтовати и сѣвлѣтовати:

Сѣвјѣди га сѣвлѣтујѣ да пѡзовѣ ѡнѡг сиромѣшка. — Сѣвјѣтѣј му да нѣ идѣ;

б) помѡћи, помѣгати:

Пѡдметнѣ рамена да би му помѡгѡ. — Пѡмѣжѣ му. — Помѡзи га. — Пѡмѣжѣ га;

в) зѣдисѣти:

Зѣдишѣ ме нѣкѣ ѣпа. — Зѣдишѣ му мѣма;

г) зѣдимѣти:

Сѣ ѣу ве зѣдимѣти. — Сѣ ѣу ви зѣдимѣти;

д) влѣровѣти:

Јѣ тебе [= теби] влѣруем. — Нѣ влѣрѣј ме. — Јѣ влѣруем бѡга ѣстинѡга. — Влѣрѣјте ме дѡбро. — Ако ме влѣруете, свѣ бѣ те-нев! — Нѣ биг јој влѣровѣла кѡлико кѣри;

ђ) учити:

Ўчѐ га ђаволу. — Ўчѐ га ђавола;

е) ићи:

Йдӯ га кърте. — Манѝто те кърте йдӯ. — Йдӯ му на̀ мѐбу;

ж) за̀пасти:

Ако ми за̀панѐ, виђеђеш шта̀ ће о тебѐ бй̀ти. — Освѐтићу се ако ме за̀панѐ.

з) до̀ћи, по̀ћи:

До̀ђе ме шѐс ова̀ца. — До̀ђе ме крсташ. — Дошла те добра кърта. — Пошла му кърта. — До̀ђе ми сй̀н й свиђета;

и) смѐтати:

Смѐтѐ саму [= сам му]. — Смѐтало ме;

ј) мо̀лити, мо̀лити се:

Нѐмѐ, мо̀лй̀н те. — Учй̀ни ми по̀ вољи, мо̀лй̀н ти се;

к) разӯмити:

Нй̀шта му на̀ окрес бй̀ђелѐга свиђета̀ нѐ мош разӯмити. — Нѐ могу да га разӯмй̀м;

л) слӯжити:

Сва̀к сѐбе нек слӯжй̀. — Нѐћу да ти слӯжй̀м.

љ) издевѐрати:

До̀б о су ме издевѐалѐ ђвѐ цй̀пеле. — Дӯго су ми издевѐралѝ ђвй̀ ђпанци;

н) во̀ља:

Во̀ља ти ђадити, во̀ља не ђадити. — Во̀ља те шѐђети, во̀ља те йћи;

њ) сра̀мота, сра̀м:

Сра̀мота ти ђе прштитѝ ђвӯ сирѐтињу. — Сра̀мота ме да му кђжѐм;

о) слично:

Слй̀чно тѐме. — Слй̀чно тѐгѐ;

п) квіт: квіт по̀сла и квіт по̀сѐ.

184. — Уз глагол *лй̀чиши* имамо двојакѐ односе:

Он лй̀чи Йлй̀ [= Илији] и: Он лй̀чи на Йлй̀у.

И у изразу *сам сѐбе* колебају се падежи:

Она са̀ма сѐбе мӯчй̀ и: Она са̀му сѐбе мӯчй̀.

Уз глагол *судй̀ши* не долазе акузатив и датив, веђ само датив; дакле: *Судй̀ше ми*, а не: *Судй̀ше ме*.

Два падежа (генитив и акузатив) сређемо у изразима који се са̀стоје од глагола *сй̀аде* (*сй̀ало е*, *сй̀аће* итд.) и именица *вй̀ка*, *блека*, *рй̀ка* и сл.;

Стаде блѣка оваца̄ и: Стаде блѣка овце,
 Стаде рѣка крава̄ и: Стаде рѣка краве,
 Стаде пѣска зми'ѣ и: Стаде пѣска зми'у,
 Стаде вѣка Нѣколѣ и: Стаде вѣка Нѣколу,
 Стаде Мѣлицѣ вѣка и: Стаде Мѣлицу вѣка.

Колебање постоји и у случајевима какви су: *брига за ђецом и брига за ђецу, мом оцу истий сирѣци и мог оца истий сирѣци* итд.

И у другим приликама сусреће се потпуно иста семантична вредност два различита падежа:

Оталѣ нѣкат љ ледину и: Оталѣ нѣктом љ ледину.

Ова подударност и идентичност значења долази од подударности ситуације коју ова два падежа обележавају у овом случају: *зариши нокаш у ледину* и: *зариши нокшом у ледину* у суштини је иста радња.

Уз показне речце *ѣво* (ѣвѣ), *ѣто* (ѣтѣ), *ѣно* (ѣнѣ), *глѣ* и у сличним ситуацијама могућа је, као и у књиж. јез., употреба генитива, номинатива и датива:

а) *ѣнѣ наѣшѣ јагѣ*. — *ѣнѣ ти шкѣлѣ*. — *ѣно ножића*. — *ѣво чѣшља*.
ѣно ѣ сад снѣ'ѣга на Јаблѣнову вру. — *ѣно тѣлѣдѣ вишѣ кућѣ*.
 — *ѣно крѣмета код' кућарѣ*. — *Глѣ ти кучкѣсисѣ што не дѣѣ*.
 — *ѣно кѣсѣ уз навѣлак*;

б) *ѣно ти лѣнац на при'ѣшѣску*. — *ѣво чѣшалѣ, лѣлѣ*. — *ѣвѣ пѣна кућа*.
 — *ѣно тѣлѣ у грау*. — *ѣвѣ оглѣдалѣ, Гајѣ*;

в) *ѣво њѣму, а ѣво и тѣбе [= теби]*. — *ѣто Мѣлицѣ да прѣде*.

185. — Једна врста посесивно-етичког датива која се употребљава при изрицању клетве, негативне или позитивне жеље итд. — врло је обична у ускочком говору. Датив се често односи на говорно лице, али га говорно лице може употребити и за другога, тј. за особу која не припада њему, већ некоме другоме:

Врѣштила те зми'а мајци па не дану! — Не дѣчко зѣрѣ мајци!
 — Пѣшка те љбила оцу! — Не види'о дѣма ђѣду! — Не дигѣ се сѣстри с тѣ пѣстѣлѣ! —

186. — Близак је дативу комоди (Она данѣс плѣсти Дрѣгоју и Вѣлу) датив намсне:

Бѣрѣм штѣр крѣмету. — *Прибави'о сам гѣведима сѣ'ѣно за крѣну*.

187. — У наменски датив спадају и дативи у овим примерима:

Бѣѣ ви рѣчку дѣста. — *Ѡѣ ли бѣ [= бити] мли'ѣка рѣчку?*

188. — Уз инфинитив се појављује датив у функцији номинатива или инструментала:

*Злѣ живљѣти, гѣрѣ љмрѣ'ѣти, а најгѣгѣ стѣру љмирѣти*⁸.

⁸ Исп. Маретић: *Грам.*, 1899, 550.

189. — Окончање неког процеса или неко стање може се обележити дативом место генитивом са предлогом *до*:

Нѝ је те то̄мѝ до̄ћера̄ла ни гла̄д ни же̄ђа, но̄ брѝга за ђец̄ом.

190. — Обично је врло лако запазити разлику између заменичког енклитичког (нешто ређе и неенклитичког) датива и етичког датива, и поред тога што су ове две врсте датива, у неку руку, сродне. Кад се каже:

Ли'епа ти је сѹпа. — Дали ми ђаволу онѹ лѝваду. — Жѝна му е од људѝ [= добрих људи]. — Њѝму е жѝна ѹ другѝме стању. — Отац ми ве̄ј нѝкуј не̄ море. — Врати'о му се сѝн из војске, и сл.

— онда је јасно да у свим тим примерима имамо посесивни датив. Исто тако, кад се каже:

Ја̄ ти за̄јавѝм овце у Брцкѹ. — Онѝ ти је ве̄ликѝ вѹџара. — Отлѝ ти не изјављујѹ. — Слѝ, разлѝ, и ѝто ти живѝта!

— јасно је да ту имамо етички датив. Међутим, кад се каже:

Но̄ћни'о санти [= сам ти] ко̄ [= код] зета

— не можемо сигурно рећи је ли ту у питању посесивни или етички датив. Ако је у наведеној реченици етички датив, онда она може значити и да сам ноћно код свог зета, а ако није у питању етички, већ посесивни датив, онда наведена реченица значи само да сам ноћно „код твог зета“.

190а. — Изгледа да ни вокатив са својим чврстим формама, јасно одвојеним од других падежних форми, није у стању да „вечито“ остане неприкосновен, нетакнут, тј. да му систем остане ненарушен. У Ускоцима се могу срести вокативни номинативи као: Како си, друг? — Мрш, Тали'анац! и сл., први од времена НОБ-а, а други још од раније. Ово, разуме се, још ни близу не значи да је на помолу неки процес нивелације вокатива и номинатива, али су интересантни наведени симптоми могућности те нивелације. Томе треба додати хипокористични вокатив типа *мој Гајо* који представља врло озбиљно одступање од система вокативизма у ускочком говору. Овај вокативни номинатив или номинативни вокатив развио се у самосталну категорију: *мој брале, мој Мירו, мој Гавро* итд. (исп. у другим говорима: *мој Берко, моја Гина, моја Дара м. Берко, Гино, Даро* итд.; или *синчићу слатки м. сѝнчићу слатки*).

191. — У конструкцији *Не ваља се соба брицаѝти кад одлазе гдѝти*, у којој се иза израза *не ваља се* употребљава инфинитив, срећемо номинатив (*соба*), а акүзатив се не употребљава и поред тога што то захтева глагол *брицаѝти*. Исто тако *Не ваља се зми'а уби'аѝти* (а не: *зми'у уби'ати*), *Не море се Милика осуђиваѝти* (нема појаве: *Не може се Милику осуђивати*).

Ја знам да израз *за суда ви'ека* у реченици *То се неће наћи за суда ви'ека* и сличним значи: *док је века, никад*, али не знам природу те кон-

струкције. Очигледно је да предлог *за* има своју службу као у изразу, нпр., *за владавине Лазарева*, и да је оно *суда вијека* ген. једн., али није јасно каква је веза између ова два генитива.

ПРЕДЛОЗИ

192. — У овом говору нема ни трага од старог локатива: *ио кућа*, *ио ливада*. Исто тако нема ни појаве: *Идем у соби* (лок. м. акуз.).

193. — Б. Николић⁹ је констатовао да се у мачванском говору предлог *за* употребљава са ген.: за *зимѐ*. И М. Мословљевић¹⁰ констатује то исто за поцерски говор: за *курџа*, за *моје кућѐ*, за *ови(х) људи*, *није за козѐ сѐно*. За ову појаву зна и ускочки говор:

Бџљѐ би бџло да су за њѐ бџљѝ. — Ако е за смрти, ни љѐкар му нѐће помџ. — Трѐба му ђубриво вѐликџ за тогџј. — И тџвница е за људѝ. — Није то за Николѐ. — Што би џви пџс бѝџ добар за тора. — Џнѐ виџе су дџљѐ за вџра. — Стѝџ биг џвѝ потрџбушину за гусџлџ. — Очџпај ми длџке за гусџлџ. — Лџкшѐ за живџта. — Џвџ е добро за живџта. — Није за продаѐ. — Пџгано и за сиџена и за жита. — Спорѝш је дџбар за ранѐ. — За сџмѐ пџшѐ валџа за гџј нџвац. — Тџ ѝмџ дџста сиџена за јѐднѐ кџ џвѐ. — Да ми бѝ укџсита за јѐднѐ кџ џвѐ. — Испџлиџ е, није за живџта. — Бѝџе џџе сиџена за пџврѐ. — Џвџ е добро за пѐпѐларѐ. — За људѝ је чџс, није за погџнѝ.

Као што се види, у већини наведених примера предлог *за* има наменско или комодно значење¹¹. Није, међутим, искључена ни књижевна употреба предлога *за* у овом смислу:

Дџбро е џвџ за жита и за кџсидбу. — Донѐси ми двџтри сџџпа рџжанѐ слџмѐ, трѐба ми за штуру. — Тџ е џбџвница за кџџну. — Оставѝџу га [мушко јџгње] за прџча [пџџаза, џвна за приплџд]. — Дџвео га за нџјамлѝка. — Тѐшѐ нѐшто за дрџжалицу.

Кад није у питању намена, изостаје и ген.:

Ниџѐсу се мџгли наџџдити кџѝ џе е џзѐти за жѐну.

194. — Ево још неколико служби предлога *за* у ускочком говору:

а) предлог *за* + акуз. у вредности предлога *о*:

Џмџ јѐдна за Вџса лџжљивџ прѝча. — Кад ми се прѐвџрнѐ свѝџес, ништа нѐ знам за сѐбе. — За ме се гџворѝ да сам прџзница. — Није смѝџ кџзат ниџкоме за цџреве кџџѐ џши. — Сџ да ти за џвамо пѝшѐм. — За биџели свѝџет нѐ зна ништа. — Тѝ нѐ каеш за мѐне.

⁹ *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, Београд, 1966, стр. 190. и 284.

¹⁰ *Ацкенџјски систем џоцерског говора*, Београд, 1928, стр. V.

¹¹ И Николићев и Мословљевићев примери гсказују то значење. Б. Николић то и констатује („За изрицне намене у мачванском гсвџру најчѐшѐ се употребљава предлог *за* + ген.“, 284).

б) Место ка коме се кретање усмерава или одређује обележава се и предлогом *за* с акуз.:

Ќе за Београд. — Је ли ти другарица пошла за Америку? — Ови пут вди за Пиву. — Оћу да идѣм за Буковицу. — Слѹчио се за Нишић.

У свим тим примерима место *за* може стајати и предлог *у* (Ќе у Београд. — Је ли ти другарица пошла у Америку?). Али та два предлога могу бити комбинована:

Ако крѣнѣш за у Америку, ђли ми писати?

в) Предлог *за* служи за изрицање намене (сврхе, циља) и у другим приликама:

Оставићу га [мушко јагње] за прча [праза, овна за приплод]. — Довео га за најамлика. — А. Штанѡ рѡди? Б. Ђ, тѣшѣ нѣшто за држалицу. — Саво ће за гѡведима, а ти ћеш за јагњѡдима.

г) У овим и сличним примерима:

Отишѡ е за ђцу. — Оде за косу. — Потрчи за везу —

предлог *за* служи за изрицање намере; он ту значи исто што и предлог *у*.

д) У примеру *Он рѡди за Пѣйра* предлог *за* значи: *у користи*; то је ген. комоди. Међутим, тај исти пример може значити и нешто сасвим друго, тј. предлог *за* може у њему значити: *место, уместо*; ту, дакле, предлог *за* има значење замене.

ђ) Примери какав је *Иде за Милиѡм*, у коме се изражава кретање иза Милиѡце, позади ње, повукли су за собом и примере какав је: *Иде за послѡм* [= иде да свршава посао или: иде да тражи посла].

е) У примерима:

Нѣ кри се за њга. — Сакрио се за кућу. — Кѹћа му е за гѡрѡм и сл. — предлог *за* значи што и: *иза, с оне сѣране*.

ж) Дотицање нечега, било обухватањем или на који други начин, изриче се предлогом *за*:

Светилиа [= свети Илија] свѣжѣ Дуклиана за стѡнац. — Није ни мајку за сису ѹио. — йио ме за срце (фиг.).

з) Предлог *за* употребљава се у ускочком говору у значењу: *у ѹоку, док ѹраје, за време* и сл.:

Да ѡвѡ покосимо за лада. — Нећу за живѡта. — Стѹгли смо за дана у Кравицу. — Покупили смо ѡткосе за ли'ѣпи'ѣ данѡ.

Такав је предлог *за* као префикс у прилогу: *зѡвида*.

и) Предлогом *за* изражава се доста често узрок, тј. употребљава се у служби предлога *због, око* и сл.

Пѡснађашѣ се за мѡлѹ чѡнчицу. — Трѣба га кѡзнити за при'ѣкос. — Дѹшу ће ти ѹзѣти за пѣ дивѡрѡ. — Ништа за тѡ нѣмѡј рѡмати.

ј) Предлог *за* употребљава се и у изрицању цене и сл.:

Прѡдѡ ѿг за шѡс иѡбадѡ. — Купиѡ санга [= сам га] за осѡн стѡтѡнѡ. — Нѡ биг учиѡсѡла тѡ за биѡели свѡѡет. — Нѡ за жиѡву глаѡву!

Том значењу прикључује се и значење мере:

Ѡстѡ ми ѡе жиѡвот за дѡлаку. — Ниѡѡсмо зѡр зѡпѡли за тѡ пѡ кѡла јѡѡма!

к) За = по, на:

Ѡђу ако ти ѡе тѡ за вољу.

л) Из примера:

Ўдѡта за Јѡваном Биѡелиѡа. — Ўдѡла се за Ниѡколу. — Ѡна е за Ниѡколѡм. — Кад је дѡшла за Сѡља, ѡмала е триѡс годѡнѡ. — Пѡбѡљѡгла за Блаѡжа Грѡдиниѡа —

— види се да се уз глаголе *удати*, *удати се* итд. употребљава предлог *за* час са инструменталом, час са акузативом, што зависи од смисла и смера самих глагола.

љ) Није ретка употреба предлога *за* у значењу прилога *колико*, тј. за изрицање количине:

Мѡже да ѡрадѡи за трѡицу. — Нѡмѡ млиѡѡѡка ни за трѡѡину.

м) И при изрицању замењивања једног биѡа или ствари другом згодно стоји предлог *за*:

Прѡва чоѡѡка нѡдѡиш за крѡва.

н) Предлогом *за* може се и указивати на нешто:

Тѡ ми ѡе за чудо. — Тѡ ми ѡе за дѡвно ѡђудо.

195. — а) Предлог *у* може казивати потицање, добивање нечега од некога; у таквим приликама овај предлог може бити замењен предлогом *од*:

Пѡзѡјми у мѡне нѡвац те купи ѡѡѡме. — Ѐскѡ млиѡѡѡка у Маѡѡѡ Рѡстиѡа. — Ми смо ѡ ѡѡѡг ѡзѡли лиѡваду. — Измамиѡ би ѡ кѡрѡвѡ кѡпѡле. — Тадѡ ѡн зѡгрѡжи ѡ бога крштѡницу. — Запрѡсиѡ ѡ ѡѡѡјку у Алексѡиѡа. — Купи ѡ Бошка.

б) Примери какви су:

Ѡнѡи дѡн јѡ сам ѡшѡ у дрѡва. — Ѡтишли су ѡ рибе — у којима се износи циљ, сврха и у којима предлог *у* има вредност предлога *за* и *ѡ*, — сасвим лепо леже у осѡћању ускочког човека.

Питање односа предлога *у* и *на* није издиференцирано ни у ускочком говору. Ако се неко место налази на терену вишем од места на коме се налази говорно лице и, особито, ако је то место равно или зарављено, онда је обичан предлог *на*:

Ѐдѡм на Барѡ. — Ѡтишѡ е на Стрѡг. — Ниѡѡлина е кѡѡа на Барѡма. Међутим, ако је место ниже од места гсворног лица, онда је обичнији, макар место било и зарављено, предлог *у*:

Шћѐрō е сй'ено у Барѐ. — Он живи у Стрѹгу.

Али кад се нека форма учврсти, углавном на бази овога што смо рекли, онда се употребљава само она без обзира на то где се налази говорно лице, ниже или више од места које се у говору помиње. Тако се каже *Їдем на Бӯан* и онда кад се говорно лице налази горе, у брдима, дакле на већој висини од оне на којој се налази Боан.

Постоје и разни други чиниоци од којих зависи употреба предлога у односно предлога *на* у овом смислу. Тако ће се рећи: *Їдем у Плевља* (рецимо ради какве куповине) и *Їдѐмо на Плевља* (у бој, у борбу). Исто тако рећи ће се: *Їдѐмо у ра̄и* и *Їдемо на ра̄и*. Свака конкретна ситуација пружа могућности за ближе одређивање употребе ове врсте ова два предлога.

в) Предлогом у често се одређује какво бављење, занимање, вршење каквог посла и сл.:

Бй'о сам у мљесечаре [регрути који служе месец дана]. — Били су у прѹшевину.

г) У приказивању својстава делова тела и разних односа у њему погодна је употреба предлога у:

Дѹбар у снази. — Црвѐнкас у лицу. — Рѹм у деснѹ нѹгу. — Валичан у памѐти. — У телу е дѹбар. — Мй'ења се у лицу, ѹће да умрѐ.

Слично томе, у приказивању вредности некога или нечега опет се згодно употребљава предлог у:

Како е батљив у жени! — Нѐмā навакѐ у љци. — Їмā берй'нет у малу.

г) Овим предлогом указује се на лице од кога се нешто очекује, у које се полаже нада, вера и сл.:

Їмала сам на̄д у Мираша. — Нй'кад не гѹби на̄д у бога, ни вљѐру у љѹде. — Вѐликѹ е њѐгово поуздање у Милицу.

ђ) И при процени тежине нечега употребљава се предлог у:

Нѐмаше у њѐму пѐт кй'лā. — У ѹвѹм сй'ену ймā триѐс товāрā.

е) Спољно дејство на нешто обележава се предлогом у:

Љтѹкѹ сансе [= сам се] у рѹку. — Уби'о се у кољено.

196. — а) Предлози *од* и *из*, показујући одакле нешто потиче, тим самим могу значити узрок (у овом значењу предлози *од* и *из* често се могу заменити предлогом *због*), повод, начин вршења радње и сл.:

Свѐ што бй'вā, сѹдбина е крй'ва, али млѹгѹм ѹд' памѐти бй'вā. — Тѹ е учй'ни'о из лакѹмислености. — Свāшто ће учй'нити из пацāлука. — Уради'о од инāта. — Не бй'ѐ се ѹн [во], нѹ ће узманути ѹд мѹā. — Мй' се не стй'дй'мо ѹ тогāј. — Дѹђѐ му да умрѐ ѹ тѐ те-гѹбѐ. — Нѐмѹј се ѹдā ме гри'ѐшпити. — Нѐ мош нй'шта ѹд вљѐтра.

б) Предлошке синтагме са предлогом *од* као:

Он живи од^г поштенога свѣга рада. — Он живи ђ десѣт свѣѣг нокатѣ. — Мѣже ли се живљет од^г спѣвања?

— примери су за типично начинско значење.

Слична је тој употреби предлога *од* употреба предлога *о* у примерима:

Он би ђ томе живи^о вѣсѣ вѣѣек. — Ђво, ђстани о јѣдној крѣви.

в) Примери за изрицање порекла као:

Ѓд наши^ѣ нѣко нѣ рѣди без јѣ. — Пушти тѣле од Зѣруљѣ. — Она е од лѣзѣ Нѣмањиѣ. — Ђзѣ ѣвѣѣјку о дѣбри^ѣ љѣдѣ. — Она е од Струѣашѣ

— обични су у ускочком говору, док су примери као:

Закѣначи^о кѣд бѣна ђд Грбља. — Пѣшље тѣгај ѣвѣѣјка ђд Грбља бѣна ѣзнесе тѣстѣменат пред нѣрод,

— који такође спадају у групу примера са значењем порекла, доста ретки и, вероватно, књишки.

г) У примеру:

Бѣло е ѣж ѣѣг [Васѣјѣвиѣѣ] дѣбриг љѣдѣ

— предлог *из* значи, очигледно, исто што и предлог *међу*, али је до тог значења дошло преко значења потицања. Као да се хтело рећи: било је међу ѣима људи који су изашли на глас, који су се издвојили из масе и сл.

г) У реченици *Мѣли^о сан га из два ѣѣѣѣ* предлог *из* у изразу *из два ѣѣѣѣ* сувишан је, јер *из два ѣѣѣѣ* значи исто што и *два ѣѣѣѣ*, иако се мора рећи да он ту у извесној мери потенцира значење и опомиње на дистрибутивност. Ни у изразу *из ђниг сѣѣѣѣ* (Крѣнуо из ђниѣ стѣпѣ) предлог *из* нема неко особито значење, већ цео израз значи: сместа, ђдмах, не часѣћи часа.

ѣ) Обично је такође количинско значење предлога *од*:

Пѣд ѣѣм бѣсѣн од ђкѣ. — Дѣли су вѣла ђ двљѣста кѣлѣ. — Свѣ су му си^ѣѣна од^г по пѣдѣсѣ тѣвѣрѣ. — Ѓвѣ е спѣмѣниѣ од мѣлеѣна [= кошта милион].

е) Слично се употребљава предлог *до*, али са изразитим значењем процењивања:

Умѣ у ѣѣму до пѣдѣсѣт ђкѣ.

ж) У примерима *Ни^ѣ му мѣнѣ да е ђѣ ѣара* и сличним предлог *до* значи: код, крај, а у примерима *Ни^ѣ ѣѣ сѣѣѣло до мѣне* и сличним предлог *до* значи *за*.

з) У примерима:

Нѣје од раскида. — Биће данā од мегдāна. — Купи ми једне кārте од игрē

— предлог *од* употребљен је у служби предлога *за*.

и) Од=о:

Нē биг од њēга ђтрла нōгу, а нē да га ўзмēm,

— са функцијом предлога *о* баш као у примеру, рецимо:

Орњō се кōњ о мēне.

ј) Иако, бар формално, изгледа да је у примеру *Пукла од ēган шћēка* [= брука] у питању генитив потицања, ипак је у ствари предлог *од* употребљен у значењу предлога *о*.

к) Од = са:

Кўкў мēне, од живōта штō ћу! — Вићеш ти шта ће о тēбе бити! — Нē знīm шта рāдīm сām од сēбе.

л) Обична је употреба предлога *о* у случајевима:

Ѓбљесї пушку ђ рамо. — Ѓбљесї клўпка о чїви'у и сл.

— али је ретка у примерима какав је овај:

Свē о сēбе тўри брēме,

— у коме је *сēбе* лок. и где предлог *о* значи исто што и предлог *на*. Вероватно је дошло до овакве конструкције зато што је значење глагола *шурити* схваћено овде, макар и несвесно, као значење глагола *обесити*.

197. — а) Предлог *су* (арх.) у значењу предлога *због*:

Сў тогā су се пōсвадїли. — Мбрā бити сў тогāј да е бїло.

б) То значење има, разуме се, и савремена форма тог предлога: *с(а)*:

Пѓбљего ѓвамо с крѳви. — Ш њē свē ѓвō бї. — Толїкō су ме резїлили с тēбе. — Он ће се с мālē ствāри наљўтити.

в) Није тешко видети да се ово значење развило из значења *потицања*.

г) Предлог *с(а)* употребљава се и у значењу „против“:

Бѓрили смо се ш Њēmцима. — Са овāквїма е лāко рāтовāти. — Кѓ ће са ѓнѓм јākѓм ашāнскѓм! — Да се јā ѣзби'ем с педēsет Ашāнā! — Тѓ е бїло кад смо рāтили ш Њēmцима.

Ако не би био присутан контекст, одређена ситуација, сазнање ко је пријатељ а ко непријатељ и сл., реченица *Са овāквїма е лāко рāтовāти* могла би имати два значења: 1. са оваквим (= добрим) борцима лако је извојевати победу и 2. лако се борити против оваквих (= слабих) бораца.

д) Предлог *с(су)* као префикс у неким сложеницама показује да неко има оно што значи реч којој је он префикс, да је бременил тиме и сл.: *жђейна, сйдопа, сјагња, суждребна, скдйна* (одатле *скдйница*), *сйрасна, суйрасна, сјужан* итд.

ђ) У другим сложеницама тај предлог *с(а)* као префикс означава свршетак, довршење, достасалост и сл. радње: *сазреши, срадиши, сасйарйши, сасйлейши, сасуиши се, сасуиши* итд.

е) Аблативни генитив с предлогом *с* обичан је у ускочком говору кад је у питању и време откад ће нешто почети да се ради, врши и сл.: с неђеље [= од неђеље], с понеђељника, с прђећа [од пролећа, или у пролеће: *Тд ћемо тдмо с прђећа*] итд.

ж) Генитиви ове врсте: *Украли звдо с цркве* имају вредност при својних придева: *звдо с цркве* = црквено звдо.

з) У примерима као:

Кумйн те са бджије странѐ. — С мдѐ странѐ неће ти бити криво, — у којима предлог *с* вреди као предлог *од*, аблативно значење је по мерено у правцу субјекатске функције дотичне синтагме.

Предлог *с* је обичан и у изрицању онога што представља предмет нечијег бављења, ангажовања око нечега и сл.:

Не знам шта ћу зймус с оvoliкйм малом. — Ако чунѐм да се не владаш добро, ја знам шта ћу с тдбѐм. — Не спрдај се, јадна, с двиѐм герѐлом! — С дѐвѐм њйвѐм је лако — йдѐ раѐник крѐж њу кѐ крѐз јарину, али није с днѐм у Бари — спѐкла се кѐ камѐн.

и) У Ускоцима нису ретки ни овакви примери:

Оније [= он нам је] с тѐрета. — Тд ни је з дангубѐ. — Они су ни с нагрђа.

Тако и у прилогу *сйѐрейшиѐ*. Као што се види, те реченице значе: он за нас представља терет итд. и предлог *с* значи ту *на*: он нам је на терету и сл.

198. — Предлог *на*, поред других значења, може имати и ова:

1. *за*:

Дѐ нѐвац на наке тандарије;

2. *код, у*:

Кѐга си дставиѐ на кући? — Како ти је на дѐму?;

3. служи за изрицање уопслености, заузетости неким радом, око нечега:

Онѐ су јѐј ђѐца на шкѐбли [= школовању]. — Помѐгошѐ ми на кући [тј. у раду при подизању куће]. — Бйли су у Мйлана на рѐчку;

4. или за означавање начина рада или збивања:

ѐћете ли кѐћу на дѐме или на ластавицу? — Они потрчи на врат на нѐс.

У примеру *Ћио вљѣтар би'ѣ на врѣиѣ* предлог *на* значи исто што и *кроз*, док се у примерима какав је *оцалѣна на јѣзѣку* предлогом *на* с локативом указује на предмет таквих и таквих особина.

199. — Ево и неколико значења предлога *ио*:

1. после:

Пò Бурђеву дѣну йспртљали су у Кòрита. — По дѣнас нек мйслѣ òни;

2. с локативом означава места у којима се нешто ради, збива и сл.:
Зѣпливѣле òвце по дòлинѣма с вѣликом трѣвòм. — Нй'е рòдило без пò гноинѣма. — Йшò е пò кућѣма и позйвò на сѣстанак;

3. служи за изрицање дистрибутивности:

Йште йм по четириѣста до нѣ Негобују. — Заврзли су по двѣ јарма вòлòвѣ. — Свѣ ће òн дѣѣку пò длаку;

4. за: наушечени'е пò нѣга, ушечени'е пò нѣг;

5. обична је његова употреба за изрицање цене, погодбе:

Нѣјпри'е нѣ дѣла га пò илѣду дйшѣрѣ.

200. — Ј. Вуковић вели за говор Дробњака и Пиве: „У овом говору, рекао бих, нема предлога с дативом“¹². Ускочки се говор, суседан говору Дробњака, супроставља тој констатацији:

Нѣвйла си сй'ено ка Грацу. — Пòбљегла к рòдитељима. — Упути'о се ка чечѣру. — Потрчи òн к òнòј вòди.

201. — У Ускоцима постоји предлог *лише*¹³ са ген. у значењу: сем, осим, изузев:

Йскопѣла му се кућа лише Јòвана и Мйрка. — Лише и тйцѣ у гòри. — Увѣли'о ми се кѣмѣн ў дòм лише òвòг остѣтка. — Свѣ муња убйла лише òвѣ хѣцѣ. — Кућа ни се ў црно зѣвйла лише тебе.

То је негдашњи парт. през. *лиша* од глагола *лишиши* који овде, поред других значења, као и глагол *залишиши*, значи: сачувати, закловити од невоље: Лиши ми, бòже, òвѣ сирòтињу. Преко партиципног значења и службе стигло се до препозиционе, па се после задржала предлошка, а партиципска се изгубила.

202. — Предлог *иуи* (ка, према, у правцу) често се употребљава у ускочком говору:

Сѣ ћу пѣт нѣ. — Окренуо е лице пѣт вљѣтра. — Тадѣ òн пѣт мѣне. — Скòчи òн пѣт нѣга. — Òн òндѣ пѣт Пѣтра.

Оно чиме се овај предлог разликује од других јесте то што према потенцијалном акценту других предлога стоји константни акценат овог предлога.

¹² ГПД, 82.

¹³ У Ј. Вуковића: *лише* (ГПД, 82).

203. — Турска реч *sebeb* (*sebeb*, *sebet* = 1. повод, 2. ради) постоји у ускочком говору као предлог с ген. у облику *себей* и *себе*, а у значењу *због* и *ради*:

Врати'о се себѣтогај (<себет тогај). — Себет чѣга е дѣлази'о? — Сѣбе шта си йшѣ у Колашин? — Дѣшла сам себе Мйла. — Сѣбе шта си ме тражи'о? — Дѣшѣ е себе тебе. — Ёво радйм сѣбет вас. — Нй'е мѣгла себет нѣга.

Ови примери, узети овако сами за себе, без контекста, не пружају, готово, могућност да се одреди кад овај предлог значи *због* а кад *ради*. То је могуће учинити у свакој конкретной говорној ситуацији. Тако је у примеру:

Ўватйли ђвце у комуну, па се поклтали себет комуна

— очигледно да предлог *себей* значи *због*. Помућеност значења овог предлога долази и од помућености значења предлога *због* и *ради* (*рад*) у ускочком говору. Има, разуме се, и овде употребе ових предлога у духу књижевног језика и то потпуно несвесно:

Нѣ мећѣ ђн завй'ушу рад студѣни [књиж.: због студени]. — Сй'а-ла јѣчам рад кѣкошакѣ [тако и у књиж. језику]. — Забрѣњено радй кѣмитѣ [књиж.: због комита]. — Нй'е ми рад тебе нѣ рад мене [тако и у књиж. ј.]. — Дѣшла е радй нѣга [могућно и једно и друго]. — Нѣмѣ рад мене (и: *рад мене* и *рад мене*). — Нѣмѣ рад Ашанѣ [= да не би Ашани чули; књиж.: због Ашана]. — Тѣ е рад здравља [књиж.].

204. — У овом говору постоји, додуше у ређој употреби, мало необичан предлог *йвољу* с ген., у значењу: у вези са, што се тиче:

Пѣвољу нѣнѣ ђлести, мѣгла е јѣш жйвљети.

205. — Поред врло обичног предлога *крај* постоји и предлог *скрај*:

Јѣ се скужйла скрај мрца.

206. — Иза предлога *йрема* стоји ген. у ускочком говору:

Она нй'е према нѣга. — Шта е тѣ према бѣскрајнога врѣмена?! — Нй'ѣсам се лй'ѣпо пѣни'о према ђни'ѣг пѣдѣкѣ. — Чѣк мѣра ђстати мйран према највѣћѣга успјѣка, а йсто такѣ и према највѣћѣга нѣуспјѣка. — Према карѣтѣ мѣраш да говорйш. — Према при'атѣлѣ и дѣчек. — Нй'е бй'ѣ према нѣга како трѣбѣ. — Чѣк се упрѣлѣ према врѣмена и прилйкѣ. — Рѣвнѣње према брѣкѣ кума Спѣсоја. — Чй'тавѣ Земља не прѣстѣла према прѣстора нйшта. — Према брѣја ѣцѣ пѣстѣлајѣ се учителй. — Према чѣѣка и дѣчек.

Тако и предлози: *сйрам*, *насуйрой*, *сйрема*, *сйоред*, *йорад* и сл.: Наћй како чѣлѣде спрам тебе [= себе]. — Насупрот тѣга стѣй

Ћви¹ек мѡја ведрѡна. — Ѓнѡ мѡнче спрѣма злѡта [= као злато].
— Ѓно га спѡред навѡлка. — Ѓтѡ сам пораѡ себе.

Ја мислим да и у прилогу напремѡсе¹⁴ имамо комбинацију предлога *наѡрема* и ген. *се*.

207. — Предлог *исѡред* употребљава се у овом говору као и у књиж. језику:

Пѡбљеже лѡсица испрѣд кућѣ.

Пѡздрави га испред мене. — Пѡздравите ѡг ѡспред нас. Поручите ѡм тѡ испред цѡлѡг ѡвѡг краја. — Рѣци му тѡ испред ѡвѡг нѣсретнѡг народа. — Пѡздрави¹о санје [= сам је] испре тебе.

208. — Предлог *ѡреко* (*ѡрео*, *ѡро*) употребљава се као и у књижевном језику:

Не мѡгу ти вѡише ни прѡ прага. — Јѡ кѡ бѡза преко Глава дѡн-нѡј, дѡн-нѡј. — Пројави¹о е ѡвце преко наши¹ѣ вртѡча.

— а сусреће се често и у значењу надмашивања неке мере:

Нѣ треба ништа чѡиести прскѡ мљерѣ. — Нѣмѡј прѡ ѡзма. — Тѡ е бѡло преко свѡкѡг ѡзма.

Бѡло е преко триес другѡ на гувну.

209. — Именица *нѡћ* (*нѡј*), а понекад и именица *дѡн*, може стјати и акуз. место ген. уз овај предлог:

Ѓстѡ е прѡ нѡј ѡ си¹ену,

— иначе је редован ген.: *ѡреко ѡѡа* (*ѡрѡ ѡѡа*), *ѡрѡ зѡме*, *ѡреко дѡна*, *ѡреко нѣђеље*, *ѡреко годинѣ*, па и: *ѡреко нѡћи*.

210. — У изрицању нечега што као да не постоји, иако у ствари постоји, често се употребљава предлог *код* (са допусним значењем: мада, иако):

код ѡчѡ без ѡчѡ [неписмена], кѡт кућѣ бѣс куће [не могу да се користе њоме зато што у њѡј други станује], код рѡкѣ без рѡкѣ [заболела ју је па не може да ради њоме], кѡд нѡжѡца без нѡжѡца [позајмио их комшија, не враћа их, па они сад немају чиме да стригу овце] итд.

Паралелитет *код* — без није обавезан:

Гладуе код толѡкѡг имѡња. — Јѡ сам ѡдрѡва код ѡчѡ [неписмена]. — Слѡеп код ѡчѡ.

¹⁴ Вук, Рј.: *наѡремѡсе* (на према се) *gegenüber vor sich hin*, е *regione praesentis*: погледај де *наѡремѡсе*: не видиш ли ми ѡе оваца. У РЈА, у обради Т. Маретића, речено је да је „напрема *praesentis*. исто што према“ и да се употребљава као ген. (А ево ти млади Црногорци, иде један напрема другога, Огл. ср. 233), као и са акуз. *се* па се наводи доста примера. Мислим да је, у најмању руку, спорно то тврђење.

211. — Предлог *уз*, поред месног, просторног значења, у Ускоцима се често употребљава и у временском значењу означавајући при томе читаво време које се казује именицом уз коју стоји овај предлог или део тог времена:

Ќвѝ ћемо ђпрести и изаћкати уз пѝсте,

или значи: за време, у току и сл.:

Тѝ е бѝло ўз рат.

212. — Предлог *око*, поред других значења, често се употребљава и у изношењу каквог предмета спора (у значењу „због“):

Пѝсвадишѝ се око мѝђа. — Нијѝсу се мѝгли накѝнчати око нѝ-
какиѝ пѝра.

Без се употребљава у овом говору и као предлог, и то као у књижевном језику:

Нѝ може ђћи без мѝне. — Чѝек без рѝкѝ. — Ѐгрѝли су се бѝз
Милицѝ. — Дѝшли су без Мѝлана. — Тѝ нѝћу учићѝти без Гѝврила;

или дијалекатски:

Нијѝднога нѝ биг без Гѝврила [= сем Гѝврила]. — ђд погѝни нѝшта
бес пѝгѝни. — Нѝшта без грѝбља [= сем грѝбља]. — Нѝшта тѝ
нѝје бѝло без баљегѝ. — Нѝшта без глѝба [= само глѝб].

213. — Темпорална служба предлога *иза* није честа, али је доста
очљива:

Нѝ мош заќућит рѝонѝком без ѝза сниѝега [тј. кад снег окопни].
— Стрѝћи ћемо тѝмо иза нѝђѝлѝ. — Изѝ тога нѝстѝпѝ вѝликѝ ври-
ѝѝме [= невреме].

Ево још неколико примера употребе предлога уз генитив:

Нѝ док сам ја жив, веј након мѝне. — Пѝшље тогај мѝнци се пѝ-
чешѝ тѝрати. — Пѝпѝ се сврг ѝѝга. — Одјѝднѝм се нађошѝ ван
грѝба. — Тѝр је бѝјѝо начѝњен крај кућѝ. — Ѐто ти га покрај тѝ-
бе. — Треба нѝшто да ѝстанѝ и након нѝс. — Ѐди тѝ мљѝсто ѝѝга.
— Бѝјѝо е ѝн мљѝште [= стари лок.] мѝне. — ђн је више Пѝка. —
Дѝликћѝ му ђчи навр главѝ. — Ѐжеде кѝ пѝшче ѝсим крѝста и
зѝкона. — Свежи га нѝже тора. — Што се изѝвѝш прије водѝ?
— Лѝгѝ рѝоплѝн повр гѝрѝ.

214. — Предлог *ѝри* употребљава се овде и приликом поређења
значењу „према“:

Нѝма нѝшта при вуни. — Штѝ е ѝѝмачка при руској сѝли! — Тѝ
си злато при ѝѝј. — ђн нѝје нѝшта при тебе. — Кака е рѝза кѝ-
пѝвна при ѝвоме. — Тѝ е мѝло при што ће бѝти.

Упорѝђивање може бити и друкчије, темпорално на пример:

Јѝ сам сѝ дѝбро при ондѝ.

Овај предлог са речју иза себе може изрицати време вршења нечега у присуству некога:

Òвò не испр́ичах пр́и њима двòици.

215. — Предлог *мимо* употребљава се уз акуз.:

Їзмучен м̀у̀к̀а мимо в̀ас св̀ѝ'ет. — Н̀ѝ'е м̀ò̀гло мимо òвò ж̀ѐш̀ћ̀е б̀ѝт. — Н̀ѐћ̀еш м̀ѝм̀ò ме ж̀ѝву. — Òн је на̀гр̀ђ̀ен мимо н̀а̀р̀од. — Òн се пр̀а̀в̀и п̀а̀м̀ѐтан м̀ѝмо св̀ѝ'ет.

216. — За означавање времена у току кога или после кога треба нешто да буде или да се чини — овде се употребљава предлог *кроз*, који се појављује и у форми *и́роз*, место предлога *за*:

Їд̀ѐм кр̀òз неколико д̀а̀н̀а. — Ж̀ѝто ће зр̀ѐн̀у̀ти кроз н̀ѐћ̀ељу д̀а̀н̀а.

217. — Примери за употребу два повезана гпредлога:

Тò ми 'е нà под ногу. — Òво е зà у иланину. — Òде до ù Баре. — Св̀ѐ се к̀а̀н̀ѝм да ѝд̀ѐм до на Б̀у̀а̀н. — От̀ѝди дò под гору и ј̀а̀ви М̀ѝлу Тм̀у̀шићу да дòћ̀е. — Сн̀ѝ'ег до повр кòљена. — Ишла је сà мно̀м до иза гòр̀е. — Гòнићу те до на неб̀еса.

— Ст̀у̀ри'ò сн̀ѝ'ег до у Сирòвац. — Кòлико ѝм̀а до у С̀ѝњ̀авину?
— Òби'ò д̀у̀су до на Ок̀уг̀л̀а̀к. — Нек л̀ѐж̀е дò пред нòј.

Два предлога често се сретају у прилозима, и то не само у оним свима познатим: *зàдòви'ек*, *з̀а̀у̀ви'ек*, *н̀а̀òколо*, *òколо*, *з̀а̀у̀ју̀иру* и сл. већ и у оним мање познатим: *на̀у̀ѝр̀и́чу*, *на̀у̀з̀òчас*, *ѝòз̀а̀с̀у̀нцу*, *на̀у̀з̀òвањ*, *на̀у̀ѝћ̀ени'е*, *на̀òй̀д̀сло* итд.

218. — У ускочком је говору врло честа редупликација предлога *с*, и то у везама *ш̀њ̀им* и *ш̀њ̀òм*, које се каткад осећају као беспредложни облици, па им се зато још једном додаје предлог *с*:

Тò е òн̀и што е сà ш̀њ̀òм ù ш̀кòлу ишò. — Л̀ѐгò е сà ш̀њ̀им да сп̀а̀в̀а. — Ш̀ћ̀ела сам да сà ш̀њ̀им дòћ̀ѐм кòд в̀ас. — Їшò сам сà ш̀њ̀òм ù ш̀кòлу. — Не ù̀ми'ем ти сà ш̀њ̀òм [шива̀òм машином] р̀а̀дит. — Їзрòд̀и сà ш̀њ̀òм тр̀и с̀ѝна. — Ж̀ели'ò биг да се в̀ѝћу сà ш̀њ̀им. — А òн ти ми т̀а̀д̀а п̀òч̀н̀е пр̀и́чати шт̀а се сà ш̀њ̀им тр̀ѐв̀ило.

219. — Једном сам забележио удвојен предлог који се везује за сваки члан синтагме:

Кр̀ѐнуò е по др̀жави по свòјòј,

— што свакако није карактеристично, већ само ствар куриозитета.

ГЛАГОЛИ

220. — Ускочки говор спада међу наше дијалекте у којима се-аорист и имперфекат добро одржавају, док су се супинске и инфинитивне форме потпуно помешале. Сем тога, овде је врло жива конструк-

ција типа *био доћи*. Треба још додати да се овај говор одликује, поред непосредног, директног, саопштавања, још и знатном наративношћу и да су у врло живој употреби сви глаголски облици које она захтева.

221. — У ускочком говору глаголи *јесам* и *бији* понекад се употребљавају у значењу глагола *имаји*:

Никакѐ смисли у неѐга ни'е. — Никад онакѐга у тѹ пороциу неће бити. — Ни'е овога ушечени'а ни'је у сви'ету. — Кога ни'е на ди'елу, тѐме нема ни ди'ела.

Чини ми се да у примерима:

Немѐј косити ђе има бусика. — Немѐј мљети ђе има Ђосо

— имамо обратну појаву, тј. да глагол *имаји* значи *бији*.

У примерима:

Ќе ли се ѓвце очемѐрати? — Ќе да умре. — Да се не довати [= дочека на руку], ѓћаше главу разбити. — Ќе људи да пропадну. — Било е тѐ онда кад је ст'ио Машан да умрѐ. — Ради'о сам ц'јелѐга в'јека па ѓво ѓћу да умрем ѓ [= од] глади. — Ка [= кад] т'и ѓ да страд'аш, штѐ да кр'и'еш онѐга кр'ивѐга?!

— глагол *х'и'еши* не значи хтење или жељу, већ има сасвим друго значење: бити на путу извршења нечега, бити готов за нешто, стићи, приспети итд. (Ќе да умре = Дошло му време да умре, убрзо ће умрети). Слична су томе и значења у примерима:

Ќе к'иша. — Ќе сн'и'ег, светога ми Пѐтра! и сл.;

— у свима њима изражава се готовост, непосредност неког збивања.

Као и у другим случајевима, значења се могу гранати у најразноврснијим правцима: Ќе стѐ прѐца у кућу (= треба). — Ќе ли се глава осн'ецат ѓвѐм ј'агњету? (исто). — Ако се ш'ћенѐ плаћати, плати'еш (исто). — Ќе ли му бити бѐљѐ (= има ли изгледа) итд.

222. — Глагол *имаји*, поред значења: морати, требати:

Имаш дѓћи па да ће ти чѐло пр'снѹти. — Имаш се покоравати вѓљи ѓвѐ заѓднициѐ. — Имѐ си ми дѓни'ет нѓвац,

— често се употребљава у значењу: замало се не десити, тек што се није нешто десило и сл.:

Имаг умри'ети. — Имала умри'е у пѹту. — Имала сам умри'ети од онѐг самѐг сн'и'ега. — Има ме убити. — Имала црћ на муке. — В'и'и, имаг слѐмит нѓгу. — Имаше ѓг ѓавѐ наћи да ѓм не прискѓчиг у помѓј. — Имала сансе [= сам се] пом'амити ондај. — Има умри'ети, а'нѓели ш ѓим!

223. — Глагол *бији* често се употребљава у значењу глагола *х'и'еши*:

Б'и ли вѓдѐ? — Б'и ли мало мли'ека? — А. Б'исте ли ми помѓгли у косидби? Б. Б'исмо.

224. — Изрази: *нѣмā га* (*је, њг* и сл.), *нѣје га* итд. значе: најбољи, највећи, најгори, најмањи и сл.:

Їмā двоє ђецѣ, нѣма њг у Југослāвију. — Нѣје га забуна у вā-свијет [= вас свијет]. — Нѣје њг домаћинā кòлико вātā вāла си-рòвачкā.

Исти се ефекат постиже и помоћу других сродних обрта:
Нѣкад онāкòга у пòродицу нѣће бѣти.

225. — Питање непотпуности и зависности тзв. непотпуних глагола није у ускочком говору тако једноставно. Кад се један непотпуни и зависни глагол употреби на било који начин самостално, одвојено од непосредне допуне, „ван контекста“, онда он тим самим стиче могућност самосталне употребе, самосталног функционисања, па се у извесној мери осамостаљује, тј. употпуњује и његово значење. Ускочки говор показује читав низ, читаву скалу прелаза од пуне непотпуности и зависности употребе до полунепотпуности и полунезависности па, каткад, до пуне осамостаљености и потпуности значења. Мислим да то потврђују ови примери:

Мѣ нѣ можемо бѣс тогā. — Вѣшѣ му нѣшта нѣ можемо. — Ђсијече вѣшѣ нò што му трѣбā. — Тѣ неш, Сāво, зā јагњāдима. — Ђе мѣвтѣ. — Кад ѡнеш, нѣко с тòбòм нѣ може. — Жѣвò нѣће нѣ у шта. — Нѣће бес кāко му пāмѣт зāсијецā.

226. — У изразима као *ѣмāмо се, ѣдѣмāмо се, āмо се, двамo се, вāмо се* и сл. рефлексивна заменица, чије је „природно“ место уз глаголе, налази се у споју са прилогом. Ово је, види се, настало елипсом глагола (помакни, покѣени итд.).

227. — Апсолутно идентичне форме имају понекад два различита значења:

а) безлично: Кòњи се рāнѣ јѣчмом [= људи хране коње јечмом];

б) рефлексивно: Кòњи се рāнѣ јѣчмом [= коњи једу јечам].

Тако је и у овим примерима:

Мòгāше ѡн ѡстрићи трѣ док јā јѣдну ѣако сансе [= сам се] јā рачунò у првѣ (1. мене су сматрали таквим; 2. сам сам се таквим рачунао). — Ђбѣ ме кò што се људи ѣбѣјају (безлично: као што људи људе убијају; и рефлексивно: као што људи убијају сами себе). — Јѣ ли се учитељ пензиòнисò? — У бòрби на Мòјковцу рāни се у главу [1. би рањен; 2. сам себе је ранио]. — Рāниò се на Бѣгāлници.

И п̀римери као: *Нѣмò да се дѣрāш* и сл. имају два значења: 1. немој да ме дираш или немој да дираш друге и 2. немој сам себе да дираш.

Глаголи као *ѣмокрѣѣти се* значе: 1. испустити из себе мокраћу и 2. испуштајући мокраћу из себе посути је по себи.

228. — Глаголи као *забрстиши се* (*Козе се забрстиле*), *зарадиши се* (*Људи се зарадили*) значе: увелико се одати, предати брсту, раду. Другим речима, козе већ одавно брсте, људи одавно раде. Асоцијација на почетак, који садрже глаголи као: *зайливаши* и сл., овде је варљива. Исто тако *зайисаши се* не значи: почети увелико писати, већ: дуго интензивно писати.

229. — У примеру *Не могу се одговорити свијема* изгледа да је се индиферентно или сувишно; у ствари, није, јер је значење овога *одговорити се* нешто друкчије него значење глагола *одговорити*; *одговорити се* у наведеном примеру готово је исто што и *одужити се*. Међутим, из примера као:

Нёће се овб прёћи бёз некёга грёдила. — Мани се тёга хёвола. — Чёкај да смйслим. — Чёкај да се смйслим. — Нёће разумёети. — Нёће се разумёети. — Дё, мйчи! — Мйчи се одатлё, гурбетко! и сл.

— види се да је иста семантична вредност са заменицом *се* и без ње.

У реченици *Он се вали* глагол *валиши се* је просто повратан, а у реченици *Како се валише на Илију, бодисе мило!* — прелазан.

230. — До народноослободилачке борбе редовно се у Ускоцима употребљавао глагол *одмориши се*, дакле са *се*: *Шуиџа ћу се одмориши*; *Шете, људи, да зайалимо и да се одморимо*; *Одморићу се кад завалим долину* итд. Без *се* могао се употребити тај глагол као транзитиван: *Одмори коња, дй'еише!* Међутим, данас се тај глагол употребљава у истом значењу (као и *одмориши се*) и без *се*: *Одмори мало, Одморићу иуиџа*. Ово се чује највише међу омладином. Међу старијима ретко. Очигледно је да је употреба глагола *одмориши* у значењу *одмориши се* импортована у ускочки говор, као што је импортовано и *јакати* (*Он ддбро јакә*), поред редовног ранијег *јакати се* (*Он се ддбро јакә*).

231. — У ускочком говору има подоста јединствених форми за оба вида трајања глаголске радње:

везаши (Везб е коња за шљиву, Вёжб га ў два припона, Вёзб сам цй'елб јутро за жётелицјама), *сни'еваши* (Јеси ли штб сни'евала? и Он сни'евә чёсто), *ћейаши* (*Кунйи'ер је ћейб* = процветао и *А, ў нас шљиве ћейашу ддцине*), *ручаши* (Јеси ли рчб? и *Ручали су, ручали, а младә е двбрела!*), *ужинаши*, *вечераши*, *гађаши* (*Видим зёца и гађем га* и *Гађем и иб неколико иуишә иа шёк ибгодим*), *зрёнйши* (*Шеница е зрёнјла* и *Жийб зрёнё*) и др., па онда *шелевонйраши*, *шелегрависаши* и сл.

Тежња да се за разна значења употребљавају и разне форме доводи каткад и до диференцирања ових јединствених форми: *ручаши* — *ручаваши*, *вечераши* — *вечераваши* и др.

232. — Али је интересантнији један други вид додиривања, преплитања и замењивања свршености и несвршености глагола. Наиме,

у ускочком говору није ретка појава да свршени глагол стоји место несвршеног и обратно:

а) несвршени место свршеног:

Помагај, бдџе! [= помози]. — А нећу ја ноћивати, не́ [= ноћити]. — Оћеш ли веј устајат? — Шћедāј, Нбвица [= седи]. — Онда не жалї мрї'ет [= умрети]. — Ни'есам га глѣала [= виде ла]. — Мбрām Сави слати скдрўп [= послати]. — Је ли Радисав слāзи'о? [= сишао]. — Не отварāј врата да кдокоши не ўлезў [= немој отворити]. — Одавно о тебе ни'есмо добївали писмо [= добили]. — Овб е Гашо ўзимб [= узео]. — Ни'е, наприлик, јшн йзлази'о [= изашао, дошао из Београда]. — Не дїрāј га док јѣдē [= не: док траје једење, већ: док не заврши једење]. — Је ли доводила Збрка коња отка га е одвѣла?;

б) свршени место несвршеног:

Она травўлина и бусичина не би се осушила два дана да грāне сўнце [= да греје]. — Оли мāло ш'с? [= седети]. — Мāло ћу шћднўти. — Што не лежѣш мāло? — Шћди оће једно два дана. — Стāни кої дан код нас. — Кад размāнѣш кодбм, ондā сѣпет стрāдā [= размахујеш]. — Прејѣчб е свў драгў нбј [= јечао].

Израз *мāло ћу и'ес* био би бесмислен кад глагол *и'ес* не би показивао колико-толико трајну радњу.

233. — Маретић¹⁵, Вуковић¹⁶, Решетар¹⁷ и др. говоре о глаголима типа *узрадїши* (префикс уз + инфинитив несвр. гл.). Маретић о њима непрестано говори као о свршеним глаголима, а и Решетар их тако схвата налазећи да су имперфективни глаголи префиксом уз сведени овде на перфективирани презент, док се Вуковић супротставља мишљењу да су то свршени глаголи. „Префикс уз који је везан само за једну специјалну употребу презента не уноси, изузетно од свих случајева везивања префикса са глаголом, значење свршености у значење глагола“. Он наводи заиста вредне примере из којих се види да презент ових глагола у значењу футау егзактног казује напоредну радњу, а не радњу свршену пре неке будуће радње: кад те ўзбије, ја ћу те брāнити и др. Примери које сам ја забележио у ускочком говору показују да се уз презент ових глагола у значењу футау егзактног у зависним реченицама употребљава у главним реченицама углавном свршени глагол:

Ако не ўсплāстїм, бдмā ћу дбїи. — Ако ўсплāстїте шўтра, јавите ми. — Ако ўзрāдїш, помбїи ћу ти. — Кā ти ўстребā лѣвбр, даћу ти га.

Примери као *Овб ко* [= ако] *ўздржїи, злб* не казују ништа у овом правцу, али би најадекватнија глаголска попуна у том примеру вероватно била

¹⁵ Грам., 596; Rad 180, 228; Rad 211, 75.

¹⁶ ГПД, 85—86.

¹⁷ Jezik Marina Držića, Rad 248, 189.

ова: *Ово ко уздржси, биће зло*, при чему би глагол *бићи* имао вредност и свршеног и несвршеног глагола, што зависи од конкретне семантичне ситуације те реченице. Забележио сам свега један пример са несвршеним глаголом у главној реченици:

Ако ми устребаш, звашу те,

што није баш онако убедљив пример напоредне радње какви су Вуковићеви примери, јер се исто тако може рећи: *Ако ми устйребаш, йозваћу те* (*јавићу ти, рећи ћу ти* и сл.). Као што се види, и примери из Ускока потврђују Вуковићево мишљење о напоредности будуће свршене или несвршене радње главне и зависне реченице, а не искључиво предбудућу радњу.

Али и даље остаје питање јесу ли глаголи типа *узрадићи* свршени, као што мисле Маретић и Решетар, или несвршени, као што мисли Вуковић. Ја мислим да је до контрадикторних схватања дошло услед неусаглашеног схватања форме и садржине. Облички је *узрадим* свршен глагол, а садржински несвршен, исто као што су глаголи, нпр., *срадићи, йрекостий, истйраји* и сл. облички свршени, а садржински несвршени.

Остаје још једна ствар да се погледа у вези са овим глаголима. Решетар сматра да, ван облика презента, ови глаголи немају никаквих других облика. По њему, не постоје ни инфинитиви *узрадићи, устйсаји* итд. Он чак замера Маретићу што је рекао да други облици ових глагола „нијесу обични“ — требало је, мисли, да каже да их нема. Ни Маретић, ни Вуковић, а ни Р. Алексић¹⁸ не наводе никакве друге облике ових глагола изван презентских. Мислим да је то гледиште — да ови глаголи немају и не могу имати других облика сем презентских — неисправно. Ја сам у ускочком говору забележио: *Уздржсе, бдјсе*.

234. — Има још једна категорија глагола у нашем језику која је слична, сродна глаголима типа *узрадићи* и која се такође налази у зони међу половима свршености и несвршености глагола. То су трајни глаголи са префиксом *из* као *избићи, истйрајати* и сл. Кад се каже *Он га је избио*, јасно је да је ту глагол *избићи* свршен. Међутим, кад се каже: *Да се ја сам йзбијем с педесџт Ашанџ!* (забележено у Ускоцима), опет је јасно да се сад не може више глатко говорити о свршености глагола *избићи*, већ да се из самог глагола осећа ток, трајање борбе пре извојевања победе.

235. — Примери за непрелазне глаголе у функцији прелазних:

Ќстарџ ме тџ твоја шкџла. — Шџди га [дете]. — Зџдишџ ме нџкџ џпа. — Б. Пљџни ме тџ џе. — Сјџши ми Пџтра с вџџата ако бџга знџш! — Сјџши тџ кљусџ бџк те џбиџо у вџ главџ! — Лџзи га! — Йдџ га кџрте. — Шџџџ га [= коња] тџ пџре [= поред] тора. — Одмџри тџгџ коња, јџте [= јад те] вџдиџо! — Стџни га. — Зџклаћу вџла џвџ јџгџе да нџдџџм џџцу па трџсло да трџсло.

¹⁸ *Језик Маџије Анџиуа Рџљковића*, Београд, 1931, 128—129.

236. — Глаголи који у овом говору могу бити и прелазни и непрелазни:

Узаврело мли'еко — непрелазно,
 Узаври мли'еко — прелазно;
 Заждѝ у Мòрачу — непрелазно,
 Заждѝ виђело — прелазно;
 Òвце јавē — непрелазно,
 Јави òвце — прелазно,
 Пројавишē òвце — непрелазно,
 Пројавишē òвце Лопұшине — прелазно;
 Погòресмо (сунце нам спржи жита) — непрелазно,
 Погòресмо дрва — прелазно;
 Ди'ете дòй — непрелазно,
 Ди'ете дòй мли'еко — прелазно,
 Јагње дòй òвцу — прелазно,
 Мајка дòй ди'ете — прелазно,
 Подòј òвцу — прелазно,
 Подòј јагње — прелазно;
 Вурұна дѝми — непрелазно,
 Тұ те дѝми — прелазно;
 Рұшти снѝ'ег под нòгама — непрелазно,
 Рұшти шēшер — прелазно;
 Ја не палѝм — непрелазно,
 Палѝ онұ һұзину [слаб дуван] — прелазно;

Укљұнула би кòкòш са земљē у ұста (толико је мали) — непрелазно,

Укљұнула ме кòкòш — прелазно;
 Обòси'о ми кòњ — непрелазно,
 Обòси'о си га [коња] — прелазно; итд.

237. — У ускочком се говору углавном одржавају разуђени односи књижевног језика: белети — белити — белети се — белити се:

Поцрњела е веòма. — Оцрњила га. — Немòј ми ожѝдити качамак (или: кѝшело мли'еко). — Оби'ели'о е кàмаре. — Оби'ељело е (= пао је танак снег). — Оби'ељеле Бàре. — Оби'елила собу. — На сұнцу се би'елē шѝжнѝ врови по Сѝњавини. — Ёво ѝмā нēкò ври'еме, и ұ нàс су се һевòјке пòчеле би'елити. — Бòлē да ти се зелēнѝ грòб нò да тò урāдѝш.

а) Примери за глаголску деминутивност у ускочком говору.

мирұкати — мирұцати — мирұцкати, свирұкати — свирұцати — свирұцкати, һēљнұти, һēљкати, плàкнұти, лајұцати — лајукати — лајұцкати, лајұкнұти, лēцнұти, лēднұти, лāднұти, пѝкнұти (мало сећи, поред: снажно дувати, викати — Шàкнуо пѝвѝр, òка нē дā отвòрити), ви'нұти, ви'рұцнұти, ви'кати, кр'чкати, пѝкати, горұкати, ви'рұкати, кѝвкати, јавнұти се, јавкати се, врұћнұти, крепұц-

нути, цуријкати [= помало тећи], цурнути, бјелнүти (бљенүти) се, бацакнути се, радүкати — радүцати (Ево радүцам, нє радјим) — радүцкати, бѡцкати, бѡцнүти, дражүкати — драшкати, стркнүти (Одог да стркнем крѡву. — Нєкуд ни стркнүло једно шиљеже), гүцнүти, лѡкнүти, т₁ енүти [= мало тренути], рүднүти, вирүцкати, чүпкати, грїцкати, кѡскати, кѡснүти (Кѡсни онѡ око кѡлибѣ), лајүцнүти, скѡкнүти, плүснүти, дїрнүти, бацнүти итд.;

б) радња, стање или збивање у великом обиму:

напотезати се, занеобрїанити, занеопганити, обнєвиђети, обнепитати се, занеошишанити, насмїати се, исмїати се, напїђети се, нарадити се, најести се, налѡкати се, најици се, накѡсит се (Вала сам се накѡсио цїјело лѣто), налајати се, намучїти се, наспавати се, најграти се итд.;

в) компаративност и суперлативност:

Вѡли биг онѡг кѡња нѡ чоєка на њему. — Вѡлиа биг да ми рүка ѡпанѣ нѡ да се тебе штá дєси. — Најволї смо да живимо у мїру и добросушеству. — Најволѣ да се тўрајү.

238. — Овде треба поменути глаголе као: *нѡсати*, *вѡдати*, *кѡсати*, *вѡлаи* и сл., у којима су *и*-основе прерађене у *а*-основе; они, у језичком осећању ускочког човека, представљају неку врсту аугментације са примесама пејоративности.

238а. — У ускочком говору има доста разноврсних средстава за подстицање, што се види и из ових примера:

Дáј да пѡсáдїмо мáло кўпуса. — Дáј да ѡдѣм до у Дѡлину Јѣлића. — Áј да ѡдем до њѣга. — Áјде да дáм ў шкѡлу онѡ најстаријѣ дијѣте.

Само је по себи јасно да глаголски облици *дáј* и сл. у таквим приликама немају више никакву глаголску функцију, већ се употребљавају у служби речца: *де*, *нека*, *хајде* и сл.

239. — И овде поједини узвици и речи узвичне природе уопште могу заменити глагол, тј. изразити оно што се глаголом казује:

Дијѣте се в љакнү зїцѡм, па вѡла тўп мѣђу рогове. — Пўшка ўчини тáн, а он се прѣврнү. — Ћѣрѡ грабуљáма сїѣно и ѡне ѡндá кврц. — А ѡна јарáк ў кућу. — А ѡн лўс по њему.

240. — Ево примера за употребу глагола *шрѣбаи*:

Трѣбѡ бик се ѡбриати. — Трѣбѡ сам йграти пѣт. — Трѣбáло би се окупати. — Овѣ двїѣ су ми трѣбáле. — Нијесїг [= нијеси их] трѣбѡ остаљат. — Нѣ би трѣбáло да га [= сено] трпáмо. — Донѣси ми двáтри снѡпа рáжанѣ слáмѣ, трѣбá ми за штуру. — Трѣбáла си пўштити тў љавѡљу јáгњáд. — Трѣбајү ми грабуље.

Инфинитив

241. — О појави *Идем да сјавам* и *Идем сјавајти* не може се унапред рећи ништа прецизно. Погледајмо прво материјал:

А. Непотпуни глагол или какав такав израз или реч + инфинитив
Трѣба ђецу исправити на пут. — Онда не жалим мрѣт. — Стѣо
санти [= сам ти] дати. — Јѣс не мѣгу ништа. — Не мош закучит
раонѣком. — Пѣчѣ овакѣ говорити. — Оѣете ли пуштат ѣву стѣку
на попас? — Мѣре се искѣпат педѣсѣт кѣлѣ лѣнѣуре на дан.

Б. Непотпуни глагол или какав такав израз или реч + да + презент:

Оѣе да ѣѣра лѣнѣуру у Колѣшин. — Не мѣгу да дѣшѣм ако ми
вѣѣруеш. — Нѣма кѣ да радѣ осим Нѣкола. — Нѣѣу да ѣдѣш у
Зѣкосе. — Не може да плѣтѣ путем. — Смѣѣм ли да ѣпитѣм. —
Нѣмѣ да се нѣтѣжѣш, нѣ прѣѣи да јѣдѣш. — Пѣп стѣѣо да дрѣж
гѣвѣр. — Тамѣн заѣстиѣо да кѣжѣ. — Не море да се спуштѣ на
земљу.

242. — Према овом материјалу као и оном којим још располажем,
на ускочки се говор не може применити глобална констатација о источ-
но-западној разграничености ове две форме. Мислим да је најближе
истини ако се каже да је ишчезло језичко осећање разлике у употреби
допунског инфинитива и везника да + презент у великом броју случа-
јева у ускочком говору, уколико је, разуме се, то осећање икад постојало
у неким од тих случајева; другим речима, за данашњи ускочки говор
не може се, мислим, говорити о превази једне од ове две форме. Ако
се цела ова појава узме у елементарном виду, онда се ни на који начин
не може оспорити потпуна семантична еквивалентност форми, рецимо;
Мѣрам ѣѣи и *Мѣрам да ѣдѣм*.

Постоје само нека ситнија ограничења у несметаној, глаткој упо-
треби ове две форме у ускочком говору. Узимама два запаженија. Прво,
уз безличне облике глагола *ѣрѣбајти* не може се подједнако употре-
бити инфинитив и форма да + презент: *Трѣба ѣѣити* и *Трѣба да ѣѣим*
нису, очигледно, идентичне у значењу. Оно *Трѣба да ѣѣим* садржано је
у ономе *Трѣба ѣѣити*. Форма *Трѣба ѣѣити* као безлична тим самим је
сведлична, а оно *Трѣба да ѣѣим* чини, бар формално, 1/6 значења безличне
форме. Та ће неравнина све више ишчезавати уколико се више буде
развијала употреба личних облика глагола *ѣрѣбајти*, а према ономе што
се збива у последње време, тај је развој, изгледа, незадржив. — Друго
ограничење садржано је у степену потпуности значења такозваних не-
потпуних глагола и израза. Уколико је непотпуни глагол или израз
несамосталнији, утолико се више остаје при приснијој вези допуне са
непотпуним глаголом или изразом; ту смо још на терену предикативности
(*Сѣ ѣе дѣи*). Међутим, уколико глагол или израз непотпуног значења
постаје или постане самосталнији, утолико лабави и веза између „не-

потпуног“ глагола или израза и допуне; ту сад, место једнопредикативности, почињу да се развијају односи двопредикативности, прелазимо на терен реченичности односно на двореченички однос, те се тиме елиминише и допунска функција инфинитива, а презент прима на себе функцију посебне предикативности (Оће да му дођем на господ). И према томе, оно прво ограничење (*ијрѣбаши*) било би препрека елиминисању супротности, ово друго би послужило као бифуркациона база, док би по средини остала напоредна употреба ове две форме.

Као што смо већ видели, у примерима:

Оћу ћѣци да глѣам вѣчеру. — Оће на нас да изведѣ кмѣтове. — Пошла сам да кўпим дрва и сл.

— није глатка или је готово немогућа замена везника да + презент инфинитивом. „Непотпуни“ глаголи су се толико семантично „употпунили“, толико осамосталили да им већ инфинитивна допуна није потребна или им је једва потребна. Оно што би требало да буде разбијени инфинитив, тј. да + презент, сад функционише, ако не као класични тип декларативне, оптаивне, финалне или какве друге зависне реченице, а оно готово као нека од тих реченица. Другим речима, у таквим случајевима се у великој мери изгубио моменат суплетивности. Примери *Ја нећу да иѣиље бидне грдниѣ ривѣчи* и сл. нису потврде само за то да у случају различитих субјеката нема инфинитива као допуне, већ и за семантичну осамостаљеност глагола *нећу*. Исто тако ваља имати на уму да се ни примери као:

Нѣје ми дѣо да рўчѣм и Нѣје ми дѣо рўчати. — Рѣкѣ е дѣи и Рѣкѣ е да ће дѣи. — Оћу дѣи и Оћу да дѣјем итд.

— не поклапају значењски увек сто посто и да каткад има ситнијих или крупнијих прелива у значењу.

243. — Ј. Вуковић¹⁹ наводи примере:

никад га наћерат да узме; никад му доказат колико е тврдоглав, итд. — па вели да реч *никад* ту значи једва, тешко, а да „инфинитив значи неку радњу у прошлости и има неку боју значења потенцијалног“: *никад* му доказат = једва му се доказало или: тешко му је било доказати. Та конструкција постоји и у ускочком говору:

никад га сѣићи, никад га наранићи, никад га смѣрићи, никад га задовљѣићи, никад јој надѣдати, *никад* се најести итд. —

и може на њу бити примењено Вуковићево тумачење, али, као што се из примера види, и не мора, тј. инфинитив не мора значити само прошлу, већ и садашњу и будућу радњу или какво својство.

¹⁹ ГПД (100).

Императив

244. — Ево најпре примера за обичну употребу императива:

Чѣм прѣмѣш ѓвѣ писмо, одговѣри. — Довѣдите ми ѓногѣ кѣња. — Сѣгни нѣђе дваѣс илѣдѣ да ми дѣш. — Смѣкни му узду. — Донѣси ми кѣсу, ѣно е на зѣкосу. — Прѣстави мѣсо за рѣчак. — Шѣте на глѣвицу. — Пушти ѓвце поврѣ жита. — Рѣчѣјте, зѣмѣн ви ѣе.

245. — Императив се обично употребљава без личне заменице, али се у истицању или сличној прилици може употребити и с њом:

Рѣбни тѣ њѣга по рѣпу. — Глѣдѣј тѣ свѣј пѣсѣ. — Вѣди тѣ њѣга. — Дѣђи тѣ шѣтра. — Нѣмѣјте се вѣ шѣлѣти сѣ мнѣм. — Шѣтѣ [= Шѣди ти], Мѣле! — Нѣмѣ тѣ брѣчати нѣ ме. — Нѣстѣј тѣ њѣга, нѣђе ѓн да ти кѣси ако га не нѣстойш [= нагледаш, контролишеш],

246. — Перифрастични императив:

Нек ѓрѣ и тѣгли кѣ јѣ па ѣе ѣмати. — Нѣка ѣг нека мало дѣриѣмајѣ. — Нѣг дѣђе да се трѣпѣ ѓвѣ сѣѣно. — Кѣ е небѣтли, нек ѣзѣђе. — Нека вѣђе ѓстане Јѣко. — Да нѣ чуе злѣ! — Да се зѣмиѣнѣмо, па да мрѣмо. — Дѣвиш [= да видиш] ѓвѣ кѣвчег мѣј [= оди да видиш, погледај]. — Плѣће да ѣнсе [= им се] пѣшлѣ и дѣбе млиѣѣка.

Ваља рѣћи да се овде, као и понегде другде, сачувао облик за 3. л. једн., макар врло оскудно:

Нѣс те ѣѣвѣ!

247. — Императив глагола *дѣти* претворио се у речцу за подстицање. Према томе, фраза *Дѣј да јѣдѣм* може имати два значења: 1. дај ми да јѣдем (редовно императивно значење) и 2. дѣ (ѣј) да јѣдѣм (*дѣј* као императивна речца). Ваља још рѣћи да се речца *нѣдѣ*, поводећи се вероватно за речцом *нѣдѣј* (<ну дај), осећа каткад, као и *нѣдѣј*, као императивни облик: *дај, ѣружи, дѣдај*, и може се, разуме се, употребити самостално, без императива:

Нѣдѣ ми тѣ прѣшлѣицу. — Нѣдѣ ми тѣ шѣѣкиру. — Нѣдѣј ми тѣ. — Нѣдѣ ми тѣ пѣврѣз. — Нѣдѣј ми тѣ нѣжице. — Нѣдѣ ми јѣдан плѣт.

И облици *ѣјде, ѣјдемо, ѣјдеѣте* итд. често се осећају као императиви (*иди, идимо, идиѣте* и сл.) и тада се употребљавају самостално:

ѣјте ви, а мѣ ѣемо ве стѣћи. — *ѣјдемо*, Мѣлица.

Пошто у овим и сличним примерима имамо исте облике и за императив и за императивну речцу, природно је што језичко осећање не може увек остати строго одређено, тј. ова два језичка осећања могу се помешати. Тако у примеру, рецимо, *ѣјде нѣѣшѣј дѣѣте* оно *ѣјде* може бити императивна речца (= напитај дѣјете) и императив (*иди* и напитај дѣјете). Има, разуме се, и разних других осамостаљивања: *Нѣка* и *Јѣја ѣје*. — *Нѣка, Нѣкола!* итд. Могућ је, разуме се, и обрнут процес — да се запо-

ведни облик сведе на императивну узвичну или какву другу речцу, узречицу и сл. или да му се значење испразни:

Виђи кака е ова матара! [= Кака е ова матора!]. — Бљежи, нећу да се жѣним онѣм баѣѣм! — Бљежи, јадан, бљежи! — Мани, јадна, мани!

У примерима:

Пођи љвати га. — Џѣди навѣзи тај ко̀ли'ер пошто сам ја у за́мету [послу]. — Џди спавај. — Џди стрѣзи ја̀гња̀д. — Скѣчи донѣси во̀дѣ. — Потрчи, Јѣѣ, врати гѣведа. — Пази не потѣпи [= не изгуби] штѣ, итд.

— имамо по два императива.

248. — Несвршени се глаголи често употребљавају место свршених у области императива:

Џлази, Тѣлѣ! — Пи варѣнике па ли'ѣжи. — Турѣј на ватру. — Анѣ љстајте, ври'ѣме е да се ко̀си. — Џјде, завршѣј то си'ѣно. — Кад шѣснѣш трпати си'ѣно, зѣви ме. — Шѣдѣјте, љѣди! — Прѣвај па ѣш виђети. — Џстај, што лежѣш ко̀ да си жѣѣтан! — Креѣћи, Гајо. — Дѣш се! — Миѣи ми се с ѣчи! — Врѣи се што при'ѣ кѣћи. — Заваѣјај, бѣлан, не прѣстај. — Зѣвите Мрѣдељу да ви јѣдну ѣтпѣва.

За неке од тих вредности могло би се рећи да је данас место замене настало изједначење: *ѣсиѣј* = *ѣсиѣни* и обратно, *ма̀кни се* (*ма̀к се*) = *миѣи се* и обратно *ѣѣжи се* = *ѣѣи се* и сл.

248а. — Изрази као *ѣѣмо се*, *ѣѣѣмо се*, *ѣѣмо се* итд. имају императивну вредност. То долази отуда што је стварни носилац императивности — облик заповедног начина (*ѣѣмо се ѣѣма̀кни*, *ѣѣмо се ѣѣмери* и сл.) пренео на остатак израза (*ѣѣмо се*) свој императивни садржај у часу своје редукције. Слично је томе и оно *на се се*, у коме је редукован глагол [на се се повуци = устукни, заустави се]. Под извесним условима многе ствари у језику могу послужити за исказивање заповести:

Гѣре! — Дѣлѣ! — Говѣрити! — Кѣћи! — Не, на спаваѣе! А. Ођу да ѣдѣм у сѣло. Б. Неј!

249. — Наративни императив је врло чест у ускочком говору:

Џ га лѣѣи ѣ га сиѣѣи. — Дѣѣшѣ те ја угѣѣѣ. — Он нема̀дни кѣд, но му га дѣде. — Ћѣсо нешто ма̀ло по̀приѣѣ некаку лажу. — Јѣ ѣсѐдлај ко̀ва, ѣблѣси јѣдну ѣбравницу за кра̀ну, па по̀јаши. — Приѣрчи и издѣри жѣво ди'ѣте ѣж ѣѣ. — По̀блѣзи ѣнда ја. — Запора̀ди и пѣри. — Срѣтни ја ѣѣга. — Слѣи, разлѣи, и ѣто ти живѣта! — Свѣ у ко̀мѣте шлѣѣскај. — ѣтлѣн на врата бљеж. — Јѣ загрѣлѣја на свѣ ѣста. — Савѣ се и скрѣжѣја насрѣ ко̀либѣ.

Као што је познато, овај императив има један једини облик — 2. л. једн. У ствари, то више није 2. л. једн., већ скамѣњен, безличан или,

боље, свеличан облик: *ја ѿошрчи, ѿи ѿошрчи, он ѿошрчи, ми ѿошрчи, ви ѿошрчи, они ѿошрчи*. Од тренутка кад се овај облик ослободио своје императивне „обавезе“ и примио на себе функцију нарације, могао је ући и ушао је у ред облика у којима употреба лица није ограничена.

Одатле је проистекло још једно његово својство. У примерима као:

Ѐ га лати а га спрати. — Слй, разлй, и ёто ти живота! и сл. —

овај је императив протегао своје причање из прошлости на садашњост и будућност, па се од „историјског“ облика развио у облик којим се може саопштити ма који други моменат:

Ево, остани и о једној крави...

У круг наративног императива улазе и примери полусложеничког типа, као:

Свѹ нѹј смо отвори-затвори [= отварали и затварали]. — Кад биде стани-пани, друкчи^е ћемо се разговарати.

Ј. Вуковић²⁰ вели да се, кад „хоће да се истакне дуго трајање радње“, употребљава удвојени историјски императив: „ја га ту моли, моли, и богами, не помаже“. Мислим да је ово у Вуковића омашка (под утицајем знатног броја примера са удвојеним императивом), јер је не само у народним говорима већ у језику уопште понављање императивних облика за истицање дугог вршења радње — практично неограничено: могу бити два, три или више пута поновљени, што, разуме се, зависи од „напона“ мисли говорног лица, иако се, истина, двојно и тројно понављање најчешће срета. Уосталом, и сам Вуковићев пример: *чѣки ја њѣга, чѣки, чѣки* супротставља се његовој, Вуковићевој, наведеној констатацији. Ево неколико примера из ускочког говора:

Ѐспешѣ се на врг па пѣди, пѣди, пѣди до у заранке. — Шѣдошѣ на стругу па мѹзи, мѹзи док не помузошѣ свѣ онѣ млѹгѣ ѳвце. — Одошѣ рано у Шумарице па си^еци дрва, си^еци, си^еци до подне. — Ђѣр, ѣѣр, ѣѣр за њима и кад бй пред бйљегом, њѣгов кѹњ избй најпри^ед. — Рече да ће дѹћи, те мй чѣк, чѣк, чѣк, па кад га нѣ бй, ѳдосмо свѣкй свѳјѳ кѹћи.

250. — Овде треба поменути и једну посебну врсту наративног императива за истицање дугог вршења радње. То су императиви као: *ај, вѳд, нѳс* и сл.:

Ѐј, ај, ај, ја ѳдог ѹ гај. — А ѳн ти ѳнѳ мѣсо нѳс, нѳс па за врѳта. — Ѐн ѳнѹ краву вѳд, вѳд, вѳд па на Шљеме под пѣтомѳ бака. — А ѳн ти ѳндѳ блѣж, блѣж, блѣж док не сѹста и паде кѳлико е дѹг. — Лѣг, лѣг, лѣг, кѳко!

Као што се види, две су основне формалне одлике овог императива: 1. дуљење основног вокала и 2. редукција императивног наставка;

²⁰ ГПД, 97.

понекад има и већих скраћивања: *áj* (<ајд < ајде). Не треба сметнути с ума да ови императиви имају каткад узвични карактер, па су онда могућа и разна акценатско-квантитативна варирања. Тако, док се каже само: *ѡа вод, вод, вод на воду*, дотле се може чути и: *ћѣр, ћѣр, ћѣр* и: *ћѣр, ћѣр, ћѣр*. Ипак је функција дугосилазног акцента доминантна у оваквим приликама; тај акценат је овде носилац значења.

250а. — У примерима какви су:

Уздржи, бѡже. — Залиши ми, бѡже, ђвѹ сѣрочад. — Помѡзи, свѣти Василије. — Сакриши, бѡже. — Сачѹвај га, свѣти Нѣкола. — Сакриши, гѡсподе, рѡбље свѡе —

поред других, изражена је типична молба помешана са жељом. Заповест⁷ жеља, молба, клетва (Нѡс те ѡавѡ) итд. могу бити изражене посебно императивним облицима, а могу бити помешане у истом облику.

У примерима:

Шѣ, ѡаволе! — Привали! — Ћѹти! — Мѹч! — Ћѹт! — Претвѡри јѣднѡм, враже! —

и овако је, без онога „на лицу места“, очигледна узвичност наведених императивних форми, док је у примерима какви су:

Полижи ме, водо, па да те пољижем. — Скокни па лѡкни, и сл. — очигледна гномска природа императива.

Потенцијал

251. — Овде, пре свега, имамо употребу потенцијала као у књижевном језику:

а) као потенцијал:

Ўкљунѹла би му кѡкѡш са зѣмљѣ [толико је мали]. — Нѣмā ѹ тѡј ливади нѣшта, нѣ би нѡктом зачакнуо. — Измами¹⁰ би ѹ кѹрвѣ кѡпѣле. — Да се ни¹⁰сам ѹжапти¹⁰, одговѡри¹⁰ биг дѡбро. — Прѣпочѡ би зми¹⁰и ѡчи. — Да е ври¹⁰еме бѣло сѹнчано, свѣ би ѡдавнѡ бѣло срађено. — З дѣвѣ грѡбā да дѡђѣш, пѹкла би о смѣа. — Посркала биг кѣло варѣникѣ;

б) као оптатив:

Ишѡ биг с тѡбѡм. — Спавѡ биг дан и нѡћ. — Вѡли¹⁰ бик се ш њѣм ѡкушат. — Кад би кѣша нашла! — Кад би слѹгā бѣло! — Радѣ биг бѣ¹⁰ да ми је рука ѡдпала нѡ што се тѡ дѣсило. — Ишѡ биг на вашир. — Јѣла би прѣганѣца. — Јā биг ѹзѣла стѡ кѣлā. — Шѣѣли бисмо се напи. — Нека би бѡг дѡ да пāнѣ кѣша. — Дѡвео биг мало ѡѣвѡјкѣ;

в) кондиционално:

Ође би бѣло чѣститѡ кад нѣ би бѣло врѣмена [= невремена]. — Да ми нѣ Јагѡша, ѹмрла биг. — Да не притрчаг, ѹбили бишѣ га.

— Да ни јесам коевитезо, никад више у оној тмуши куће не биг вйди'о.

У примерима:

Препочо би зми'и дчи. — Превели би те жедну преко водѣ. — Измами'о би у курвѣ кдпйле, и сл. —

поред потенцијалног значења, имамо и квалификационо.

252. — Потенцијалом се често изриче претпоставка, вероватноћа, неизвесност, приближност и сл.:

Имало би пешѣс другā да кдсї. — Они би обезвй'али беж њѣга. — Ис теѣ би згддно бїло. — Вддила би крава ддслѣ. — Трѣбало би ми десѣтак мббенйкā.

За примерс:

Јазук би га бїло кдсити. — Нѣ би он љжлѣго љз Гору сирѣвачкѹ за жїву главу. — Јā га нѣ биг никад пзнала, и сл. —

најпре бих рекао да се у њима казује тврдња, решеност, одлучност.

253. — Кад би се место:

Јазук би га бїло кдсити. — Трѣбало би ми десѣтак мббенйкā, и сл. —

ставило:

Јазук га је е кдсити. — Трѣбā ми десѣтак мббенйкā, —

имали бисмо исто значење; једина разлика била би у лежернијем уверењу у првим примерима него другим. Исту ситуацију имамо и у примерима:

А. Ымāш ли љладу дйнарā да ми дāш. — Б. Ымō биг [= имам, наћи се]. — У сансу један каже: „Трї“, а други: Ымō биг [= имам].

Из ових примера се види да се потенцијалном формом саопштава исто оно што се казује презентском, само нешто неенергичније, неодлучније. Уосталом, треба имати пред очима да се ни обликом презента не саопштава нешто увек са истим степеном енергичности, одлучности и сл.

254. — Реченицама:

Нѣ би он љжлѣго љз Гору сирѣвачкѹ за жїву главу. — Нѣ би изйшō ндћу у прѣкућу за жїва бдга и сл. —

у којима се нешто одлучно тврди, врло су блиске значењски реченице као:

Сāде нѣ биг мдго ка би ми јѣзик дйѣкō. — Нѣ дāм да би ви кйле рйкнуле. — Вала те вйше нећу мдлити да би ми онѣ цōке свѣ покрѣпале ѓ глади. — Вала не вйше нећеш такō турчйти кад би о тебе свѣ дукати пāдали.

Овај се начин изражавања употребљава у јаким ситуацијама, кад се две моћне околности супротстављају једна другој, од којих она у зависној реченици пада пред оном у главној.

И овај потенцијал може понекад бити замењен обликом презентата или футура:

Нè дāм — да ви киле рикнѹ. — Вала те вйшè нèшу мòлити да ће ми онè цòке свè покрèпати òд глади.

Конструкција: *би'о* + инфинитив

255. — Ово је специфична конструкција или сложени глаголски облик, који нема свог имена. Ј. Вуковић²¹ вели да је то „једна врста потенцијала — иреалног — за радњу у прошлости“. Састоји се од глаголског придева радног помоћног глагола *биши* и инфинитива: *би'о доћи*, и обичан је у овом говору:

Бй'о рани'е доћи. — Бйла га питати. — Бйли лèтòс вйшè кòсити, пā бисте сād ймали сй'ена зā мāl. — Нè бйли пуштат стòку у туђе ливаде, па сād нè би ймали пòсла са судо̀вима. — Бйле и'еђети с мйром, па ве он нè би дйрò. — Бйла дој на ври'еме да òвò грабйш, те сād нè би мòрала йтати. — Бйло рани'е мйслити, па сād нè би бйло ша̀кама ў груди. — Бйло уранити. — Бйло сй'нòј нами́рит òвна да га нòћас вўк свèзана нè дерè.

Као што се види, у сложеним реченицама овај се облик увек налази у првој простој реченици. А ако је употребљен у простој реченици, онда та реченица увек долази као одговор на оно што је саговорник рекао у претходној реченици:

А. Умри'ећу ò жèђè. Б. Бйла пòни'ет бòцу вòдè. — А. Òстаће ми вèлика ливада (= много ливаде) непòкошена. Б. Бй'о пòкупйт мòбу.

Иначе би те реченице, без оваквог контекста, гласиле:

Бйла пòни'ет бòцу вòдè, па сād нè би ўмирала ò жèђè. — Бй'о пòкупйт мòбу, па ти нè би òстала непòкошена вèлика ливада.

Овај сложени глаголски облик састоји се, као што се види, из безличних облика (*био*, *доћи* — комбинација безличних форми) и формално је безличан. Тим самим је његова јединствена форма и теоријски и практично лична, тј. стварно се може употребити за свако лице; другим речима, оно што се њиме казује може се односити на било које лице јединине или множине²². А.: Ёто нèмāм пāлицè др̀вета прèт кућòм. Б.:

²¹ ГПД, 99.

²² Према томе морала би отпасти Маретићева констатација: „Rijetki ovaj oblik употребљава се само у 2. licu jedn.“ (ГС 1899, 630), а и слична констатација Јб. Стојановића (ЈФ II, 205).

Бй'о мањѣ шѣђет ка су се вукла дрвѣра, или у сложеној реченици: Бй'о мањѣ шѣђет ка су се вукла дрѣва па би сад ѣмб дрѣва прѣт кућом). Да је то тако, види се и по томе што се овај облик може употребити и безлично, тј. што је не само формално безличан већ што се може употребити за неодређено лице: Било ѣранит, Било доћ на вѣи'ѣме. Кад сам рекао јединствена форма, онда сам мислио на обличку, формалну безличност ове конструкције; иначе, она, као што се лепо види из наведених примера, нимало није јединствена кад се имају у виду форме рода и броја помоћног глагола *биши* у њој: *био доћи, била доћи, било доћи, били доћи, биле доћи, била доћи*.

256. — Овим обликом казује се радња коју је требало да неко врши (*бй'о драйши*) или изврши (*бй'о рѣћи*), или коју није требало да неко врши (*нѣ бй'о драйши*) или изврши (*нѣ бй'о рѣћи*). При том се осећа, као што је у литератури већ констатовано, призвук прекора што се није поступило кад треба. Мислим да Ј. Вуковић није у праву кад вели да је овај облик иреални потенцијал за радњу у прошлости, већ да је то иреални кондиционал за ту радњу (Била поранити па би сад бй'о вѣс ѣзмет готѣв = Да си поранила, сад би сав посао био готов). Али је ту, вероватно, пре збрка у терминологији но у фактичком Вуковићевом схватању ове појаве.

Маретић²³ карактерише овај облик као облик „морања у прошлости“. Вуковић²⁴ то не прихвата, већ вели „да је то облик *шребања* у прошлости“. М. Пешикан²⁵ мисли да је Вуковић у праву кад одбацује Маретићеву констатацију. Несумњиво је да је ово требање (уз дозу прекора) у центру значења овог облика. И утолико су Вуковић и Пешикан у праву. Међутим, конкретне семантичне ситуације једне одређене језичке форме могу бити разноврсне, под разним утицајима, у разним интонацијама, у преливима и сл. да се не сме увек тврдити само то и то. Тако ја никако не бих смео порицати момент морања, неопходности, нужности у примеру *Бй'о драйши па би сад ѣмб шй'а јѣсши!* (= да би сад имао шта да једе, било је неопходно, нужно да оре, морао је орати).

257. — Као ни у средњокатунским и љешанским говорима, тако ни у ускочком говору ова конструкција нема упитног призвука. То што се она може тумачити упитном формом (била поранити = да си поранила зашто ниси поранила? итд.), није доказ њене упитности, јер и она формално упитна реченица *зайшио ниси ѣоранила* није, као што каже Пешикан, стварно питање, већ прекор.

258. — М. Пешикан је добро запазио да овај облик казује радњу коју је требало да неко врши или изврши (или не врши и не изврши) у сопственом интересу, у интересу остварења својих намера. Тај сопствени интерес, остварење сопствених намера важи за готово све примере

²³ ГС 1899, 630.

²⁴ ГПД, 99.

²⁵ ССЈБГ, 204.

с овом конструкцијом. Али мислим да се не може рећи да важи и за све. У примеру *Било сѣној намириши овна да га нѣас вѣк свѣзана нѣ дерѣ* оштећен је сопствени интерес лица која нису „намирила“ овна, већ га је вук заклао, али је оштећен и интерес говорног лица, и оно, док говори, никако не искључује себе из тог интереса, већ му је тај интерес стално пред очима. А и у свим другим примерима, баш због оног прекора, осећа се извесна заинтересованост говорног лица за незгодну, непријатну ситуацију оног лица (или лица) које је пропустило да поступи како треба.

Презенти

259. — У примерима као:

Здрав си! Здрѣви сте и сл. —

презент глагола *јесам* има изразито оптативно значење.

260. — Реченице као *Да видиши* могу, поред осталог, имати и ова два значења: 1. императивно и 2. финално (= дођи да видиш). Према расположењу, тренутној ситуацији и сл., те реченице могу бити различито изговорене (да видиш, да вѣдиш итд.), па и тај изговор може утицати на значење или бар његову боју.

261. — У примерима какав је *Ако бѣднѣм шѣ уради'о, да дам главу* презент, поред значења императивности, садржи и нијансу футура.

262. — Презенти као *могнѣм, знаднѣм, бѣднѣм, шћнѣм, чѣнѣм, даднѣм* и сл., обично са инфиксом *н*, употребљавају се, као што је познато⁷ у зависним реченицама место предбудућег времена:

Ако *могнѣм*, доћи ћу ти на *мобу*. — Ако *могнѣм*, вратићу ти с *јесе*ни онѣ *дѣг*. — Кад *знаднѣ*, тада ће ти рећи. — Кад *штѣ чѣнѣш*, поручи ми. — Нег дођу ако *шћнѣнѣ*. — Док *бѣднѣм* жива, вѣ *гладвати* нећете. — Кад *трѣбаднѣ*, урадићемо. — Ако *штѣ бѣднѣ*, рећи ћу ви.

Али се неки од тих презената могу срести у приповедању (историјски презент) и у самосталним реченицама:

Шћднѣм ја да се одморѣм. — *Затрѣжи* му *нѣвац* и он му *даднѣ*. — *Пѣмогнѣм* ја њѣму да *ѣстанѣ*, а он ми онда *станѣ* *прѣчати* *штѣ* се ш њѣм *трѣвило*. — *Чѣнѣм* ја да е он *нѣје* у *Мѣрачи*, те ја *тамо*.

Наративног презента има, разуме се, и од друге врсте: *Дјѣчѣк* *ѣдѣ* у *јѣдну водѣницу* и *шѣмо* *наћѣ* *Тѣса*, а тако и презента у функцији егзактног футура: *Ако е нѣ узмѣш* *ѣд ѣуѣфра* [ливаду под *фрут*], *ѣѣдог* је *дрѣгѣме*. Презент има вредност футура егзактног и у примерима о којима смо већ говорили, као: *Ако ѣскѣши*, *зѣви* *ме*. Као што је већ речено, у оваквим случајевима радња зависне реченице не прѣходи радњи главне реченице, већ је напоредна с овом.

263. — У ускочком говору обични су и примери као:

Їдѣм крѡз неколико дѡнѡ у Пљевља. — Шѹтра чдѣмо у сѣло. —
Їдѣм јѡ сѡ дѡље —

Тј. употреба презента насвршених глагола у значењу футура. Проф. А. Белић вели: „*Суѹтра идемо у лов* и сл. Обично се вели да овде презент има значење будућег времена. То није тачно. Овде значење будућег времена има цео израз, а у том изразу будућност значи прилог *суѹтра*, а *идемо* значи само напоредну радњу која у вези са *суѹтра* и сама добија значење будућности“²⁶. Мислим да наведена Белићева констатација не одговара стварности. Футурски предлог *суѹтра* у наведеној реченици врши само функцију „свог дела будућности“ (исп. *Довече идемо у село, Идем ѡрексуѹтра у град, Кроз шестѹ месеци идем у Африку, Данас идемо у Тимар*), а не и будућност уопште. Према томе, футурски прилози нису искључиви носиоци будућности у оваквим примерима већ и презентски облик *идемо* (уосталом, та реченица значи исто што и *Суѹтра ћемо ићи у лов*, где футуру *ићи ћемо* футурски предлог *суѹтра* ништа не смета да буде носилац футурске радње). И прилог *данас*, који је углавном садашњи прилог, тим самим што може стајати уз ово футурско *идемо* показује да је тај презент самостални носилац будуће радње. Његова се футурска семантичност особито види из примера као: *Їдѣм ѹ свијет па шта ми бѡг дѡ, где се прилошки футурски елеменат уопште не појављује, и без обзира на то како се дошло до те врсте футурског презента. Према томе, мислим да у примерима као *Суѹтра идемо у лов* презент ипак има значење будућег времена.*

264. — Није редак ни квалификативни презент:

Не држѣ јѡ се ѡѣца. — Та ѡ ви млѹн крѹпнѹ [каву при млевењу].
— Заморѹм се ѹза стрѡну. — Кадѹ кѡкошка пљѣвѡ, догѡдиће се нѣка нѣсрећа. — Лѡпѣ батѣрије транзисторскѣ. — Она се стално тѹриши. — Кѹдајѹ ми се пријѣва. — Стално нѣшто тѹтѡ пѡ кући.
— Нѣ скидѡ се с кљѹсета.

Презент овде може имати два значења: 1. основно презентско и 2. квалификативно.

265. — Близак је овом презенту гномски презент:

Рѣдом чдѣ рѣдица. — Прѡвѡ потоњѹ нѣ стижѣ. — Нѣ може шѹт с рѡгатијем. — Нијѣсам јѡ рѣпа бѣс коријена. — Празна чѡша молтвѣ не чѹнѹ.

266. — У реченицама као *Штѡнѡ [= шта оно] ѡн гѡворѹ презент* значи: шта он рече мало пре и близак је аористу за непосредну прошлост.

267. — Треба рећи овде реч-две о једној врсти основног презента чија се радња не дешава у време кад се о њѡј говори. Овај презент показује да је нека радња некоме сад занимање, посао, а не да се она

²⁶ А. Белић: *О језичкој ѹприроди и језичком развѹику*, Београд, 1941, 372.

врши док се о њој говори. Он се обично употребљава у одговорима на питање о томе шта неко сад ради, дакле у разговору између два или више лица. Кад неко пита свог саговорника: *Шта сад радѝш?*, овај, иако то у том часу не чини ништа, одговара: *Кѡсѝм*. Ово је, дакле, радња коју он сад обавља као свој претежни посао. Ево још неколико примера:

А. *Шта сад радѝте?* Б. *Ќрѣмо* (овај одговор може дати, и обично га даје, једно лице у име своје и још једног лица или више лица, у име своје породице). — А. *Сад сѝгѣрно ткѣш?* Б. *Нѣ, плѣтѣм чарапе Ылѝ*.

Имѣрфектѝ

268. — Пре свега да наведем неколико примера употребе имперфекта какву сретамо у књижевном језику:

Нѣмѣше у њѣму пѣг кѝлѣ. — *Нѣ шѣвѣг пѝти, нѡ ме наѣрѣшѣ*. — *Мѣглица [игра] се пѡљем пѡвѝѣше*. — *Желѣасмо и сѣвѣ кѡрѣ љѣба*. — *Кѡсѣгѣ ѣ Поље Зѣковиѣа*. — *Имѣгѣ дѡста мѣла и жѝвљѣгѣ дѡбро*. — *Вѣциѣгѣ се двѣ чоѣка ш њѝм*. — *Нѣ знѣвѣгѣ за кѝцѣло млиѣко*. — *Нѣшто се гѡре биѣѣше*. — *Отац ми се бѝѣше ѣплео у дѣгове, а имѣше сѣл нѣшто мѣло брѣвѣ*. — *Шта чиѣше ѡнѡ мѣлѡ?* — А. *Шта рѣѣгѣ?* Б. *Кѡсѣгѣ ѡнѣ ѡрѣцу*. — *Кѣко се вѣѣше на Ылѝѣ, бѡже мѝлѝ!* — *Имѣше ли кѡ ѡнѣ без ѡна?* — *Нѣ стѣзѣше на свѣ стрѣне*. — *Из мѣглѣ нѣчѣјно пѣдѣше снѝѣг*. — *Ѥ Облѡј глави зѣвѝѣгѣ вѣци*.

269. — Имперфекат се овде често употребљава место презента ради блажег, „мекшег“ саопштења (исп. Ј. Вуковић, ГПД, 88):

Шѣасмо под ѡвѡ [зграду] ѝзбѣ мѣло. — А. *Ымѣ ли трѣвѣ у ѡнѣ брѣгове?* Б. *Имѣше*. — *Кѣкѡнѡ [= како оно] се ѡн зѡвѝѣше?* — *Кѣликѡнѡ [= колико оно] биѣше сѣнс?* — *Кѣликѡнѡ брѡјасмо [= рачунасмо] јѣдан тѡвар?* — *Кѣкѡнѡ идѣсмо крѡз ѡвѣ плѣнину?* — *Кѣкѡнѡ глѣдѣсмо на ѡвѡ?* — *Имѣше лиѣпо имѣнце*.

Лако се може запазити да сви наведени презентски имперфекти нису исте врсте. Највећи број од њих значи садашњу ситуацију, али са призвуком жеље, намере, бојазни, стрепње од нечега непредвиђеног, непознатог и сл. У оним примерима у којима се имперфектом казује нешто добро, повољно, готово увек је присутан призвук бојазни да се нешто не поквари, не крѣне у рђавом правцу. Кад се каже *Бљѣг дѡбро*, *Бљѣше дѡбра шѣница*, *Имѣше лиѣпо имѣнце* и сл., онда готово увек стоји у подсвести говорног лица: ако се шта рђаво не деси, ако бог уздржи, само кад би овако остало итд. Овај призвук бојазни, несигурности често се и изриче. Тако се, поред *Бљѣг дѡбро*, може чути и: *Бљѣг дѡбро ако бѡг дѣ* (не у смислу да донесе здравље, већ у смислу да допусти и даље овако добро стање, да одржи ово здравље). Или: *Бљѣше лиѣпо шѣница* ако е нѣ убиѣ град или нѣ спрѣжѝ сѣнце. Или: *Бѝѣше лиѣпо мѡнѣ*

ако га ббг сачува̄. Треба овде додати да је оно бљг у реченици *Бљг ддобро* или у реченици *Бљг ддобро ако ббг уздржи* презентски имперфекат (= добро сам), али да у реченицама типа *Бљг ддобро да ми грдмови не загрмљешѐ у крсиа* то бљг више нема значење „чисте“ садашњости, већ као да се осећа да је прошло нешто што је било ту, нешто садашње; то је нека врста блиске прошлости (бејаш добро, била сам добро, нисам више добро). Овакве реченице обично долазе као одговор на питање: шта радиш, шта чиниш, шта то градите и сл. или уз какав други контекст: *Дџ ми што да јџдџм, љџг да кџсџм. — Донџси ми коју љџску, дџџг уџриџџти коџо воџџ.* Ова конструкција (имперфекат глагола *шџџџџи* + инфинитив или презент са везником *да*) налази се у другој од две просте реченице једне сложене реченице од којих је прва самостална, главна, а друга формално самостална, напоредна, а у ствари зависна (финално-каузална) реченица. Друкчија је ситуација са конструкцијом *дџџг (џџг, шџџг) + инфинитив* у примерима какав је *Да се нџ доваџџи нџ рџку, дџџџџ главу разџџџи*. Као што се види, она ту, у кондиционалној атмосфери, има значење потенцијала за прошлост (... разбио би главу). Слично је и у примеру *џџџу дџџи џџ џџ нешто спрџџџџи*, само у адверзативној ситуацији (дошли би, али их спречи нешто).

Једна од наредних категорија презентског имперфекта била би она коју срећемо у примерима: *Кџко се џџ џнџ звџџџ?*, *Чџ џнџ џџ бџџџџџ?*, *Коликџнџ бџџџџџ сџнс?* итд. Могло би се рећи да се овде овај облик готово сасвим очистио од свих модалних боја, као и то да су изгубљени у свести и трагови прошлости и будућности овог значења. Другим речима, реченице *Кџко се џџ џнџ звџџџ?* и *Кџко се џџ џнџ звџџџ?*, *Коликџнџ бџџџџџ сџнс?* и *Колико е џнџ сџнс?* итд. јесу семантични еквиваленти. Овде треба додати да се у ову „игру“ уплео и аорист: *Чџ џнџ тџ бџџџџџ?* = *Чџ џнџ тџ бџ?* = *Чџ си џнџ тџ?*; *Коликџнџ бџџџџџ сџнс?* = *Коликџнџ бџџџџџ сџнс?* = *Колико е сџнс?* итд.

Али су и оне реченице типа *Имаџу дџсџџа мџла и жџџџџџџу ддобро* често без модалног призвука. Ова реченица може бити употребљена у четири вида са истим значењем:

Имаџу дџста мџла и жџџџџџџу ддобро,
 Ёмајџу дџста мџла и жџџџџџџу ддобро,
 Имаџу дџста мџла и жџџџ ддобро,
 Ёмајџу дџста мџла и жџџџ ддобро.

Имперфекат типа *кџсџсџмо* (А. Шта радџџте? Б. Кџсџсџмо) има два значења: 1. косимо сад, ево видите — косимо (као што смо већ рекли), и 2. сад нам је време косидбе, тај посао сад обављамо (овај је имперфекат раван оном презенту који је показан ту горе). И овде, дакле, имперфекат значи садашњу радњу, прво ону која се врши у време говора и, друго, ону која се не обавља на лицу места говорног лица, али се обавља у то време као посао, занат, сезонски рад и сл.

И имперфекат *мишљџг* (Мџшљџг да џџџ ми дџџи јџдан зџлогџ) има два значења: 1. мислим (презентски имперфекат) и 2. помислих (непосредна прошлост).

У вези са презентском ситуацијом имперфекта требало би мислити и на чињеницу да је нека радња започела у прошлости и да је у свом трајању стигла до у садашњост. Ако се нешто тако збива у стварности, природно је онда да се појаве и у језику одговарајуће форме. А како та иста радња може прећи и у будућност, није онда, мислим, никаква не-обичност да се у једној те истој глаголској форми — била она претеритска, презентска или футурска — осете призвучи прошлости, садашњости и будућности. Те призвуче ја видим и осећам у фрази: *Оћаг ма̀ло кућа̀рице да на̀правим* или у реченици: *Милијаг да о̀гра̀дим на̀ко ма̀ло кућѐрка* и сл. Садашњост је овде, рекао бих, непосредно повезана са прошлошћу и будућношћу.

270. — Ево неколико примера и за квалификативни имперфекат

Шћа̀ва̀ше он га̀но по̀чети ко̀сити. — Мо̀га̀ше он о̀стрѝти три о̀вце док ја једну. — Уча̀ше ди`ете прѝлично, бо̀гами. — Ра̀ђа̀ше добро. — Она на̀ше по̀ кило пи`у̀цнути. — Ја̀днй Мѝле на̀ше рѐћи. — Ма̀јка го̀во̀ра̀ше да Рѝсуљу трѐба са̀ранити ко̀ инса̀на. — Вѝка̀ше пок`о̀јнй жѐдо: Све мо̀жеш учѝњет, али понѝзити чо̀ека — нем`о̀ј.

Као што се види, овај имперфекат значи: имао је обичај, његова одлика била је и сл.

На основу онога што је горе речено о имперфекту, није тешко видети да су имперфекти као: *Уча̀ше ди`ете добро*, *Ра̀ђа̀ше добро* и сл. трозначњски: 1. вршење радње (учење) у прошлости, 2. вршење те радње у садашњости и 3. квалификација детета.

271. — У случајевима какви су:

Не мо̀га̀гу нѝшта учѝњет. — Не мо̀го̀ше нѝшта учѝњет. — Ни`е-су мо̀гли нѝшта учѝњет —

имперф., аор. и перф. своде се на исти семантични чинилац. Може се мирно рећи да у оваквим ситуацијама ни момнат глаголског вида не носи собом своје битне карактеристике, већ се повија за осећањем говорног лица било на једну, перфективну, било на другу, имперфективну, страну; другим речима, оно *не мо̀га̀г*, *не мо̀гог* и *ни`есу мо̀гли* може се осетити и као перфективно и као имперфективно.

272. — У последње време у нашој лингвистичкој науци много се говорило о напоредности и доживљености као неопходним, тако рећи битним чиниоцима значења имперфекта. Ја, право говорећи, немам ништа против тих чинилаца. Чак бих био вољан да их подржим у извесним ситуацијама. Међутим, из овде наведеног материјала могло се видети да су ти чиниоци у имперфекту или врло занемарени или не постоје. Где је и каква је напоредност радње у примеру *Не шћа̀ва̀г ийѝти, но ма̀ на̀ћера̀ше*? Ја је не видим. Не видим неку битну „доживљеност“ у примерима какав је *При`е има̀г нѐшѝто, а сад нѝшѝта*. Ако се у примеру *А. Шѝа ра̀ђа̀гу*? *Б. Ву̀чи`агу си`ено* „може“ говорити о доживљености, не видим како ће се говорити о напо̀р едностн радње облика *ву̀чи`агу*. На-

поредност радња несумњиво постоји у реченици *Сунце сија, њрава расије, гора зелени*, без обзира на њихове каузално-консеквентне односе, па ми опет не говоримо о напоредности радње у презенту. Али све ово не значи да ја негирам моменте напоредности и доживљености радње имперфекта (они су обично наглашенији у њему него у другим глаголским облицима), већ просто да они нису битни за значење имперфекта, већ само обично присутни елементи тог значења.

Аорист

273. — Прво област прошлости.

а) Непосредна прошлост:

Направи ли лѣngu? — Прѣсуг јас по себе. — Оде стакло у тирѣнте. — Шта ђно шѣг да ве пѣтам? — Униѣг цѣпеле у сѣбу. — Дѣје Шѣла. — Куд ми се ѣдоше машице? — Прѣсуг мас. — Ёто, прѣшече ме у крстима, па сад ѣйкуј. — Ёво заљетиг ѡѣе. — Ёно ѡвце ѡдјавише у потру. — Пѣкиште сѣѣно. — Ёно паде Мѣлица. — Прекѣпле млиѣко, ѣј, цѣра! — Вала ви ја уреѣиг дѣван! — Ја ѡвѣриг да не смрѣи ѡви ѣавѣ [кожа].

б) Било која прошлост, тј. аорист може бити замењен прошлим временом, јер значи радњу извршену у једном тренутку прошлости:

Шта ураѣи, наѣпѣт! — Млѣго му жѣ бѣ што га ниѣсам ѣшчекѣ. — Нѣмасмо вѣлѣва, те смо ѡрали само два ѣана. — Знаѣок вала ѣѣ [= да] е пѣгинуѣ. — Пѣшто прѣдаде шѣљѣж? — Ёво сам ѡстарѣла а ѡнога чѣда нѣ виѣог! — Стрѣже ли ти кѣѣ јагѣе? — Нѣ паде ни ѣѣдна слѣна ѡд прѣѣѣс. — Ја ѡ тога не ѡблазѣг. — Пѣгѣбосмо з главѣ. — Стѣпише [= изгубише] ми нѣжѣѣ. — Дѣлѣкнѣ ми кѣсу и нѣ вѣрати ѣе.

в) У нарацији. Овај аорист је прикладан за причање и врло је чест у ускочком говору, као и наративни императив. У доста случајева примери какви су наведени под б) мешају се са овима.

Пѣче вѣк те закла ѡнѣг мѣг вѣла. — У расѣит најѣвисмо ѡвце у траву да не блѣѣ. — У ѡрби на Мѣјкѣвцу рѣни се у главу. — Ба-нѣше у пѣноѣ. — Мѣло прѣнебѣ, ѣто ти Брѣѣанѣ. — Таѣѣ Гају лѣде чѣшу. — Таѣѣ Лаѣла залелѣка. — Наѣтутѣг на ѣѣга у мѣраку. — Јѣдно се брѣѣ ѡбрете више мѣне. — Кѣљнѣ му крѣв на грло. — Направи се шѣѣка. — Дѣѣе ми наѣав чѣек на кѣнак.

Ј. Вуковић²⁷ вели да се аорист употребљава за тзв. ограничену прошлост, тј. за причање сопствених доживљаја („паде велики сниѣг, па не мѣгосмо ѡвце прејавити“), али му се чини да се такви облици не би могли употребити у причању „по чувењу“, у препричавању нечијег

²⁷ ГПД, 89.

причања, већ да се овде употребљава перфекат („ћед ми је причо...“), сем када се у препричавање уноси директан говор („не могосмо, вели, ниједну овцу прејавити“). Ја не бих хтео ово да поричем, али ми се чини да Вуковићево ограничење не мора бити увек на снази. Ево зашто. Само препричавање може бити изведено у разним атмосферама и расположењима. Ако лице које препричава догађај стално мисли шта му је оно лице рекло, онда је перфекат свакако обичнији од аориста, иако ни овај није ни у тој ситуацији апсолутно искључен. Међутим, ако је причање првог приповедача било врло упечатљиво, тј. ако се други приповедач, приликом свог препричавања, сасвим уживи у причу — онда је аорист сасвим обичан и у причи другог приповедача. Ја сам чуо препричавање једног дечака коме је једно лице испричало ноћни сусрет пса и вука на сеоском раскршћу и њихову [вука и пса] сурову ноћну борбу под тешким кишним облацима. Цела та сликовита прича била је, безмало, у аористима, мада је дечак био други приповедач.

274. — Друга област значења аориста јесте садашњост:

Пйште ми ди'ете. — Шћшћ Даринку да удају. — Она црче о сичи'е. — Кдѣга Зѣковића тй бй? — Йеждошѣ ме живу. — Кдoliko тй онѣ йма гддйнѣ? — Крѣпа ми мал. — Покрѣпашѣ ми ђвце без водѣ. — Крѣпашѣ ми кр'ѣве ђ глѣди. — Побий'ѣлешѣ ми ђчи радѣћи од зви'ѣздѣ до зви'ѣздѣ. — Каконѣ бй? — Искѣпашѣ ме. — Ёво ђвце одјавишѣ у потру. — Подмри'есмо ђ сушѣ. — Помѣтосмо се. — Пѣкиште сй'ено. — Изгѣре ни жйто. — Погѣресмо. — Прекйп'ље мли'ѣко, ѣј, цура! — Распаде се ђнѣ кѣкѣш, убила е сила нѣбескѣ! — Дѣдошѣ говѣда свѣ белѣју. — Чй онѣ тй бй? — Зѣкла не дивйна. — Йструну' ни жйто по пѣлозима.

Као што се могло лако запазити, у наведеним примерима имамо неколико врста презентских значења аориста. Прво имамо примере типа *Чй онѣ тй бй?* у којима аорист глагола *биши* има вредност презенте *јесам* или имперфекта глагола *биши*. *Кдoliko тйй онѣ йма гддйнѣ?* = *Кдoliko тйй је гддина* (*Кдoliko ймѣш гддйнѣ*)? = *Кдoliko тйй онѣ ймѣше гддйнѣ*? Овамо иду и примери са аористом глагола *ићейи*: Шћшћ Даринку да удају (= 1. хоће, намеравају, приправни су да удају Даринку и 2. *ѡћгү* (или: *ћгү*) Даринку да удају. Аорист у наведеној реченици може имати, разуме се, и своје претеритално значење: хтели су да удају Даринку. Слично се могу транспоновати и примери: *Каконѣ бй?* *Да ми бй укѣсйши за јѣднѣ кр'ѣвѣ* (презентска жеља) и сл.

За аористе у примерима *Ёво ђвце одјавишѣ у потру*. — *Прекйп'ље мли'ѣко, ѣј, цура!* рекли смо да значе непосредну прошлост. Међутим, та непосредна прошлост толико је у опсегу садашњости, та је радња још толико у свести и у оку — да тај аорист може значити и радњу у садашњости, ону која се врши у време говора о њој: ево овце јаве у потру. У оваквој ситуацији и са оваквим значењем перфективни глагол *одјавиши* (тј. *одјавишѣ*) функционише у свести ускочког човека као имперфективни. Исто тако *Прекйп'ље мли'ѣко* значи да је радња извршена непосредно пре тренутка говора. Међутим, аорист *прекйп'ље* може ту значити и: кипи

млеко, не дај девојко. И аорист *д̄адошѣ* у реченици *Д̄адошѣ г̄вѣда свѣ бел̄ају* може значити: упропастише, уништише (непосредна прошлост), али и садашњост: ено говеда чине грдну штету.

Најчешћи је презентски аорист типа *Изг̄оре ни ж̄ийѣо*. И највећи број горе наведених примера те је природе. Овај аорист значи да се сад, тј. у време говора, збива, одиграва оно о чему се говори. Према томе *Изг̄оре ни ж̄ийѣо* не значи да нам је сунце спржило усеве, већ да их сад упиштава; жито се сад налази у фази сушења. То је најимпресивнија представа овог аориста. *Побӣѣлешѣ ми ђчи рад̄ѣћи од звӣѣздѣ до звӣѣздѣ* не значи да су ми очи побелеле, већ да се налазе у стању белјења, да постају беле, тј. пропада ми живот у овом проклетом раду. *Помѣтосмо се* не значи да су поцркали од хладноће, већ да их хладноћа сад мори, сатира (немају дрва, одеће, а хладно је). И тако увек.

Као што се види, овај аорист има основно значење презента. Оно што га донекле одваја од овог презента јесте, поглед већ наведених појава, то што се у презентској „радњи“ овог аориста осећа и призивок прошлости и призивок будућности, док се у основном презенту мисли искључиво на садашњост радње.

275. — Трећа област аориста јесте будућност. Ево примера за то:

П̄одит̄ајте, ѓмркосмо. — А̄јде, м̄рче. — В̄ишѣ се она̄к̄ѡга у ѓну п̄д̄родишу нѣ роди. — Нѣ д̄ај, уби га. — О̄днӣег ја ѓвѡ, а ти п̄слӣѣ д̄ѡђи. — Одог ја сад, а ти д̄ѡђи кад ѓј. — Држ ме, п̄адог. — Одог ја, а ти п̄ази к̄ућу. — Ако е [ливаду] нѣ узмѣш д̄ѡ шутра, д̄адог је др̄ӯѡме. — Одог ја да к̄ӯв̄ам кач̄амак. — А̄те, л̄ӯди, зан̄ѡсмо. — Пожурите, св̄ан̄у. — Једн̄у н̄ѡј м̄ишл̄аг в̄ала ѓмрӣѣ. — Брзо, мртац б̄и! — П̄одит̄ајте, свѣ т̄енев б̄и. — П̄ѡшеког те, бл̄ѣжи.

Као што се види, аорист у наведеним примерима значи, пре свега, непосредну будућност, нешто што ће одмах отпочети да се врши, или што ће наступити и сл. Говорно лице предвиђа, закључује, сигурно је да ће ускоро бити оно што изриче аористом, па што у неку руку узима као свршено. Уз овакав аорист често се нађе нека реч за подстицање како се не би извршило оно што се њиме казује: *А̄јше, л̄ӯди, зан̄ѡсмо* (пожуримо да нас не би затекла ноћ, сад ће мрћи, сад ће се ноћ спустити). — *Држ ме, ӣадог.* — *Нѣ д̄ај, уби га* итд. Међутим, ваља рећи да и ова непосредна будућност може имати два вида: или говорно лице изговара футурску радњу а још није кренуло, или је изговара кад је већ спремно да крене или је већ кренуло (Одог ја да к̄ӯв̄ам кач̄амак).

У примерима какав је *В̄ишѣ се она̄к̄ѡга у ѓну п̄д̄родишу нѣ роди* имамо, види се, будућност уопште, тј. било који тренутак будућности. Ни у примерима какав је *Ако е [ливаду] нѣ узмѣш д̄ѡ шутра, д̄адог је др̄ӯѡме* нема, строго говорећи, непосредне будућности.

276. — У кондиционалу, у аподози, аорист може бити употребљен у значењу потенцијала:

Дас̄имѡ [= да си имао] в̄анта кр̄ст̄а, ја п̄адог. — Ја д̄идог [= да идох], ти п̄аде. — Да сам ѓ ја ѓгрѡ, ѓмасмо ч̄ѣтири шт̄ика. — Да нѣ уграб̄и да е ѓдаг̄ ѓш, за̄кла ме [змија].

Само, као и иначе, аорист и овде носи собом своје боје. Кад се каже: *заклала би ме*, клања, јасно, нема, а кад се каже *закла ме* (у кондиционалу, у служби потенцијала) — као да је клање ту; као што се види, овде се аорист и потенцијал слажу у значењу, али не и у јачини његове експресије — аорист је јачи.

У протази пак аорист се може употребити место предбудућег времена или презента, у два вида:

а) Нè шћесте ли ме послушати, грдно ћете се кàјати (= 1. ако ме не будете послушали... 2. ако ме не послушате...);

б) Не урадите ли овакò, биће зла (= 1. ако не будете урадили овако... 2. ако не урадите овако...).

277. — Обична је употреба аориста у пословицама:

Нит бòгата зàјазй нити глãдна нàрãнй. — Каку ме скрòишè, тãкū ме йздри'ешè.

278. — Има и овде једна конструкција: *ймаг* + инфинитив, тј. аорист глагола *имати* са инфинитивом:

Ймаг умри'ети да ми нè даде сãплак вòдè. — Йма изгубити глãву.

— Ймасмо изгинути кò нã Косову. — Ймала е умри'ети ð глãди.

— Тãкò ме забòље трбук, ймаг умри'ети у дèкйк. — Йма ме урни-сãти.

Слично конструкцији *Ðñãг умри'ейи*, ова конструкција, која се обично употребљава у главној реченици повезаној са погодбеном (или је ова изостављена, али се подразумева), значи: умало не умрех, умро бих, мало је требало па да умрем... итд., а то „мало“ јесте оно што се казује погодбеном реченицом.

279. — Из досадашњих примера могло се видети да у ускочком говору није редак аорист имперфективних глагола, углавном у оним значењима и функцијама у којима се употребљава и у књижевном језику:

Шèђешè јèдно пòла сãта (перфектуирана непосредна имперфективна радња). — Шта чйћесте у соби (исто). — Лãла у Баре лèтòвã (извршеност имперфективне радње, али без осећања непосредне прошлости = Лала је у Барама провела лето, Лала у Барама проведе лето). Стрйже ли тй кòдè жãгње? (исто). — Јã ð тогã не ðблãзйг (исто; овај глагол може бити и перфективан, али је у овом примеру имперфективан), итд.

Перфекай

280. — Нисам забележио ни један једини пример са *се је*:

Прèудала му се снã. — Дèрнulo ми се на тèбе. — Натãдачи'ò се и ðде. — Òкòпò му се, па му нè дã жйв'лети. — Извãли'ò му се зфб.

— Оградило се велико врење. — Слѣгѣ се велики народ. — Усмрђело се. — Забавио се ђ јаду. — Њива се заливадила. — Наножио се. — Пѣмео се у Викалицама.

Готово је иста ситуација и са *ме је, ње је, не (нас) је и ве (вас) је*: Бавѣ ме надарио! — Уштинула ме. — Притијеснио ме ђви јурцуп. — Попљуштала ме вода по уснама од љутинѣ. — Оправио ме таа за виле. — Укљунула ме кѣкош. — Лијепо не дочекѣ. — Брзо ве нашо.

Али и:

Јово ме е ударио каменом у главу — што би можда још боље звучало да је речено без *је*.

281. — Поред крњег перфекта којим се као и у књижевном језику и иначе казују прошли догађаји (нарација), у ускочком говору је веома распрострањен и крњи перфекат у значењу основног перфекта, са неким својим специфичностима, разуме се:

Завилашио рѣгове ђвну. — Она ми крѣва ђстала пѣдѣјна. — Рудоња начинио Кѣлоњи вашу. — Допртљѣ имѣ два мљесѣца. — Утурѣла га у задругу. — Микацло Јѣлић пѣмузо ђвце. — Јечам уватио лѣд, па сад јѣдра. — Ђно га, ујавио ђвце у стри. — Полуђела ми сна. — Узмаксѣ ђвце [= престале да дају пуну количину млека]. — Прѣћетѣ јѣблѣн. — Јскнула му нѣга. — Вук пѣклѣ сваку сваѣветну [ѡвцу]. — Мањкала му два брѣва. — Ограшило сунце. — Запунула га змија. — Стѣпио [изгубио] пѣт илѣда. — Гаврило ђвро. — Дошѣ Урош Гѣгѣш. — Мѣтнуо шпѣлку мѣђу ѡг.

Оно што је Вукотић²⁸ рекао за овај перфекат у пивско-дробњачим говорима важи и за ускочки говор. Једино што крњи перфекат ѡвде има већи временски радијус акције. Оно што се њиме износи не мора бити увек везано за непосредну прошлост. Мислим да И. Грицкат²⁹ није довољно осетила овај крањи перфекат, па је, вероватно, зато и склона да га препусти дијалекатској сфери. Ако се има на уму да су га, и то у широкој употреби, многи дијалектологи констатовали по југозападним крајевима српскохрватске језичке територије;³⁰ да га је Вуковић нашао у Вука; да се сваког часа може срести у насловима по новинама и другде (*Вукмановић ѡсејнио алжирског ѣремијера* и с.т.), дакле и ван поменуते „дијалекатске“ територије, — онда, мислим, на овај облик треба гледати као на саставни део књижевног изражавања.

282. — Посебну пажњу треба обратити на примере овог перфекта какви су ѡви:

²⁸ ГПД, 91—96.

²⁹ *О ѡрфектѣ без ѡмоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синѣтасичким ѡјавама*, Београд, 1954, 6—8.

³⁰ Ј. Вуковић, о.с.; Б. Милетић: *Црнички говор*, СДЗБ IX, 554; М. Пешикан: *Сѣварѡцрногорски говори*, СДЗБ XV, 200; Д. Барјактаревић: *Новојаз арско-сјенички говор*, СДЗБ XVI, 135; А. Пецо: *Говор ишѣочне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 181—182; и др.

Пукле муње небескѣ. — Њикнуо пиѣвѣр. — Штѣ си се такѣ улѣ-
била? — Одаврло ми међу плећи. — Нѣшто ме стѣгло у прсима.
— Огрчала ми уста. — Занеобри'ани'о и занеошишани'о. — Прѣ-
ицениле ми се пантоле на колѣенима. — Одвркла! — Зачивути'о,
нѣ мо ш њим [= не мош ш њим] ништа. — Убила га мѣма ђт
камена.

Кад се каже *Пукле муње небескѣ*, очигледно је да се оним *пукле*
саопштава збивање у непосредној прошлости, тј. да је до избијања
невремена већ дошло, да се оно извршило у блиској прошлости у од-
носу на време саопштавања од стране говорног лица. Према томе, рекло
би се да је то краћи перфекат за непосредну прошлост и ништа више.
Међутим, ствар тако не стоји. *Пукле муње небескѣ* значи: пуцају муње
небеске. Према томе, овде немамо посла са перфектом за оно што је
било, за прошлост, већ са перфектом за оно што се сад збива, са перфек-
том за садашњост, са резултатом онога што је започело у прошлости.

На сличан начин могу се објаснити и други, горе наведени при-
мери. *Стѣгло ме у прсима* — процес стезања изведен је раније; говорнику
то више није у свести; њему је у свести садашњи моменат бола; *Стѣло*
ме у прсима је живље као израз од израза *Стѣже ме у прсима*. Итд. Као
што се види, овакви перфекти често значе стање у коме се неко или
нешто налази.

Али се оваква садашњост може изрећи и пуним перфектом: О
дѣвѣ злѣчѣ јадѣ сан [= сам] се забавѣла!

Није тешко видети да се овај перфекат својим семантичким са-
држајима и модалним побудама приближује аористу за садашњост типа
Изѡре ни жѣшо.

Исто тако је јасно да су перфекти ове врсте — квалификативне
природе: Ударило жѣто у вр чѣска. — Дѣгла се ђнѣ ѣловина. — А.
Кѣко е Урош? Б. Провѣли'о се [= много једе]. — Пѣда мѣѣм се би'ѣ-
ли'о снѣ'ег, и сл. То исто може се изрећи и пуним перфектом: Нѣшто е
ижѣлди'о.

Могу, разуме се, бити у свести присутни елементи и прошлости и
садашњости: Пѣло ми нѣ памет. Овамо свакако иду и примери као *Ево*
крѣнуо сам ус [= уз] *ѣланину* и сл., тј. са пуним перфектом, који значе
да је „радња“ започела, али и да се и сада врши.

283. — У ускочком говору нису ретки примери као

Тѣ си ѣмрла ђ [= од] глѣди и сл. —

којим се, као што се види, казује нешто садашње, али у јакој, великој
мери (= ти си мртва гладна).

У сферама садашњости налази се и оно што се казује оваквим
перфектом: Кѣ сте вѣ дѣбро, јѣ сам накрѣви'о (капу) [= кад сте ви
добро, добро је и мени без обзира на то у каквом се стању лично на-
лазим].

284. — Све је остало:

а) перфекат са основним значењем:

Ма̀ло сам приштѣјела. — Најпрва̀ сансе [= сам се] уписа̀ла у за̀другу. — Ја̀ сан [= сам] се пресевѝо. — Препорекли су се нѐшто око мѐја. — Сйно̀ј Ма̀рко сйшо̀ ис [= из] планѝнѣ;

б) перфекат у функцији императива:

Да се нѝеси по̀мако ода̀влѣ;

в) исказивање жеље перфектом:

Да сте до̀шли ра̀ниѣ;

г) футурски перфекат:

Јавѝћу ти шта̀ е бѝло [= шта̀ ће бити];

д) нарација:

1. краћим перфектом:

Остале трѣ уд̀вице о̀ та̀ трѣ брата. — Оправѝо о̀тац сй̀на у млин. — По̀п стй̀о да др̀жи го̀вор. — Нѐко сй̀нуо зв̀но с црквѣ;

2. пуним перфектом:

Шћ̀ела сам да ск̀очим нѝз грѣду. — Имали су јѣдну сѣстру. — Мљ̀ели су на рѐвѣну. — На̀лгео̀ е у зв̀анѣ мљ̀есто Гр̀бље. — Бѝло е ту св̀акѣ вљ̀ѣѣ;

ђ) употреба перфекта у пословицама:

Гу̀рава к̀дбила свѣ̀ поље по̀била [коса]. — Да̀о сам пла̀нину за̀ селину; итд.

— као у књижевном језику.

Плусквामीрфекаӣ

285. — Говорно лице употребљава плусквамперфекат кад саопштава своје доживљаје, запажања и сл. (обично кад је начињен помоћу имперфекта помоћног глагола):

Бљ̀егу̀ до̀шли. — Бѝаше ул̀овѝо ку̀ну нѐђе у Сем̀љу. — Бѝаше се ул̀овила лѝсица у гв̀бѣа. — Бљ̀еше до̀шло врѣ̀ме да се мр̀чи. — Бљ̀егу̀ свѣ̀ пок̀дсили. — Бѝаше му кр̀епала кр̀ава; —

или (ређе) кад је начињен помоћу перфекта помоћног глагола:

Бѝли су ме ук̀рвнѝчили. — Бѝо е до̀ћерѣ на̀ку сѣ и [= из] Шав̀ни́ка; —

или кад казује оно што је чуло од другога:

Бѝла му се, вѣ̀лѣ, позлѝјѣдила он̀а ра̀на, па е до̀лазѝо до̀ктор и лѝјѣчѝо га. — Бљ̀еше се, каже, огр̀адила на̀ка вѣ̀лика̀ лѣ̀нца.

Као што се види, све радње исказане плусквамперфектима у наведеним примерима резултативне су и исказане перфективним глаголима, али није искључена употреба имперфективних глагола:

Би'агү кóсили нѣшто у Главама.

Говорно лице може у истом стилу тражити какво обавештење од каквог лица за које се зна или претпоставља да зна неки податак:

Бљѣгү ли штó сй'али?

Из готово свих наведених примера види се да је плусквамперфекат употребљен за самосталну прошлу радњу, тј. за радњу која, у свом временском току, није повезана са неком другом радњом, или се повезаност, кад постоји (као у примерима типа *Били су ме уквѣничили*), не види из текста, већ из контекста, из органске говорне ситуације.

286. — Ако се радња која се износи плусквамперфектом налази уз неку другу претериталну радњу, плусквамперфектска радња претходи оној другој:

Било е рóдило лѣпóта бóжа, но ме зàкла сýша. — Бй'о га е нàшб, нò га е ðпѣт изгуби'о. — Пòшб он ўјутру ў планину, а прòнòј бй'о пàо вѣликй снй'ег, па нй'е мòгò òтйћи. — Били су се толйкò завадйли да йг вѣй нйко нй'е мòгò помйрити. — Би'аше се ўплаши'о, па га нѣ шѣг. — Пòмисли, бй'о ўвати'о на спàвању зѣца гòлим рýкама, па му се у копрцању òтргò и пòбљегò.

Фушур

287. — Квалификативни футур:

Не бй'е се òвй вò, нò ће узманут òд мýа. — Мàра лй'епò кйшѣлй мли'єко, нйкад јòј нѣће ужљўћет.

У првом примеру место футура може стајати презент (... *но узмачује од мува*), а у другом — презент (... *никад јој не ужљўћйи*) или перфекат (... *никад јој није узљўћело*). Са тим примерима сродан је пример:

Шѣсто е — тй ћеш, Мрдеља, тò бòљѣ знàти — бй'о дòбар чòек. И у њему је футур раван презенту (... *ти то боље знаш*).

288. — У примерима какви су:

Нà тò ће Јòван дòдати. — Нѣћу, рећи ће Зòрка

— имамо перфекатску употребу футура, док се у примерима какав је:

Нѣ знàм, нѣћѣ бйти дòшли —

(футур помоћног глагола *бйти* + глаголски придев радни) износи несигурно вршење радње у прошлости.

289. — Футур за блажу заповест, али није искључен ни ефекат обичног императива:

Тй ћеш спàвати òђе сà ш вйм. — Јòш ћеш прйтурйти. — Пòјà-ћеш на бѣнга. — Врàтићеш ми òвй нòвац ò зàкосу.

290. — Конструкција: презент глагола *имайи* + да + презент неког глагола није ретка у овом говору; она има значење футура (исп. франц. је *chanterai*):

Ймām да га ўби'ем [= убићу га]. — Ймām да е дђенѐм. — Ймајў дчи да ти скдчѐ и: ймā дчи да ти скдчѐ.

291. — У примерима какав је:

Ўскоро ће жњѐтва —

оно *ће* је самостално, јер попуњавање у овом случају не би ни приближно одговарало стању какво је без догуне.

Израз *Нѐће ѿдкѐ биѿи* има два значења: 1. није тако (през.) и 2. нећу допустити да тако буде.

292. — Редовни и разломљени футур:

Они ће тѐ урадити — Они ће тѐ да ўраде —

имају готово увек исто (футурско) значење. Само у случајевима кад помоћни глагол не функционише као енклитика, већ кад може имати и самосталније значење, — може бити разлике у значењу међу тим двома формама: Они ће да йдў (= Они хоће да иду и Они ће ићи), Са ћу да лѐжем (= Сад хоћу да лежем и Сад ћу лећи).

Фуѿур егзакѿни

293. — Облици футура егзактног употребљавају се у овом говору, „не“, како вели Ј. Вуковић за пивско-дробњачки говор, „у значењу какве будуће или предбудуће, него у значењу перфективне радње за обичну прошлост, ма да се... ипак радња доводи у везу с другом радњом у будућности“³¹, и то у погодбеним реченицама:

Ако бйднѐм тѐ уради'о, да дам главу. — Ако бйднѐ Сѐка тѐ рѐкла, мѐ се дчи ш њѐм вишѐ нѐћѐ глѐдати.

Међутим, данас ће се футур егзактни чути у ускочком говору и у својој основној употреби, тј. у значењу предбудуће радње:

Кад бйднѐ дошѐ, питаћу га.

Оно чиме овај облик одступа од књижевног језика јесте то да се он овде може употребити не само за прошлу и предбудућу радњу већ и за напоредну будућу радњу³²:

Кад бйднѐш стрйгѐ ѓвце, зѓви ме.

Иначе је најобичнија појава да се предбудућа радња исказује презентом перфективних глагола:

³¹ ГПД, 87.

³² В. у Ј. Вуковића ГПД. стр. 85—87,

Кад јој њййдē пѣтнѣс гѡдйнā, ўдаће се. — Кад свўчеш јѡш ѡнѡ мāло плāстовā, кѣнеш вйшѣ ймати штā да рāдйш. — Звāћу те ако ми ўстрѣбāш. — Ђѣнеш ли ми дāти вѡлове кад ўзорѣш?

Презент несвршених глагола као мѡћи, смљѣйи, шћѣйи, знāйи итд. у облику: мѡгнѣм, смљѣднѣм, шћнѣм, знāднѣм употребљава се у зависним реченицама у значењу футура егзактног:

Ако се шћнѣнѣ плāћат, плāтићу. — Дāћу ти ако мѡгнѣм. — Ако знāднѣм, свѣ ћу ти лй'ѣпо рѣћи. — Ђѣ ако смљѣднѣ.

Глаголски ѡрилози

294. — Глаголски прилог садашњи није чест у ускочком говору, али није ни необичан. Што се тиче његовог значења, оно се не разликује од онога у књижевном језику — напоредност радње:

Умѡри'ѡ се јѣдўћи. — Побй'ѣљешѣ ми ѡчи рāдѣћи од зви'ѣздѣ до зви'ѣздѣ. — Мй се отѣгнусмо идѣћи. — Лежѣйи се лйвада нѣ косй. — Цāр Дўшāн, знāјўћи кѡт кућѣ да му у жѣнѣ нѣмā ћѣцѣ, дāде јој [сестри] тастāменат цāрскй.

295. — Данас ће се срести придеви бўдўћй и йдўћй у овом говору. Интересантно је да су придеви шћѣћѣā и ўдāћā (Ни шћѣћѣā ни ўдāћā), који нас опомињу на садашњи глаголски прилог, створени, као што се види, додавањем суфикса *ћа* на инфинитивну основу; дужина на претпоследњем слогу могла је доћи и од гл. прил. садашњег и од одређ. придева.

296. — Глаголског прилога прошлог нема у овом говору, али постоји придев бйвйшй (*Тѡ е бйвйшй чѡек*, каже се за човека који је здравствено јако оронuo или који је много изгубио од некадашње моћи и угледа).

Глаголски ѡридеви

297. — Два су широка поља употребе глаг. придева радног у ускочком говору: жеља и клетва.

а) Жеља:

Од њѣга ѡсто шйроки трāг! — Свѣ ти срѣтно и чѣстито бйло! — Кйгйла се срѣћѡм кѡ лйвада цвй'ѣћем! — Ајде, срѣћа ти нā пут бйла! — Злāтиле ти се рўке! — Добро дѡшѡ! — Йљадйле ти се! — Пѡмѡгѡ ти бѡг. — Срѣћа те прāгйла на свāкѡм кѡрāку! — Здрāво бй'ѡ! Љѣпѡтѣ се нанѡси'ѡ! —

б) Клетва:

Сврнulo ти! — Шћѣкнуо ти мѡдрй ўдарац ў виме! — Вўци те пѡели! — Ўзма га ўзѣла! — Стйди'ѡ се! — Йжѣла те живйна дāбѡгдā! — Ђāвѡ ти скāмени'ѡ вйлице! — Ўдари'ѡ ти мѡдрй ўдарац

у бубреге! — Пуќла ти паћја пџгиби'а! — Загрми'о ти свети'ли'а
[= свети Илија] љ главу!

298. — Гл. партицип радни често се употребљава у функцији императива и оптатива:

Прџсто [опроштено] ти било! — Ми'сли да га ја слџжџм. Слодми'о
врџт ко ћу! — Гу'ба ме јџла ко ми Сџка ни'е старџсни'а од моџ
ћџцџ! — Ако знам, знали ме јади! — Ако знам, помџми'о се! —
Ко знам, знало ме ћџрило! — Неј, ва'ла, ћџвџ тџзи'о [= те изио].
— Само мрџнџга бџљели [бубрези]! — Рџп јој [крави] нџси'о
ја ако ти је да'м јефтџни'џ! (шаљиво).

И овде је лако видети да се жеља (клетва) и заповест стално мешају и преливају и да увек није лако одредити где једна престаје, а где друга почиње.

299. — Честа употреба неких од оваквих израза води ка њиховом значењском пражњењу и свођењу на узречице, клишее:

Разбурџкашџ гџведа си'џено, пџпи'ла з'ла срџћа! — Сџка не море
ћџвџ пџпи'о! — Ко мо'гу слџнкџ обити, уби'о ме бџг! — Крџпашџ
те'лад, ћџвџ ма'кџ! — Не море џви нџжић, пџпи'ла му'ња! — Џвџ
се [сено] угри'џло, не било бџжџ! — Не ва'ља вџда, пџпи'о ћџвџ! итд.

Наместо елементарне жеље развило се неко прилошко значење:
џџџила з'ла срџћа = до последње трунке, сасвим и сл.

300. — Гл. пр. радни није чест у придезској служби у ускочком говору. Али кад се употребљава у тој служби, ничим се углавном не разликује од те службе у књижевном језику. У примеру *Шџџ си учџ-њџла, кџка'ла?*! имамо гл. пр. радни *кџка'ла*, а у примеру *Немџм кџка'ле бришкулџ, џа џдем* тај гл. придев функционише као обичан придев. А пошто се може чути и *Немџм кџка'лџ, џа џдем*, запажамо да гл. радни придев у придезској служби може бити и супстантивизиран. И у примеру *Како мџже жи'вџџџи, кџкџ!* гл. р. пр. *кџкџ* значи „јадан, несрећан“, али ни именичко значење („кукавац, јадник“) није необично.

301. — Гл. пр. трпни не употребљава се овде ређе него у књижевном језику, али уколико се употребљава, његова је употреба као у књ. јез.:

Јџ ли увџден џни вџселџ пас? — Ёно гџведа пу'шћџна. — Кад је за'клџто џвџ ја'гње?

ПРИЛОЗИ²³

302. — Форме прилога врло су разноврсне. Прилози потичу из разних извора — могу бити именичког, заменичког, придезског итд.

²³ Форме непроменљивих речи нису разматране у делу о облицима па је то учињено овде.

порекла, а има их, разуме се, који представљају праве прилоге. Они, затим, могу бити најразноврсније сложени или представљати разне клишеиране или елиптичне реченице. Доста их је који су у овај говор ушли из других језика, већином из турског. Разноврсности облика прилога доприносе, поред осталог, и разноврсне гласовно-морфолошке могућности. Карактеристично је и то што се за исти или нешто вариран појам употребљавају два или више сродних прилога или бар облика који се међусобно разликују партикулама:

а) *овакō, ваkō, евоваkō; оволикō, воликō, евоволикō, оволишнō, овоишнō, воишнō, овоишнō, воишнō; онакō, наkō, енонаkō* итд.;

б) *сād, сādā, сāде, сādек, сādен; шādā, шādē, шādēр, шādēн; куд̄, куж̄, куж̄, куд̄ā, куд̄ār, куд̄āн, куди'е, куди'ен, куди'ер; оуд̄ā, вуд̄ā, овуди'е, овуди'ен, овуди'ер, вуди'е, вуди'ен, вуди'ер; шуд̄ā, шуд̄ār; шуди'е, шуди'ен, шуди'ер; онуд̄ā, нуд̄ā, онуди'е, онуди'ен, онуди'ер; ђамо, вāмо, āмо* итд.;

в) *дшālē, дшōлēн, дшlē, дшlēн, ддашlē и одашlē, дшāлē и ошāлē, дшāлēн и ошāлēн; ддавлē, ддовлēн, ддāвлē и одāвлē, ддāвлēн и одāвлēн* итд.;

г) *йōлако и йōлаkо, лāгāно, йōлāгāно, йōлāгāнцē, йōлāгāчкē, йōлагiгāно* (у шали, „измотавању“), *нāјлак, йднāјлак*;

д) *мāло, малēчко, маличак, малечак, йдмало, йомаличак, лй'ек, ли'ечак, ли'ечић, зāли'ек, зали'ечак, зали'ечић, мдеишно, мдеишно* итд.

ђ) *ндокōс, наокōскē* итд.

303. — Прилози по значењу:

а) Прилози за време (временски):

йдшlе (Могу скувāt ону пашту, па пōтлє мēсо), *йдшlе* (Пдшлє дпēt нāvали), *нāјшошлє* (Нāјпошлє крeпаћеш ђ глāди), *йдсли'е* (Да ми 'е дати ћeци да једу, па ћу се пдсли'е рeшавати ђвe мункe), *онйчас* (= сместа, одмах), *ддмā, йзмā, йрй'е* (Рeкō ми 'е прй'е), *нāјпри'е* (прво, у почетку; давно, некад: Нāјпри'е запāлишe кућу сина Рoсина; Нāјпри'е нe дала га пд иляду динāрā; Нāјпри'е ти блeше бдлe стō динāрā нō сād дви'е илядe), *ддслē* (Свe ддслe ми 'е причō), *ддслēн, ддселē, дселē, кдлико дāнāс, кдлико йушйра, зйми, зймус* (Зймус жāлγāг умγи'ети), *кād* (Бйг, нō немāм кād; Немāм кād сйћет; Ймō си кād прегрāдит тōр), *нāјшошлє, нāјшошлє, нāјшосли'е* (Нāјшосли'е кāко ђj!), *јесенāс* (Ако здрāvља бйднe, грāдићемо кућу јесенāс), *йушйридāн* и *йушйридāн, йушйрадāн, зāвйда* (Дāко дђћe зāвйда), *зāјушйра, зāрана, йодāнāс* (Подāнāс нек мйслe дни), *зāнāви'ек, зāдуго* (Задуго нй'е дōлази'о), *мāлочас, чāсйри'е* (Чāспри'е дђћe?), *свакйчас* (врло често: Једeм јā свакйчас), *дāнāс, нђћāс, јушйрōс, лeшйōс, йрдешйōс, шāчас* (1. одмах, сместа: Тāчас ђде, Бeвђјка тāчас скђчй и ђде нā воду; 2. за тренутак:

Дај ми тачас нџице), *дйѣш*, *дйѣ*, *дйѣш* (Саџ дѣ њџет да одузимају), *дйѣ*, *чѣс* (Причекѣј чѣс), *чѣсом* (Онди'ег јој чѣсом), *чѣском*, *дд-ви'ек(а)* (Дд'ви'ек јој цингар у устима; Дд'ви'ека на истџме), *зѣдови'ек* (Кѣкѣ мене зѣдови'ек), *дномлѣни* (Ддлази'о е дномлѣни и бй'о десе-пѣтнѣс дѣнѣ), *йрѣиушѣра*, *ујушѣра* (нема *ујушѣра*), *дѣсад* и *дѣсѣдѣ* (Вѣлило дѣсад нй'коме нй'е), *идѣсад* и *идѣсѣдѣ* (И дѣсад и пѣсад), *идѣдѣ* (Таѣдѣ иг је вѣчѣла у Сѣкину лѣваду, Таѣдѣ Лѣла залелѣка), *идѣдѣ* (Бй'ѣше таѣдѣ кѣлиба ѣѣ), *идѣдѣр* (Таѣдѣр би ме слѣшѣ), *дндѣ*, *дндѣр*, *зѣчас*, *лѣни* (нема *лѣне*; Лѣни'е вѣдѣ бй'ло бѣлѣ), *йрѣклѣни*, *йрѣкономлѣни*, *дд'ви'ек* (= увек, стално: Дд'ви'ек рѣдй' напѣпар), *сйнѣј*, *уиднѣѣ*, *гѣдѣшнѣ*, *днѣви*, *нѣѣи* (Рѣдй' се и днѣви и нѣѣи), *уви'ек* (Мй' га тѣрпѣј, а ѣно уви'ек у завѣли!), *нѣсен*, *сѣ* (= увек: Сѣ у истѣј ѣѣси'и), *м'ѣсечнѣ*, *јѣчѣ* (Јѣчѣ е бй'ло студѣно), *шѣтра* (Шѣтра ѣмо кѣсити), *дѣгодѣне*, *вй'шѣ* (= вѣѣ: Не мѣгу вй'шѣ ни прѣѣ прага), *дновѣчѣри* (Бй'о сам дновѣчѣри кѣд нѣйг), *дновѣчѣр*, *дновѣчѣ*, *сѣд*, *сѣдѣ*, *сѣдѣк*, *сѣдѣр*, *сѣдѣн*, *ѣсад* [= ѣдѣд], *ѣдонѣдѣ*, *йрѣконовѣчѣри*, *йрѣконовѣчѣр*, *йрѣкѣчѣвѣчѣ*, *йрѣкѣѣдѣн* (Прѣкѣдѣн лѣжй' у шкрѣпу), *ѣномѣд*, *ѣномѣднѣ* (= прѣкѣјучѣ, а не: прѣ неки дѣн), *вѣви'ек*, *йрѣкѣѣшѣр*, *зѣмлѣниле* (= у своѣе вѣреме, некаѣд: Зѣмлѣниле мѣгѣ сам дѣбѣро скѣѣит), *вѣкѣшѣм*, *йѣнеѣри* (Плѣстй' понѣѣри), *зѣдѣнѣ*, *йѣзѣсѣнѣну*, *йѣзѣсѣнѣнѣ*, *зѣсѣнѣнѣ*, *йѣзѣдѣнѣ*, *нѣѣбѣдѣн*, *йрѣдѣдѣн*, *йрѣѣдѣдѣн*, *йрѣкѣѣдѣн*, *ѣбѣдѣн*, *ѣбнѣѣ*, *нѣѣу*, *дѣнѣу*, *вѣдѣ* (Вѣдѣ е лй'ѣп бй'ѣ), *вѣзѣдѣ*, *вѣзѣдѣ* (Онй гѣрѣлѣ је вѣзѣдѣ чй'с и ѣпѣн), *ѣшѣд*, *ѣсѣдѣ*, *дѣчкнѣ*, *лѣшй*, *йрѣдѣшйѣс* (Кѣпѣи'ѣ е прѣлѣгѣѣс ѣдй'ѣло), *йрѣкѣиушѣра* (рѣѣ *йрѣкѣиушѣра*), *чѣсѣшѣ*, *чѣшѣѣ*, *йѣчѣсѣшѣ*, *йѣчѣшѣѣ* (Јѣвѣте се пѣчѣшѣѣ), *ѣшй'ри'ѣ* (ѣтпѣри'ѣ се дрѣкѣчй'ѣ рѣдй'ло), *дд'вѣчѣ*, *дд'дѣвѣчѣ* (Чѣкѣѣу те дѣдѣвѣчѣ), *ѣгѣдѣ*, *йѣѣгѣдѣ*, *ѣкѣдѣ*, *ѣкѣдѣдѣ*, *йѣѣкѣдѣ*, *йѣѣкѣдѣдѣ*, *ушѣѣлѣкѣ* (Уѣѣлѣкѣ ѣдѣри гѣѣм ѣ плѣс), *уѣѣлѣкѣѣ* (= у ѣнѣј чѣс: Уѣѣлѣкѣ завй'кѣшѣ лѣдѣ, Уѣѣлѣкѣ ѣдѣри кй'шѣ), *идѣсѣшй'чѣс* и *идѣсѣшй'чѣс*, *ѣшй'кѣсѣѣ* (= ѣдѣвно), *јѣднѣм* (1. у јѣднѣ вѣреме, некаѣд: Јѣднѣм ѣшѣ и тй' вй'ѣте да сам бй'ѣ у прѣву, Да вѣ сй'ѣшѣм с вѣрѣта јѣднѣм; 2. јѣдѣнпѣг: Зѣмѣнуѣ е јѣднѣм; 3. нй'јѣднѣм: Не мѣгу јѣднѣм кѣлѣчй'ти), *нѣѣбѣдѣн* и *нѣѣбѣдѣн*, *йѣндѣшй*, *йѣѣдѣну*, *зѣрѣм* (ѣтѣшѣ е зѣрѣм), *дндѣј*, *нй'ѣдѣ*, *нй'ѣдѣ* (Нй'ѣдѣ нй'ѣ прѣстѣла да нѣсй'), *кѣдгѣј* (Тй' шѣѣе кѣдгѣј, а јѣ нй'кѣд), *нѣгѣдѣ*, *јѣкѣ*, *јѣкѣм* (Јѣкѣм йѣдѣ лѣднй' дѣни), *йрѣвѣм*, *јѣдѣнѣк* (1. ѣдѣмах, смѣстѣ: Причѣкѣјте, јѣдѣнѣк ѣмо; 2. ѣствѣрѣменѣ, у ѣстй' мах: Јѣдѣнѣк зѣпѣцѣшѣ пѣшѣкѣ), *сѣвѣнѣј*, *йѣсѣвѣнѣј* и др.

Прилѣзи тй'па *лѣшйѣс*, *јѣсѣнѣс*, *нѣѣшѣс* и сл. показују ѣба вѣременѣ: и прѣтѣднѣ и нарѣднѣ, углѣвном на бази блй'зѣне:

Ако здѣвѣлѣ бй'днѣ, гѣрѣдѣѣмо кѣѣу јѣсѣнѣс (ѣчй'глѣднѣ: нарѣднѣ вѣреме). — Дѣлѣзй'ла е јѣсѣнѣс (ѣчй'глѣднѣ: прѣтѣднѣ вѣреме). — Зй'мѣс жѣлѣг да ѣмѣрѣм (прѣтѣднѣ). — Зй'мѣс ѣткѣ [= ѣткѣд] сам лѣгла сѣѣ кѣнѣу нѣѣѣкѣ (прѣтѣднѣ). — Кѣ ѣе зй'мѣс кѣѣта?! (нарѣднѣ). — Зй'мѣу су [*<* зй'мѣс су] мѣ ѣдрѣли (прѣтѣднѣ зй'ма). — Кѣпѣи'ѣ е прѣлѣгѣѣс (прѣтѣднѣ). — Кѣка се кй'шѣ нѣѣшѣс йѣзлй' (прѣтѣднѣ нѣѣ).

(Нека ти је одовуд и одонуд једнако), *оње* (Оње сам јг нашо), *овђе* (Овђе пред Васа долазио), *најријеко*, *ујријеко*, *дшуде* (Он је отуде — и [из] Санцака), *ђе драго* (Тури га је драго), *ддклен*, *ионаниж* (Окрени га понаниж), *унтар*, *унтра* и *унушар*, *унушра*, *никуј*, *никуд*, *ниоклѣ* (Нѣмѣ ниоклѣ дйнар), *ниоклен*, *дклѣ*, *дклен*, *ддклѣ*, *дклѣ-ддклѣ*, *ддвлѣ* (Мдре е [електрику] ддвлѣ ддвес), *ддвлѣн*, *свѹђе*, *иђе* (Оставио га без иђе ишта), *издалѣ* (Он је издалѣ), *днеклѣ*, *днеклен*, *дсваклѣ*, *дсваклен*, *нѣкуд*, *нѣкудѣ*, *нѣкудѣ*, *нѣкудиѣ*, *нѣкудиѣн*, *нѣкудиѣр*, *одувдзблѣ*, *ддлѣ*, *ддлѣн*, *никуде*, *никудѣ*, *ишамо* и *ишамѣ*, *нѣжсѣ*, *овудѣр*, *вудѣр*, *шудѣр*, *онудѣр*, *одаклѣ*, *одаклѣ* и *одаклѣ*, *одаклѣн*, *дшуде*, *дшудѣ*, *ошудѣ*, *ионанижсѣ*, *ионавише*, *ишѹ* — *ишѹ* (Тѹ чѹј), *тѹ* *вйди* = ни трага, никад више, пропало), *намљесѣа*, *кудѣр* (Нѣ знам кудѣр љу прѣвѹћ ђвѣ сѣена), *иднагоре*, *иднадоље*, *нѣошкуд* (= однекуд), *икуде* (Мдш ли, Пѣтре, икуде?), *икуд*, *икудиѣ*, *вудѣј*, *чѣк*, *кѹј* (Бйг, но нѣ знам кѹј), *акѣбѣгдѣ* (= куда?: А. Акѣбѣгдѣ, Милане? Б. До на Бѹан), *дѣма*, *кѹћи*, *најрозѣри* итд.

Горе су наведени прилози и за место и за правац. По правилу, они се међусобно значењски довољно разликују:

Ође сансе [= сам се] рѣдио (место). — Овѹдѣ е рѣшѣ (правац).

Међутим, они нису увек потпуно семантично разграничени, било да је тешко утврдити је ли реч о месту или правцу, било да се ова значења садрже или преливају у истом прилогу, било да је посреди неки други моменат. Нпр. прилог *овамо* је по својој природи изразит прилог за правац: Дѣхерај ђвамо тѹ шѣљѣж. И то је његова редовна служба и значење. Међутим, у примерима:

Сѣд је ђвамо вѣлика зѣма. — Вѣкаше Тѣма Стѣнић да е ђвамо лѣсѣпо. — ђвамо лѹди пѣчињѹ кѣсити ѣ Видову днѣ —

тај прилог нема више значење правца, већ значење места. Тако је и са његовим краћим облицима:

Довѣди га вѣмо (правац). — Вѣмо га вѣлѣ на свѣ ѹста (место). — Јѣле, ѣмо! (правац). — ѣмо је сѣд дѣбро (место). — ѣмо е Нѣкола (место). — А. Кѣмо ти јѣгњѣд? Б. Ёво јг ѣмо.

Слично је и у овим примерима:

Кѹдѣ си дѣнас јѣвио ђвце? (правац). — Нѣ знам кѹдѣ е ѣѣна лѣвада (место). — Свѹј га тражѣ (правац). — Свѹј се овѣко жѣвѣи (место) итд.

Међутим, већ у примерима какви су:

Свѣни ђвамо. — Нѣ знам кѹдѣ е ѣѣна лѣвада —

није до краја издиференцирано значење места и значење правца.

Прилози *унушар* и *унтра* (у овом говору не постоји предлог *унушар* или *унушра*) могу имати оба значења, и значења места (*Унтра* е мѣиѣг двлѣста) и значење правца (*Идѣм унтра*, лѣдно ми је).

Прилози *кӯд* (*кӯј*, нема *кућ*) и *кӯде* (ређе од *куд*) служе као прилози за циљ:

Оће ли Пётар кӯј данас? — Кӯ ћеш, вӯк те заклѠ! — Кӯде га вѠдѠ?

Прилози *кӯдѠ*, *кӯдиѠе*, *кӯдиѠен* и *кӯдиѠер* не значе, пак, циљ кретања, већ правац кретања:

КӯдиѠен си дѠшѠ? — КӯдѠ су прѠшли партизѠни?

Али ово не треба схватити као апсолутну разлику. Прилог *кӯј* у реченици *ЇдѠм кӯј ѝ други*, поред циља, може значити и правац (куда и други), као што прилог *кӯдѠ* у реченици *КӯдѠ ћеш?* може имати и значење правца и значење циља. Ово долази отуда што се појмови правац и циљ често у свести мешају. У облику *куде* значења правца и циља диференцира акценат: *кӯде* = *кӯд* (циљ), а *кӯдѠ* = *кӯдѠ* (правац).

Треба још рећи да прилози као *вӯдѠ*, *ѡвӯдѠ* и сл. јесу прилози за правац. Кад се каже: *Вӯда ѡрегази риѠку*, јасно је да оно *вӯдѠ* значи правац. Међутим, ови прилози, поред показивања правца, „линије“ кретања, могу показивати и простор кретања, тј. место по коме се неко кретање има вршити, нпр. *ОвӯдѠ ћеш јѠвиѡи ѠвѠце*, тј. по овом месту.

Прилози као *кӯд*, *кӯдѠ*, *кӯдиѠе*, *ѠклѠ*, *ѠдаклѠ*, *ѠѠклѠ*, *кѠмо*, *ћѠ* итд. јесу упитни прилози:

ДѠклѠ заватѠ твој дѡ Ѡ чечѠра? — Кӯд ли Ѡ Ѡнѡ дрӯгѡ кѠтѠ? — БѠ су ћѠца? — КѠмо ти нѠжице? — ѠдаклѠ су Ѡвѡ мѠнци? —

али они, као што то у нашем језику иначе бива, могу служити као везници релативних или зависно-упитних реченица:

НѠ знам кӯд је ѠтишѠ. — НѠ знам кӯј ћу се диѠѠвати. — УкопѠли су га тамѠн ћѠ су га нашли, итд.

Раније је било говора о томе како се ускочки говор понаша у употреби разних језичких средстава у вези са глаголима који значе кретање и миновање. Ево неколико примера за „правилну“ употребу прилога *ће*, *куд* и сл.:

Мѡ онӯда чѠсто налазѡмо (= наилазимо). — КӯдиѠе идѠте на воду? — БѠ ви кѠсѠ лӯди данас? — Куд ћѠ дог Ѡнӯ мѠсаницу? — Кӯд је дѡ Ѡ сапӯн? — Куј се дѡ Ѡвају тѠ ѡгле? — Кӯ ћете, бѠгом брѠћо! — НѠ знам кӯј ѡдѠ. — Кӯ ћеш, грѠан! — Ајде, ку се гѠј диѠѠвѠ, срѠћа ти на пӯт бѡла! — НѠће да ѡзађе кӯј. — Ку се ћѠде Ѡна чѠша? — Куд ми се ћѠдошѠ мѠшице? —

и неколика за „неправилну“ употребу тих прилога (која је ређа):

Ѡди Ѡје. — ДѠ сѡг [= си их] дѠћерѠ Ѡје дѠ ѡг глѠдѠмо. — БѠ Ѡј? (= Куд ћеш?). — Кӯј ми Ѡ Ѡнѡ шѠрпа? — УскѠкѠ е Ѡје (= овамо, у Ускоке) кѠ е налѠтиѠ на крѠ.

Као што се види, прилог *кӯј* у прстпоследњој реченици има вредност прилога *где*. Додуше, та би се употреба могла и правдати психолош-

лако, лагано), *йобдѡулькѣ*, *йдбољѣ*, *насрамошѡу* (= силом), *сйльм насрамошѡу* итд.

Овде, разуме се, није могуће навести све прилоге за начин типа: *авсело*, *раддо*, *јакко*, *весѣлиѣ*, *раддиѣ* итд.

Именичко или придевско порекло прилога као *йѣрком*, *йѣркѡм*, *сйльм*, *мйльм* (сйльм или мйльм) и сл. — очигледно је. Оно што за њих треба рећи јесте то да се они све више удаљују од своје именичке сфере и све више постају прилози. Оно што их још држи на именичкој врвци јесте то што ти прилози, у том истом облику, могу бити инструментал једн. дотичних именица. Прилози као *зйми*, *йѣркѣ*, *йасом* итд. показују релативно велику лакоћу формирања од овог или оног јединског падежа; међутим, прилог *сйварй* показује да ни множински падежи нису искључени из тог процеса. Интересантна је појава да значењски исти прилог може потицати од разних падежа и других облика: *йѣркѡм* — *йѣркѣ*, *йасом* — *йаски* — *йаскѣ* — *йаском* итд.

Полѡко (са дугоузлазним акцентом) значи доста лаганије од *йѡлако*.

306. — Прилози за количину (количински):

мѡло, *йѡмало* (Пѡмало е срамѡта, а мѡже бити није пѡмало нѡ пѡ-доста што ўвиѣк чупѡмо од вѡс), *вишиѣ* (Њѡј си вишиѣ дѡ), *кайльѣ*, *кайи*, *мѣвѣ*, *йѣруна*, *сйварй* (= много: А. Ођу ли шѣс с тѡбѡм у ѡут? Ймѡм нѣшто пртљѡга. Б. Кѡлико? А. Нѣмѡг стварй), *лиѣк* (Нек й пас знѡ хѣ се кѡћа лиѣк овесѣлила; Нѣмѡ сйѣна³⁶ без лиѣк у Лиѣце), *нилиѣк* (А. Ођеш ли ми лиѣк дати? Б. Нйлиѣк!), *оволикѡ*, *воликѡ*, *йѡликѡ* (Тѡ сам толикѡ знѡла), *оноликѡ* (Оноликѡ за оно-ликѡ нек пѡкоси хѣ ѡѣс), *ноликѡ* (Нѡликѡ радй), *кѡлико* (Бйсте ли ви кѡлико зѣдно?), *чѡдо* (Чѡдо си ми дѡла; Бйло е чѡдо гѡлубѡвѡ на ѡрању), *мѡлечко* (Ођеш ли мѡлечко чѡпнѡт од ѡнѡг сйношњѣг сйра?), *мѡдго*, *овоишинѡ*, *овоишино*, *йѡишинѡ*, *йѡишино*, *сѡблйзу*, *кѡличко* (Йш, кѡличко ми дѡде!), *сйѡнасйѡ* (Стѡнасто сам ѡђе рѡт-ниѡ), *ѡѡбѣ* и *мѡба* (= јевтино, нипошто, без накнаде: А. Пѡшто прѡдаде јѡгњѡд? Б. Цѡбѣ. — Дѡдог му ѡнѡ шйљѣж ѡба. — Дѡ санти [сам ти] штйк ѡба), *лиѣчак*, *лиѣчић*, *дѡсйѡ*, *дѡсйи* (Тѡ е јѣдна врљика дѡсти), *мѡличак*, *мѡлѣчак*, *зѡлиѣк* (Зѡлиѣк ми кѡћу нѣ разбй), *зѡлиѣчак*, *зѡлиѣчић* (= замало), *дѡбро* (= вѡема, јакѡ: Дѡбро га е йзбиѡ; Зѣмѡниле мѡгѡ сам дѡбро скѡчит), *кѡмѡи* (А. Кѡлико ймѡ јѡш до Тимѡра? Б. Ймѡ кѡмѡт; Ймѡ кѡмѡт дѡ ноћи), *мѡѣчак* (Дѡј ми маѣчак), *нишиѡ* (Нйѣ нйшта), *бѡљѣ* (= више: Бѡљѣ ни се дѡпала ѡвѡ), *лиѣка* (Јѣси ли сйпѡла псѡ јѡтрѡс лиѣка?; Ймѡ ли лиѣка лѣба?), *нѣколико* (Ймѡм нѣколико лйвѡдѣ), *ѡмало* (1. замало: ѡмало ми нѣ разбй глѡву, 2. мало: ѡмало е ѡнѡ од Буѡна

³⁶ Трава се коси, а сѡно се не коси; сѡно је покошена трава. То је лѡгика и лѡгистика. Има ѡуди кѡји смѡтрају глупошћу рећи да се сѡно коси. Нѡведени пример показује да није нѡлогично тако рећи. Ако се трава кошењем и просушивањем прѡвѡра у сѡно, онда није неприродан мисѡни процес померања појма травѡ у појам сѡно и ѡратно.

дò Бѣрѣ), *јаче* (А. Ымā 50 килā. Б. Ымā *јаче*), *идјаче*, *кāsийг* (Мòгò бик ти кāsтйг рѣни), *òдвѣћ*, *òдвйшѣ*, *пòвйшѣ*, *прѣгнāто* (Ври^јѣдан је прѣгнāто; Прѣгнāто ми је жāо), *идла*, *идлу* (Мйлица е нāша пòлу; Дāј мѣне пòла), *сāди* (сасвим, потпуно: Тй си сāди лўд), *о-о-ò* (= много: Ымā дò Би^јелѣ сāt и о-о-ò!), *иднāно* (Ымā пўнāно ђецѣ; Ымā га и нѣму пўнāно), *йо* (= пола: Ымām пò кила; Зāузò ми пò кућѣ), *идийāко*, *идлийо*, *сублйзу*, *идно* (Начйнег, бòгами, пўно; Обу пўно, пўно, пўно), *иджйво* (Шћѣла сам да зāми^јесйм пòжйво), *идйоли*, *једно* (Дāј ми једно двѣста дйнарā) и др.

Раније је говорено о могућностима појединих речи и израза да значе више или мање од онога што редовно значе. У примерима:

Ййц, кòличко ми дāде! — Ўзò толйкò йљадā! — Ымā кòлико е дòста! — Кòлико е òногā гњй^јева! — Кòлико е снй^јега! — Штò сте волйкò навāлили (= натоварили) на òвў авй^јес?! — Штò си толйкò зайнтачи^јо?). — Пòглāј штāгар је гòлубовā! — Штāгага е шљйвā! — Штā е јāгòдā! и сл. —

прилози *кòлико*, *кòличко*, *шòликò*, *оволйкò*, *шййā*, *шййāга* и сл. имају такво (увѣћано или умањено) значење. Није тешко осетити да су ова значења пропраћена са доста изненађења и узвичности.

У изразима: *кòлико дāнās*, *кòлико ийўйфра*, *кòлико јўчѣ*, *кòлико òвѣ нѣђељѣ*, *кòлико òвѣ гòдине* и сл. прилог *кòлико* појачава, „осигурава“, „обезбеђује“ време казано речима уз које овај прилог стоји (*кòлико дāнās* = још данас, сигурно данас и сл.).

Прилог *кòлико* употребљава се у компарацији у случајевима величинског изједначења, тј. када се једна величина своди на величину друге:

Пòмисли, бўва кòлико крпелѣ. — Твòј рўкāv је кòлико й мòј. — Зѣкан ймā на трбуку гўку кòлико òраг, —

па се, као и у наведеним примерима, приближава поредбеном везнику као:

Да ми је скòрўпа кòлико с пāлца. — Да ми је да једѣм кòлико да нѣ умрме ò глāди. — Нѣ биг је вљѣровāла кòлико кѣра. — Нй^је кòлико је ли мòј òтац с Мāрића глāвицѣ [лежи мртав у гробљу].

Као што у књижевном језику сретāмо именице у служби количинских прилога (*Било је сила народа*), тако то сретāмо и у овом говору:

Йшли смо кòмāt кроз нѣкаку гòру. — Премѣй^јо ми кòмāt лйвāду. — На Округлāку бљѣше силѣси^ја свй^јета. — А. Је лймò [= ли имао] штò гòстй? Б. Ымò е си^јасет. Ымā снй^јега си^јасет (= огромно много). — Бљѣше трāvѣ кāли^јеж. — Бйло е звѣк нѣкакѣ живй^јнѣ. — А. Кòлико ймā Швāбā? Б. Чўдо. — Ымā скāкавāцā чўдо. — Йзмакò ми је чўдо. — Свāљено е с нѣга чўдо. — Изйшло би чўдо. — Мòгò бик ти ò тòме кāsтйг (= врло много) рѣни.

Чак и у изразу *сила бѡжја* са потпуним номинативним обележјима имамо прилошко значење: врло много (Било њг је сила бѡжја). У овакву функцију могу запасти и многе друге речи.

Именица *чудо*, изгубивши именичка својства, могла је после бити не само, као што смо видели, количински прилог већ и упитни:

Чудо (= зашто, што) га нѣмѣ? — А. Нѣје ѡшѡ у Колѡшин. Б. Чудо? — Чудо га ниѣсте звѡли?

Само је по себи јасно да су прилози као *овоѡишнѡ*, *овоѡишнѡ*, *ѡѡишнѡ*, *ѡѡишнѡ* и сл. деминутивног значења према прилозима *овоѡикѡ*, *ѡѡѡико* итд., прилози са *ѡ* још и са хипокористичком нијансом, док су прилози типа *овоѡикачкѡ* (ређа употреба од придевске) аугментативни (и пејоративни) према основним прилозима.

307. — Упитни прилози:

ђе, *кад*, *како*, *кѡлико*, *ѡкѡлико*, *кѡд* (Кѡд ђѣде ѡнѣ спѡрѡчаѣе?), *дѡклѣ* (Дѡклѣ е твоја?; Дѡклѣ ѡдѣш?), *дклѣ*, *дѡикад*, *зѡишѡ*, *чѡдо* (в. горе), *рѡишѡ*, *кѡј*, *дклѣн*, *дѡаклѣ* и *одѡклѣ*, *кѡдѡ*, *кѡдиѣ*, *кѡдиѣн* (Кѡдиѣн је нѡша ѡспѡша?), *кѡдиѣр*, *ишѡ* (Што нѣ јѣдеш?, Што ниѣси ѡвиѡ ѡвѡ жѡто?, Што ми ниѣси рѣкла да ѡзрѡчим вѡрѣнику?), *ѡдишѡ* (Пѡшто е сѡ зѣта?), *ѣда* (Ѣда Јѡла, дѡшо?), *кѡмо* (Кѡмо ти кѡњ?), *ѡ* (= шта је?), *нѣли* (= зар не: А. Нѣѣе дѡћи. Б. Нѣли? Ово треба разликовати од *нѣли* = неѣеш ли: Потрчи нѣли га ѡватѡти) и др.

308. — Прилози за потврђивање, уверавање, слагање, одобравање и сл.:

ѡѡишѡ (= нека, добро, у реду: А. Скѡвѡла сам ѡм мѣса за рѡчѡк* Б. Тѣшто), *ѣвѡла* (= тако, да), *мѡшѡлѡ* (= бравѡ, дивно), *авѣрим* (= бравѡ, ѡдлично), *дѡ*, *јѣс*, *јѣстиѣ*, *ѣја* (А. Дѡј ми нѡж. Б. ѡнѡ велики? А. Ђѡја), *ѣјѡ*, *нѣка* (у реду, добро: А. Одѡвиѡ Мѡтар ѡвѣѡ у Глѡве. Б. Нѣка, нѣка), *ѡдѡѣ* (= нека, добро, у реду), *бѣли* (заиста, сигурно), *зѡистѡ*, *збѡѡѡ* (ѡн је збѡѡѡ пѡштѣн дѡмѡѡин), *бѣзбѣли* (= заиста: Нѣѣѡш тѡкѡ бѣзбѣли), *сѡгурно*, *пѡсѡгѡр*, *нѣнѣ* (= да: А. Је ли дѡшѡ ѡко? Б. Нѣнѣ), *дѡ*, *тѡкѡ* (А. Пѡкѡсили смо лѡвѡду у Вѡкалиѡѡа. Б. Тѡкѡ), *адѡ* (= да, јѣст, као присѣѡјуѡи се: А. Је ли Јѡко бѡѡѡ у Нишиѡ? Б. Адѡ, бѡѡѡ е), *зѡистѡ*, *ѣ* (А. Бѡѡѡ е дѡбар. Б. Ђѡ, ѡзѡвѡѡ), *ѣ* (= да: А. Дѡ дѡѣѡ ѡнѡ старѡ? Б. Ђѡ. — А. ѡбѡѡѡ га ѡнѡ Зѣковиѡ. Б. Је ли ѡнѡ сѡн Лѡзѡрѣв? А. Ђѡ. — А. ѡгрѡш пѣт? Б. Ђѡ), *свѡкѡко*, *адѡнѡ* (= да, него како: А. ѡвѡ ѡу ѡм кѡмѡѣ ѡставѡти за вѣѣѡру. Б. Адѡнѡ!; А. Пѡслѡѡу га ѡ шкѡлу. Б. Адѡнѡ!), *бѡгѡми* (Ниѣсам бѡгѡми), *дѡбѡгѡме*, *бѡгѡме*, *адѡ* (= да, него: А. ѡдѣ ли ѡн за Бѡрову Глѡву? Б. Адѡ), *ѣла* (= да: ѡѡу ли га свѣзѡт? Б. Ђѡла), *вѡктиѣ* (= заиста), *ѡзѡрок*, *бѡш* (= заиста: Бѡш си бѣстиѡ!), *вѡла* (Вѡла си дѡсѡдиѡ и бѡгу и ѡѡдѡма!; Нѣѣѡш вѡла кѡд би ѡрѡѡ!; Нѣмѡ вѡла ниѣдѡна шлѡѡѡвѡ ѡзѡбѡ; Нѣѣѡ вѡла ниѡшта на пѡнѡѡј свѡѡѡѡѡѡ да ѡѡинѡ) итд.

Прилог *ѣја* вреди колико и прилог *да*. Међутим, прилог *ѣја* је смотиван, као и прилог *ѣ*, и иједан и други значе појачано потврђивање. Сем тога, прилози ове врсте (за потврђивање, одобравање и сл.) врло лако прелазе у узвичност (*ма̄шала̄*, *бра̄во*, *ѣвала*, *аве̄рим* итд.), и бивају узвици (Бра̄во, соко̀лови мо̀и!), док су прилози *з̄аис̄ѣа*, *д̄дис̄ѣа*, *з̄бӣља* итд. често упитни.

Прилог *н-н̄* није никакав глас *н*, већ неартикулисани глас који се добива истискивањем ваздуха из централног дела носне дупље при потпуно затвореним устима, при чему је први део кратак и низлазне интонације, а други дуг и узлазне интонације.

309. — Одрични прилози:

нѣ, *нӣка̄ко*, *нӣио̄шӣо*, *нӣио̄колико*, *нӣђе*, *нӣкад*, *нӣкуј*, *нѣја̄*, *нѣӣи*, *нѣони* и др.

Као што се види, ови и слични прилози служе за одрично потврђивање и поред одричности носе редовна својства својих категорија, значе место (*нӣђе*), време (*нӣкад*), правац (*нӣкуј*), начин (*нӣка̄ко*) итд.

У примерима какав је: А. *Ка̄ ће до̄ћи*? Б. *Ш̄то̄ зна̄м* оно *ӣшо̄* значи исто што и *не* (= не знам).

310. — Неодређени прилози:

нѣђе, *нѣкад*, *нѣка̄ко*, *нѣколико*, *нѣкуј*, *нѣоклѣ* итд.

311. — Прилози за показивање:

ѣво, *ѣшо̄*, *ѣно*, *ѣвѣ*, *ѣӣѣ*, *ѣнѣ* (ѣво̄ ѣг, ѣвѣ̄ ѣг), *глѣ*, *види*, *вӣђи*, *да̄вӣш*, *вӣш* (= гле: *Вӣш тӣ њѣга̄*), *ӣдглѣ*, *ӣдгла̄*, *нӯ* (= да видим, покажи: А. *Бо̄лӣ ме̄ рӯка*. Б. *Нӯ*) и др.

Ови прилози могу имати значење непосредног показивања (ѣнѣ га) и значење скретања пажње уопште (ѣнѣ = гле). Сви лако прелазе у узвике, било сами, било у каквој другој вези, и изражавају чуђење:

А. *До̄ш̄о̄ Ј̄ован*. Б. *ѣнѣ!* — А. *За̄г̄орка* се испро̀сила. Б. *ѣнѣде!*

За експресивније чуђење употребљавају се форме: *ѣнѣ-дѣ*, *ѣне-дѣ*, *ѣшо-дѣ*, *ѣшо-дѣ* и сл. Као што се види, овде постоје три нијансе: *ѣнѣде*, *ѣнѣ-дѣ* и *ѣне-дѣ*.

Прилози *ѣво* и *ѣшо̄* често се појављују са енклитиком *ӣи* (*ѣвоӣи*, *ѣшо̄ӣи*) на крају каквог излагања другом лицу.

312. — Прилози за сумњу, неизвесност, несигурност, вероватноћу и сл.:

могӯђе, *в̄љерова̄ӣно*, *сва̄ка̄ко*, *ӣдбо̄ш* (Она е то̀бош ра̀н̄и), *баја̄ѣги*, *кобаја̄ѣги*, *ме̄ӣч̄ӣн* (= изгледа, вероватно: *На̄до̄ сан* се да *ӣзӣде*, па *ме̄ш̄ч̄ӣн* нѣће), *ја̄мл̄ӣм* (Јѣс, *ја̄мл̄ӣм*, б̄дгами!), *ја̄нӣм*, *ја̄мл̄ӣ*, *бӣрек̄о* (Трѣни, *бӣрек̄о* си уту̀чен!), *рѣ̀би*, *бӣрек* (= изгледа, као, рекло би се), *на̄ӣрӣлӣк* (= поприлици, како изгледа, изгледа:

Њи'е, наприлик, излази'о), *ћџли* (Ўчи'о е у Пљевљима, *ћџли*), *најамџи* (= по прилици, како се прича: Напамџт ће га ђерџт у Шавњик), *зџмисџ* (ми 'е), *наџам се*, *влџруем*, *мислим* и др.

Прилози као *ћџли* увршћују се овде зато што се њима означава неизвесност; *ћџли* је иначе неодређени прилог готово раван прилогу *наџе*.

Прилог *мџичџин* је заменичко-глаголског порекла (< мене се чини), али су и заменички и глаголски елементи, иако се понекад осећају, значењски прешли у прилог као: изгледа, вероватно и сл. Слично је и са облицима: *јџмлим* (< ја мним), *јџмли* (функционишући као прилог, у значењу *изгледа*, могло се изгубити крајње *м*), *јџним* (упрошћавање групе *мн*). Облици *наџам се*, *влџруем* и *мислим* су још евидентније глаголи него облици *мџичџин*, *јџмлим*. То су глаголи, али су се они у својој глаголској служби толико примакли, у многим случајевима, прилошкој служби (= вероватно) да се тако у тим случајевима морају и третирати. Ова појава није, разуме се, одлика само ускочког говора, већ и других народних говора и књижевног језика и језика уопште.

313. — Прилози за жељу, срећу, наду, прижељкивање, захваљивање и сл.:

идмаџабџг, *здрџво* (Здрџво, како си?; Здрџво бџ'о!; Здрџво пџшџ!), *сџсрећџм* (А. Ударили смо темелје. Б. Сџсрећџм!), *блџго* (Блџго мене јџтрџсџ; Блџго га мене!), *блџгџш* (Блџгџш мајци џ синове!; Блџгџш лџли!), *џџнош* (Пџнош мене, *ћџцо* мџја!), *дџбџгдџ* (А. Од вас џстџ шџроки траг! Б. Дџбџгдџ; А. Оздравџће. Б. Дџбџгдџ!), *аџрли* (срећно, са срећом), *вџла*, *валџбогу*, *акџбџгдџ* (А. Ђете ли штџ жџџети? Б. Ђемо акџбџгдџ), *џнаџбога* (А. Ђе ли претџи? Б. Ђе џнаџбога), *дџбрџјуџро*, *дџбарџечџ*, *дџбрџвџечџ*, *дџбарџвџчџр*, *дџбранџј* и сл.

И неки од ових прилога лако бивају узвици: *блџго*, *блџгџш*, *џџнош* и сл.

Именице *вџла* и *невџла* често се понашају као прилози:

Вџла ти на свџму. — Вџла Њџколи што ни 'е пџмџгџ вџћи сџ'ено. — Невџла ти што ми се џетету ни'џси наџшџ на рџку.

Место *вџла* (*је*) *Богу* у Пиви³⁷ овде се за изјаву саучешћа чује: *валџбогу*. Овај се облик употребљава и кад некога задеси каква штета. Место њега може се у таквим приликама рећи: *вџла бџгу* (Крџпџ ми џнџ вџ, па вџла бџгу). То зато што се богу, из страха од већег зла, захваљује готово увек и на злу. Међутим, форма *бџгу вџла* изражава радост, весеље, срећу због нечега што је повољно или што се повољно, срећно свршило, догодило и сл.:

Здрџво смо, бџгу вџла. — Ўкупџли смо дџста мџрса, бџгу вџла. Али се овај прилог употребљава и са дугосилазним акцентом и

³⁷ Ј. Вуковић: ГПД, 78.

тада има друкчија значења — значи неку неизвесност, чуђење, несигурност и сл.:

Штā ли ђе ш нѣм, вāла бѡгу? — Ођу ли га нāј кѡт кућѣ, вāла бѡгу? — Вāла бѡгу дђе ли кѣша? — Вāла бѡгу, кāка си рђа!

За изражавање чуђења употребљава се и израз: *пѡмāгāј бѡже* (или *гѡсѡде*):

Штā се ѹчинѣ од ѡвѡг куншиѡера, пѡмāгāј гѡсподе (= ау!).

314. — Прилози за клетву, злу жељу, несрећу и сл.:

кѡкѡ (Бѣће ти кѡкѡ; Кѡкѡ га мѣне), *дāбѡгдā* (Дāбѡгдā ти се шѣме ѹтрло! Избѡцала га живѡна дāбѡгдā!), *бѣсѣрѡа* (Стāниѡ се бѣсѣрѡа!), *нāзѡиѡи* (Отишѡ нāзѡпѡт), *нāѡзѡчас*, *нāѡѡрѡчу*, *нāѡзѡвањ* (обично у благој форми) *нāѡѡпечениѡе* (Нāѡпечениѡе ти пѡт!), Не мѡгу да се дѡгнѣм, нāѡпечениѡе; Нāѡпечениѡе ти бѡло!), *ѡзѡвањ* (обично у благој форми: *ѡзѡвањ* ти бѡло!), *āрāн* (Арāн ти бѡло!), *нāѡпāко* (Нāѡпāко га шѣла!), *ѡзѡчас*, *ѡзлѡчас* и *ѡзлѡчас* и др.

Лако је запазити да *дāбѡгдā* може, према приликама, служити за изрицање сасвим супротних расположења (Свѣ ти срѣтно и чѣстито бѡло дāбѡгдā! — добра жеља; Глāву изгѡбиѡ дāбѡгдā! — рђава жеља).

Исто тако је лако видети прилошку природу речи *нāѡѡпечениѡе* у горњим примерима и именичку у примерима какав је: Нѣмā ѡвогā нāѡпечениѡа нѣђе.

У примеру

А. Бѣ ти ђе тѡ лѡвадѣ? Б. Бѣсѣрѡа (= бескрајно далеко) —

бѣсѣрѡа је прилог за означавање велике удаљености, док је у примеру *Бѣсѣрѡа му глāва!* прилог за клетву, за рђаву жељу (= изгубио главу, ђаво му однео главу).

Само је по себи јасно да је *кѡкѡ* типичан пример узвика: *Пѡкла ми вѡк јāгњāд, кѡкѡ!* Међутим, у примерима као *Бѣће ићи кѡкѡ* и сл. то већ није никакав узвик и, без обзира на то какве све службе може вршити у реченици као такав, најпре ће ићи у адвербијалне речи са прилично покретним значењима (клетва, рђава жеља, начин итд.). У овакву ситуацију може, разуме се, dospети и ма који други узвик.

315. — Прилози за узрок, разлог и сл.:

сѡѡгā, *сѡѡгāј* (Стѡгāј те и пѡтāм), *рāшѡа* (Имā у Шпāнā дѡбра ђѣвѡјка, шѣшли су да е прѡсѣ за Мѡлāна, рāшта су ишли у Шумāрице), *зāшѡ*, *шѡѡд*, *зāшѡѡ*, *ђѣ* (Бѣ нѣ виђѡшѣ, нāѡпечениѡе!), *ѡкѡшѡа* (Нѣмā ѡкѡшта ићи), *нѡкѡшѡа* (Пѡсѡадѡшѣ се нѡкѡшта) и сл.

Рāшѡа може бити и упитно: А. Отишли су ѹ Стрѡг. Б. Рāшта?

316. — Прилози за изузимање:

тѣк, тѣке (Нѣј прѣј тѣке такѣ), *лише* (Лйше бйло!), *сѣл* (А. Јѣ ли ти бй'о кѣ? Б. Сѣл Мйрко), *сѣлйи*, *сѣмо*.

317. — Адвербијалне речце:

зѣр (= *можда*, *вероватно*: Урадићу њ ја зѣр нѣшто. — Зѣр си га дѣвео? — Нй'е зѣр?! — Они зѣр нѣмају кљ'усега. — А. Што нй'е дѣшѣ? Б. Зѣр зѣтѣ што га бѣлй нога), *бѣр*, *дѣјбер* (само, бар, макар: Нек се рѣнй дѣјбер; Дѣј ми дѣјбер двѣ), *бѣрем*, *йѣчек* (А. Тй си сѣставйла! Б. Ё, пѣчек!), *йѣче*, *йѣчем* (Нѣмѣј пѣчем да ѣдѣш, Да нѣнеш пѣчем нѣ пѣдник?), *мѣђер* (пак: Тй мѣђер нѣнеш с нѣма, Мѣђер га нй'еси нѣшѣ?), *нек(а)* (Нек х'ути нѣше), *де* (Дѣ претвѣри; Дѣјдѣ ми тѣ кружак, Збрка), *дѣдѣ*, *дѣдѣр*, *ѣла* (де, дела: Ёла, л'уди; А. Оли мли'ека? Б. Нѣ. А. Ёла, јѣдан!), *ѣлаше*, *н'у* (Н'у, скѣчи; Н'у нѣли йшѣрѣт тѣлѣд из лйвадѣ), *ан'у* (Ан'у пѣкушѣј), *н'уте*, *н'убд*, *н'убди*, *нѣ* (ево, узми: Нѣ ти ѣвй бритв'улйн), *н'удѣ* (1. = дај: Н'удѣ ми тѣ пѣврѣз; Н'удѣ ми љ што мало вѣдѣ; 2. = де, хѣјде: Н'удѣ да ѣвѣ прикосймо), *н'удѣр*, *дѣламо*, *дѣлаше*, *дѣламоше*, *ѣј* (ѣј да прѣгазймо ѣв'у рѣчицу; ѣј да идѣмо; ѣј пѣведи кѣња нѣ воду; ѣј пѣграпте ѣткосе у Таванйма), *ѣјд*, *ѣјде*, *ѣјдемо*, *ѣјдѣше*, *ѣјдемѣше*, *ѣјмо*, *ѣјмоше*, *ѣјше* (ѣјте поплѣстите ѣнѣ малѣ ѣткѣсѣ), *н'удѣј* (Н'удѣј ми сѣплѣк), *дѣј* (Дѣј да кѣсймо, Дѣј нѣстави тѣ мли'ѣко), *ѣјдѣдѣ*, *н'у дѣ*, *н'у дѣше* (Н'у дѣте да штѣ јѣдѣте), *н'у ѣјде* (Н'у ѣјде да ѣнѣ поплѣстймо), *ан'у* и *ан'у* (Ан'у нѣлйг проб'удити), *ѣјшѣмо*, *ѣ*, *ѣше* (= де, дѣте: ѣ, Мйлосава!; ѣте, сокѣлови, пѣкиште!; ѣте, л'уди, м'рче!), *х'иш* и *х'иш* (= шути, х'ути), *х'уш*, *ш'уш*, *нѣмѣј* (Нѣмѣј йшй), *јелдѣ* (Лй'ѣпа к'уна, јелдѣ?), *да* (Да се пѣмйрйте!; Да се нѣ прѣгрй'е тѣ к'учки?; Да се нй'еси ѣбй'ѣ), *йѣ* (ѣво ви по чѣтири стѣтине; Прѣдо йг је по чѣтири стѣтине; Јѣ сам ѣзимѣла пѣ трй кѣшуље шѣѣрйма; На свѣку йг'лу по јѣдну с'умакнѣш), *ли* (Цѣр ли бй'ѣг док хѣвѣјка бй'ѣг! — Дѣбро ли нй б'ѣше док ѣн б'ѣше жйв! — ѣво ли ти пѣтље п'уна к'уна. — Йлѣв ли 'е, г'убѣв ли 'е! — Гл'упо ли сам йгрѣ! — Ж х'ѣволом ли 'е тѣ зѣрада!), *баш* (Баш тй хѣш ѣвѣ ѣпрати), *шѣмѣн* (Тѣмѣн Сймо да зѣнкне а п'ушка ѣчйни тѣ!), *ше* (те дѣбро, те нѣѣпѣко, те ј'унѣчки), *јѣш* (јѣш кѣко) итд.

Што се тйче значѣња и функције овйх речци, ѣне су врло разнорѣдне. Тако је *јелдѣ* упитно; *ли* служи за истйцање и бојй реченйцу узвйчно, док је у реченйци *ѣвайшй ли га*, *ѣбйше га* погодбени везник, а првенствѣно је упитна речца: Јѣ ли дѣшѣ Јѣксим?; *йѣчем*, порѣд значѣња *йак*, носй у себй каткѣд нйјансу прѣтѣне (Да нѣнеш пѣчем у сѣло), *йѣчек* се употреблѣва у присѣнају као потврда ѣнога што је речѣно (А. Нй'еси га вйђѣла ѣше, нѣ у Колѣшйну. Б. Јѣс пѣчек.); велики је број императивнйх адвербйјалнйх речци (ѣ заповѣднйх речцама в. и под „Императив“ у „Сйнтакси“). Сем тога нй значѣња и функције им нйсу стабилизѣване, већ ѣд прилйке до прилйке јѣдна те истѣ адвербйјална речца може имати и разлйчито значѣње и разлйчйту функцију. Тако речца *зѣр* може бити

упитна (Зър ћеш нас оставити?), за претпоставку, вероватношћу (Зър су га зауставили на конач) итд. Речца да може бити заповедна и упитна, па потврдна итд.

318. — Разгледајмо још неке такве речи.

а. Нек(а) је императивна речца:

Нека кдсй. — Нек спавају дѡклѣ ѡћѣ. — Нек изидѣ.

Међутим, та речца, али само у облику *нека*, употребљава се кад неко хоће да се супротстави нечијем мишљењу, делању и сл., да га заустави, прекине, са значењем: немој тако, стани, не, није тако: *Нека, Милица, бдгаји!* Супротстављање не мора бити увек енергично, може оно бити у облику благог одбијања: *Нека, нека, имам ја амо некѡ шѡрбу; Нека, нека, ја ћу; Нека, ћѣца ће исци'дѡаји.* У примерима какав је *Нека ише, нека!* јасно је изражена претња, док се у примеру *А. Задѡужила се. Б. Нека, даћу јој ѡ'ладу дѡнѡрѡ* изражава одобравање, слагање.

Императив *ишѣди* или *ишѣ* потпуно је прешао у сферу речце *нека* у примерима као:

Шѣди, ѡ'воле! — Шѣ, ма'ѡ јѣдна!

У примерима какав је *Нека ишѡ га* [сено] *разбурѡка, нѡ га ѡжѣде* речца *нека* је корелативни везник (= не само).

б. Реч *жѡми* значењски нема више никакве везе са „жив ми“ или „живи ми“, већ се употребљава у реченици којом се потире оно што је речено у претходној реченици и што је саговорнику обично непријатно (А. Зѡрка ће се удати за Љѡба. Б. Ствѡрно?! А. Неће жѡми, дѡрѡм те). Она, уопште говорећи, оснажује, поткрепљује, подупире смисао реченице у којој се налази.

в. Речца *ѡа* употребљава се за означавање осредњости:

А. Како те слѡжѡ ѡнѡ билѣђи'а? Б. Па, слѡжѡ. — А. Имѡ ли штѡ трѡвѣ ѡ Старац? Б. Па, имѡ. — А. Ваљѡ ли му штѡ ѡнѡ сѡн? Б. Па ваљѡ.

Слична је речци *ѡа* речца *а*, само се мора додати да је у овом случају осетан моменат нерасположења, незадовољства, неког немоћног, смиреног протеста против „више силе“, управо против мучног живота:

А. Јѣсте ли пѡкрили ѡнѡ ма'ѡ кѡћѣ? Б. Ѧ јѣсмо, нешто смо скр'пѡили.

г. *Кѡми* је, као што смо видели, именица (Бљѣжи, кѡми ти ѡ дѡм) која се, иако ређе, још може чути поред редовне *камѡн*. Међутим, као што и *камѡн* може функционисати као адверб (А. Урадиће ѡн тѡ. Б. Ѧће камѡн (не, никако). — А. Укѡсиће дѡста. Б. Ѧће камѡн (неће ни травке), тако се и *кѡми* употребљава за енергичну негацију. (Кѡми ће урадити. — Ни кѡми лѣда ни'ѣ ѡстало. — Наѡдо се да ће ѡздравити, кѡми).

319. — Показаћу овде још неколико примера разних категоријских могућности прилога:

Пдколико и *идколико* (у игри коликању): упитни и количински прилог. При лози *идијак* и *идлијо*, који се дају као одговор на прилог *идколико*, могу бити количински и начински.

Вйшѣ: 1. прилог за време (= већ: Нѡ вйшѣ ѡтѣла нѡн; Вйшѣ е саспијо; Ѣдрѡ се вйшѣ; Вйшѣ се прегулијо и прѣдрѡ; Вйшѣ нѣће дѡлазѣти; Нѣ море вйшѣ да дѡјанѣ; Јѡ тѡ вйшѣ не мѡгу трпљети; Јѡ вйшѣ мѡгу без свѡкѡга; Не мѡгу ти вйшѣ ни прѡ прага; Он је вйшѣ прѡшлѣ чѡек; Јѡ сам тѡ вйшѣ забѡравијо; Нѣћу вйшѣ рѡдѣти нѡко нѣ мѡгнем нйкуд; Кад ме ѡглибѡш, нѣмѡј ме вйшѣ прѡти; Изнемѡхала вйшѣ бѣла; Ајде да мѡземо, вйше е вѡкат).

Није тешко видети да у неким од наведених примера прилог *више* није „чист“ темпорални прилог, већ и прилог за количину времена.

2. компаративни прилог за количину: Тѣ си вйшѣ рѡдијо; Рѡбрен је вйшѣ бѡчијо; Јѡван је вйшѣ скѡчијо; Јѡ ти вйшѣ нѣ дѡм; Пѣму си вйшѣ дѡла; Тѡ се дѣсило у вйшѣ мѡбѡ; Зѡрка е вйшѣ ѳзѣла.

3. (с нагласком: вйше) прилог за правац (= мало нагоре, на горњу страну: Вйше, вѡко, вйше), прилог за заповест, узвик. Сва три ова значења могу бити посебна, оделита, али су најчешће сливена, тј. ова реч може истовремено имати сва три наведена значења. Слично је и с прилогом *дѡље*: а) место (Мѡја е лѣвада дѡље), б. правац (= мало надоље, на доњу страну: Дѡље, јѣле!), в) заповест, г) узвик. И у везама: *вйшѡмо*, *дѡљѡмо*, *ћуљѡмо*, *бѡрѡмо*, *јѣлѡм*, *амѡздѡљ*, *амѡзѡбр*, *дѡље ѡмо*, *вйше ѡмо*, *ћуље ѡмо*, *бѡре ѡмо*, *ѡмо ѡздѡљ* итд. имамо сличне значењске односе. Ови се прилози употребљавају углавном при орању.

4. предлог (Он је више куће; Ђно кѡња више Вулевѣ пѡјатѣ). Прилошко-предлошка служба речи као *више*, *ниже*, *близу*, *ѳрије* (Устѡ е прије зѡрѣ; Лѳуди прѣје нијесу овѡкѡ жѣвљели) и сл., или именичко-предлошка речѣ као *крај*, *око*, *чело* и сл. дѡбро је позната у књижевном језику, а тако је и у овом говору.

Прилози *овѡкѡ*, *вѡкѡ*, *ѣѡкѡ*, *нѡкѡ*, *онѡкѡ* и сл. јесу заменички показни начински прилози у којима је каткад изразит поредбени смисао: Овѡкѡ нйко не ѳмије; Тѡкѡ га вйшѣ нѣћеш плѡстити; Нѡкѡ се жѣви; Урѡди онѡкѡ, и сл. Међутим, сви они могу имати значење осредности: унеколико, осредње, није дѡбро и сл.: А. Кѡко рѡди? Б. Онѡкѡ. У овој служби ови прилози могу бити и начински и количински.

Раније је речено да су прилози као *сѣгѳрно*, *сѣгѳр*, *ѣдсѣгѳр* и сл. начински (Он сѣгѳрно рѡди). Међутим, сасвим је јасно да се могу употребити и као прилози за потврђивање: А. Ѣћеш ли ми дѡти вола да ѳзорѣм ѡнѡ мало ѡрниѡе? Б. Ѣћу, пѡсѣгѳр.

У примерима: Јѣдва пѡдѣже врѣћу, Јѣдва се дѣже и сл. *јѣдва* је, јасно, прилог (= тешко, с муком), док бих рекао да је ова реч у примеру *Јѣдва ѡн нѡ брѣег а ѳушка ѳѳче* везник (= тек, чим).

О разноликој природи речи *кад*, *ђе*, *кѹд*, *овако*, *иѿако*, *колико* итд. не треба ни говорити, јер је она позната и у књижевном језику (Колико имаш брава?; Ђисте ли ви колико заједно?; Доћи ћу колико данас итд.).

Прилози *ионасе*, *ионадсоб*, *идсебице*, *идсебно*, *идбанди*, *одвојено*, *идбашка*, *узасоб*, *насамо*, *засе*, *збанде* итд. могу бити начински, али је у њима садржан и месни моменат:

Свакоме даде каву понасе. — Доведо ѿг понасе. — Остави ѿг понасе. — Турѿи сѿр и љѣб пѣбашка. — Тѣшко е жѿвљет пѣбашка. — Оди да ти нешто кѿжѣм насамо. — Кућа му е насамо. — Сваки засе ѿгра. — Засе јѿгњад, засе овце. — Немѿте, ви збанде. — Љѹди збанде.

Вѿздѿн је прилог који значи количину времена (Ђѣрајѹ е волови вѿздѿн), али има и значење количине уопште (= много: Вѿздѿн су се нешто ту свађали).

Прилог *јѣднѿко* може бити начински, количински, временски (Нек туѣе [= коси] ту ѿе, јѣднѿко; Јѣднѿко ни је подиѣлила; Свѹд је јѣднѿко; Он је јѣднѿко тражи).

Избиљѣ показује начин (Избиљѣ га е изѹдарѣ), количину, степен количине (= веома, јако: Избиљѣ е бѣлесан), може бити потврдан и упитан (А. Удае се Анђелија. Б. Избиљѣ (потврдан). — А. Јѣлица није дошла. Б. Избиљѣ? А. Избиљѣ).

Бешѿлѣ је потврдно (Бешѿлѣ е дѣбар чѣек), упитно (А. Оћу да се жѣним. Б. Бешѿлѣ?); са нешто чуђења, изненађења, тврђења (= стварно, заиста), у присећању и сл. употребљава се *бешѿлѣ* у примерима какав је: А. Вратила се жѹја. Б. Глѣ, бешѿлѣ!

Свѣ је заменица. Али је то и прилог за време (= увек, стално, непрекидно: Свѣ ѹ истој ѿјѣси; Свѣ бѣчи у млиѣко; Јѿ се свѣ ш њѿма ѿнатѿм; Свѣ ѿг брѣѿѿг; Пѣлако, немѣ свѣ наѿпац; Свѣ за мнѣм трѣѣ ѿнѿ тѣлѿд; Свѣ зѣвѣ да му се пѣмогнѣ), допусни везник заједно с везником *ако* (Не мош му ништа свѣ ѿко га и ѹватиш). Ево још неколико случајева употребе ове речи: Кудије шѿѣба, свѣ крв ѹдарѿ; Свѣ биг рѣко да е ѣн; Вљѣтар пѹва свѣ јѿѣѣ; свѣ завала дѣ завалѣ; свѣ дѣсад.

Зѿчудо значи исто што и *ѿудно* (начински прилог): Зѿчудо ми је што ѿг немѿ, а има и значење количине времена (= дуго): Зѿчудо ѿг није бѿло, Остаћѣ зѿчудо тѿмо, Бѿли су ѣје зѿчудо.

Дѣклѣ може бити упитни месни прилог (Дѣклѣ е тѣѣја?), упитни временски количински (докад, колико: Дѣклѣ ће ѣвѣ тѣ ѿјѿти?), везник: Дѣклѣ се не пѣмѿѣ, срѣћѣ мѣћу њѿма немѿ.

Дѣтлѣ значи, прво, до тог места: Дѣтлѣ сте кѣсили и прѣшлѣѣ љѣта; затим, дотада: Дѣтлѣ ми спрѣми кѣње па пѣјѿши. Израз *ћѣр дѣтлѣ*, у коме је оно *ћѣр* императивна рѣѣа, значи: у највећој мери, најбоље, најгоре, преко тога се не може итд.: Бљѣше свѿдба ћѣр дѣтлѣ!, Тѣ е жѣна ћѣр дѣтлѣ!

Чак је, видели смо, месни и количински прилог, а служи и као адвербијална речца за истицање: Нй'е ме пђдупрла чак ни Сѣка!

Смљѣста је прилог за место и за време (Смљѣста су ўстали и ђишли).

Сйрѣначкѣ је прилог за место, али и за начин. Такви су и прилози *нђойђко*, *наойђсло*, снѣрукѣ: 1. начин: Свѣ нђопђко ўрђдй, 2. место: Окрѣни рўкђв наопђсло (= с лица).

Прилози *йђиље*, *йђиље*, *йрй'е* и сл. јесу прилози за време. То су и суперлативи: *нђйђиље*, *нђйђиље*, *нђйђиље*, *нђйрй'е*. Међутим, у примеру *Нђйрй'е ће биђи да е забђравио* оно *нђйрй'е* не указује на временски моменат, већ на нешто што се сматра за највероватније, што је на првом месту.

О-о-ђ је очигледно узвик, али је то и прилог за велику количину времена (сђт и о-о-ђ!) и за велику количину нечега (много): Нђбрђла јђгђђђ о-о-ђ!

Дўго је прилог за време, за количину времена (Дўго нй'е дђлазиђ) и прилог за исказивање дужине (Дўго си ђиђекла ўрезнйке).

Алђл није само именица, већ и прилог за одобравање, изражавање задовољства и сл. (Алђл ти вљѣра!), често за узвичним призивцима, разуме се. Сличне односе показују и речи *зѣмђн*, *вђкатй* и сл. Тђ е вђкат; Дђћи ће, вђкат!).

Маѣчак је приђв, али и прилог за количину (ђвй ми 'е кђпўт маѣчак, Дђј ми маѣчак скђрўпа).

Нйиђиђа је заменица, али и прилог за количину (Нй'е нйиђта врўта дйгђђ без нђко мђло жйђта).

Речено је већ да је *ўйђечени'е* именица. Али то може бити и прилог: *ўйђечени'е се ђбуо!*, *ўйђечени'е пђ нйг!*

Кђлико је прилог, али и везник (Нѣ биг од нѣга залђжила кђлико одг пђшчѣта!).

Јђш је прилог за количину (Дђј ми јђш), и за време (Јђш рђђѣ).

Ако се прилози као *нђойђко*, *наўзђчас* и сл. могу узети као прилози за клетву, злу жељу и сл., тиме се, разуме се, не ништи нйихово начинско значење.

Количински прилози *йђлиђо* и *йђиђђко* појављују се и у форми: *миђа* и *иђђа*, а ово су и именице.

Лй'епо је прилог за начин (Лй'епо не дђчекђшѣ), а може бити и за количину (= добро, доста: Лй'епо е рђдило).

Прилози *ђййрѣвѣ*, *изђйрѣвѣ* и сл. могу бити начински и временски. У *Он нѣ рђдй иђкђ* ово *иђкђ* је прилог за начин, а у *А. Пђслђли смо га ў йланину*. Б. *Тђкђ* — прилог за одобравање, потврђивање и сл.

ђилѣ је исто што и *ђђђилѣ*, тј. то је прилог за место, али то може бити и прилог за време (= тада): *ђглѣ ђиђ појђши кђѣ па зђђдй у Мђрачу*.

Прилог *џкоскѣ* садржи и месно и начинско значење.
Реч *ковшиџез* је узвик и прилог (= у помоћ).

Већ смо видели да реч *џако* може бити везник, као и то да је независна функција речи *џако* израсла из њене зависне везничке службе. Оно што овде треба додати јесте да самостална служба везника *џако* може лако да пређе у адвербијалну службу: *џако* дођеш завида.

Дрџџа је именица и прилог.

Нџе је прилог за место, али и прилог за неодређену количину, величину и сл. (= око, отприлике, по прилици): *Нџели ми скџпит нџе* десе другџа нџа мџбу; и прилог за време (= у неко време, једном, неки пут): *џли се скџнити да нџе дођеш код мене*. Прилог *џе* може имати вредност прилога *нџе*: *Је ли се удала џе?*

Прилози *дрџго* и *мџло* имају ова значења: 1. радујем се, веселим се: *Дрџго ми је што се оженио џнџм џевџкџм*; 2. (у осећању снаге, самовоље, ината, љутње и сл.): *ја џћу тако, воља ми је, може ми се*: А. *Што нџ једеш, срџно?* Б. *Нџћу, дрџго ми је*. — А. *Што гџџиш тџ трџву?* Б. *џћу, мџло ми је*; 3. (у обраћању другом и трећем лицу или другим и трећим лицима): *како хођеш (хођете), како хође (хођџ), како ти је воља: Бџш ви дрџго!* — *Бџш му дрџго!*

Прџје је предлог и прилог за време, али може бити и прилог за начин (= брже: *Нџ можемо вџла прџје стрџати џвџ сџјџно па сџд кад би пџо џљев!*)

Трџџа-врџџа и *шрџџе-врџџе*, речи узвичне природе, могу бити и прилог за место (= тамо-амо) и прилог за начин (= безглаво, смушено), са знатном експресијом у оба случаја.

Кџј је упитни прилог за правац (*Кџј су џтишли?*), прилог за правац (*Ишџ е кџј га нџге нџсџ а џчи вџдџ*), неодређени прилог, тј. прилог за неодређени правац (= некуд: *Нџџе да џзађе кџј*).

Тамџн, поред значења *бџш*, које смо горе показали, може бити и прилог за потврђивање (= заиста): А. *Јџ ли џвакџ?* Б. *Тамџн такџ!*, за меру: *џви ми је кџпџт тамџн*, а може бити и узвик за негодовање, супротстављање, недопуштање и сл.: А. *Наџумџла да џде на вџшир*. Б. *Тамџн!* У овом смислу употребљава се *нџмџј* и *ма нџмџј*: А. *џџе да ти џдузмџ џнџ лџваду*. Б. *Нџмџј!*

Ама је везник (*Пџтџ санга*, *ама се нџ даде ни дџватџт*), али и прилог за појачавање (= баш, управо: *Нџмџ џ Стџрцу ама нџ слџнке!*) и узвик (*Ама бџг*, али се *џкуђџни нџ слџжџ!*). Тако се употребљава и *ма*: *џчџм га, ма нџ слушџ; Ма бџџе, чџче, да е тџ кака тџџа*.

Мџре је 3. л. једн. од глагола *мџћи*, али и прилог за појачавање, истицање: *џзџиџчџи, море, кџ рџкџм да мџче*, и узвик: *Мџре нџмџј се шџлџйти сџ мнџм!*

џј је у *џј да џдемо* императивна речца, али није у реченици: *џј да џмџ џџ мџшкџ дџџџџе, него нџ камена!* Овде је *џј* употребљено за одобравање, слагање (= добро, у реду). Тако могу бити употребљене и

друге речце: *ājđ, ājđ-ājđ, ĥēne-ĥē*: Да е сáмо тó уради'о, па āјд-ājđ (или *ĥēne, ĥēne*).

Итд.

320. — Количински прилог *мáло* не употребљава се само уз именице којима се означава нека материја: *мáло шѣћера* (и *мало шѣћера*, *мáло зѣмљѣ, мáло мли'ѣка* итд. и уз неке друге: *мáло смíсли, мáло вѣљѣ* и сл., већ и уз именице које значе бића и предмете:

Чувај ми ђвѣ мáло кѹћѣ. — Оћаг мáло кѹћницѣ да направим. — Да ми нѣ'е ђвѣ мáло жѣнѣ, прѡпѡ биг. — Јѣси ли нáбáљѡ ĥѣ мáло жѣнѣ? — Дѡвео сам ѡнѡ мáло нѣвљестѣ. — Пáзй ме ђвѣ мáло Јока. — Оћеш ли ми начй'ѣт мáло спѡменйка ѡцу. — Нѣ дйрáјте ми у ѡнѡ мáло чоѣка.

Мислим да није тешко видети да се основна значења ових именица померају ка именицама количине и квалитета. Треба додати да се оваква употреба не сусреће само у иронији, шали, хумору и сл., већ и у сасвим обичном, свакидашњем говору. У књижевном језику она се, оваква употреба прилога *мáло*, ретко налази или се уопште не сусреће.

321. — Кад се два прилога употребе један уз други, онда се, обично, првим одређује смисао другог: *врло мáло, небично снажсно, дѡсйа слáбо*. Показáћу овде два-три случаја такве везе који су обични у ускочком говору:

шйу ĥѣ значи: око, отрпилике (Прѣдáјте Вѣлимйру тѹ ĥѣ десѣ гѹљá;
шйу дѡљѣ, шйу гѡре, тѹ д-сно, тѹ прй'ѣ нѣкй дáн, шйу нѣкй дáн, шйу

нѣдáвно — први део (*шйу*) примиче, приближава значење прилога (или синтагми) испред којих стоји (= близу, скоро, недалеко, недавно итд.);

ĥѣ дрѹгѡ, кáд дрѹгѡ, кѹј дрѹгѡ итд. — други део (*дрѹгѡ*) не стоји овде сасвим без значења и службе; тај део истиче значење прилога прѣд собом у односу на адвербијалну ситуацију у наредном исказу: Ђѣ ĥу га дрѹгѡ нáћи нѡ у кѡлиби!;

збй'ља бешáлѣ — изгледа плеонастично; међутим, израз се употребљава готово као клише и свакако је јачи од својих појединачних састојака;

шѣке шáкѡ може гласити и *шѣкйшáкѡ* и, поред осталог, значи: олако, онако, без ичега: Нѣћеш прѡћи тектáкѡ;

нѣли (= зар не: А. Ни'јесам омрсила ђвце. Б. Нѣли?) може бити појачано са *де*: Ни'јесам отруњáвила нѣли де?;

е ѡа је језички шире, док је са семантичне стране плеонастично: Е па ѡндáр мѡће. Слично је и са *а ну*: А ну ѡкушáј.

Прилог *шáмо* употребљава се уз личне заменице трећег лица, ређе уз друге речи, у тренуцима какве непријатности и у жељи да се такво шта „одагна“ од себе и од своје куће: *шáмо ѡн, шáмо ѡна, шáмони* (< тамо они): Слѡмила му крáва нѡгу, тамо нѣму.

Адвѐб *ђа* — *ђа* има вредност дисјуктивне везе адверба *час — час*, *сад — сад*: Ба *у* плочу, *ђа* *у* клинац. Исти је случај и са *а* — *а*: А *у* плочу, а *у* клинац.

322. — Речца *йо*, поред других значења и служби, унеколико умањује основно значење придева и прилога с којима гради сложене речи: *идјачи*, *идјаче*, *идмањѐ*.

Понекад оваква сложеница значи што и проста реч:

Играј, плѣвјај, ли'епā ђевѐјко,
Пѐмањѐ ћеш кад код мѐне дѐђѐш.

У примерима какав је

Не мѐгу јѐднѐм кљѐчѐти —

прилог *јѐднѐм* значи што и ниједном. Ово негирање вредности прилога *јѐднѐм*, тј. свођење његовог значења на значење прилога ниједном, последица је негације не. Иначе, *јѐднѐм* значи што и 1) једанпут и 2) некад (Јѐднѐм ћеш се тѐ мѐне шѐтѐти).

Видели смо доста именица у функцији прилога. Обратни случајеви нису тако чести, али нису ни искључени. У примеру: *Дѐсило му се нѐдо-идјаче* адверб *идјаче* осећа се као именица (= зло, несрећа).

323. — У овом говору, као и у другима, има повише непроменљивих придева (индеклинабилија), углавном турског порекла, који, у већини случајева, служе и као прилози:

кабил (тур. kabil), *кабул* (тур. kabul), *баѐѐл* (тур. battal), *баѐѐли* (тур. (bahtli), *каѐѐц* (млет. sarace; Ја сам каѐѐц мѐјм), *аѐрли* (тур. hayırlı), *зѐрли* (zorlu), *навѐкли* (тур. nafakali), *барѐбѐр* (тур. beraber, перс. berāber), *раѐѐ* (тур. rahat), *дѐјак* (поп: иѐвљена и адвербизирана именица, тур. dayak — соха, батина), *надѐјак* (на силу, силом), *дѐјан* (тур. dayan) и др.

Из ових примера лако је видети њихову раздвојену придевско-прилошку природу:

а) Ди'ѐте бљѐше рѐт (весело),

Мѐгѐ е кѐћу држат рѐт (слободно, комотно, лако).

б) Свѐ сте вѐ баѐбѐр (једнаки),

Свѐ ве вѐлим баѐбѐр (једнако, подједнако).

в) Он је чѐк аѐрли (срећан, срећне руке),

Аѐрли (срећно) ти бѐло.

Итд.

Турски наставак *ли* накалемео се на неке домаће основе: *обрѐзли*, *ѐрошкѐли* и сл.

324. — Колебљивост у облику прилога последица је понекад препозиционих могућности уобличавања именице: *злѐрадице* и *злѐра-*

дице (= злонамерно, намерно), а понекад директног или индиректног потчињавања облика предлогу: *йоздсунца* и *йоздсунцу*.

Прилози као *двайуй*, *два йуша* и сл. гласе у ускочком говору: *двапūt* (и *двапū*), *двапūта* итд.

У прилогу се може испољити и неодређени и одређени придевски облик: *ўзбчас* и *ўзлйчас*.

Префикс *йо* може бити пред позитивом, компаративом и суперлативом: *йдјако*, *йдвисоко*, *йдјаче*, *йдвшие*, *йдшежє*, *йднајвише*, *йднајбоље*. Понекад се *йо* удваја: *йдоовише*, обично кад се захтева више него што значи *йдвшие*.

Међу позитивом *йдише* (*йдише*) и суперлативом *најйошље* (*нај-йошље*) и *најйослие* нема компаративног облика. Иако се у облицима *најлак* и *йднајлак* може видети нека врста суперлатива, бар облички (суперлативни предметак *нај*+позитив), мора се рећи да то занчењски није никакав суперлатив — ови облици просто значе: полако, лагано; сем тога, овај се „суперлатив“ и акценатски разликује од ускочког суперлатива: *најлакше* — *најлак*. Мислим да у овом облику не треба видети никакву везу са појавом „најлав“, „најдаса“ итд.

Забележио сам један случај деклинације прилога: *Дџста* е мѣне твџйг *йўйшарџ*. Вероватно према ген. мн. *йўйшарџ*.

Исто тако и један случај компарирања именица: *сйршше*. Пешикан вели: „страше“ (компаратив од страх)³⁸.

Облик *нџошкуд* добивен је метатезом од *џнекуд*.

Поред *како* сусреће се и *каки* с наглашеном цртом чуђења.

Јасно је да је прилог *шрке*, преко узвичног генитива, настао од именице *шрка*, а прилог *шрком*, опет преко узвичног инструментала, од именице *шрк*. Наставак *е* се раширио. „Цџпање“ наставка може се видети из овог примера: *йџсом* (од именице **йџс*), па *йџски* (пас+ски), па *йџскє* (продор наставка *е*), па *йџском* (као да постоји именица *йџсак*, која није немогућа, али коју ја нисам забележио).

УЗВИЦИ

325. — Узвици немају значења у класичном смислу речи. Они су, мање-више, пратиоци нашег емотивног живота, па се тако и „сортирају“.

Наравно, ту су и ономатопејски узвици и узвици за терање и вабљење стоке. С обзиром на то да је ово претежно сточарски крај, ускочки је говор у овим последњим богат.

Као и у многим другим говорима и језицима, и овде су, дакле, три групе узвика: о човеку, о стоци и о подражавању звукова.

326. — А. О човеку.

а. Пошто је ово планински и разбацан крај, дозивање је свакодневна појава. Основни узвик за то јесте: *о*. Он је увек дуг, често је

³⁸ ССЛГ, 185.

силазне интонације, још чешће раван, без интонације (ō или ōōō), а може бити и дугоузлазне интонације. Поред *o* употребљава се за дозивање и уопште за скретање пажње у каквој невољи — узвик *aj*. И у њега је „нагласак“ разнолик као и у *o* (Āj, Вуксане! — Āj, коџитџ!). За дозивање се употребљава и узвик *ej*. Узвик којим се одговара на те дозивне узвике јесте: *oj* (= шта је, што зовеш?) на ближем одстојању, поред ређег *ojā* или *ejā*, а на даљем — екскламативна реченица: Што звā, мдрѣ, штџооо? Мора се ипак нагласити да се овај узвик (*o*) не може сасвим одредити, као ни другде, акценатским средствима књижевног језика. То је звук који може имати разнолике интонације и преливе, разноврсна трајања и разноврсне јачине. Испитивати овде све те разноврсности — није задатак овог рада. Једино што треба рећи јесте да ту постоји читаво богатство звуковности.

б. *A, e, y, o* и *u* су вокали, речце (везничке и адвербијалне) и узвици. Као узвици су најчешће у дугосилазној интонацији за изражавање каквог „крупног“ чуђења:

Ū, штџо си ми се ђкопџ! — Ō, ѝ ја биг такџ мџгџ учити ђџцу! — Ê, црњикџ кокџши, прџпадошџ! — Й, како си гџрџв!

Али нису ретки ни у другим нагласцима. Тако се *o* често изговара као *ō* (ово је сад сасвим други узвик од узвика *o*):

Стџ'о би свџ, џ! — Ја сам свџ џнџ попластила, џ! — Свџ ђџвџ џд-ни'о, џ!

в. Вредност овог узвика (*ō*) има и узвик *lā*:

Стџ'о би нџ шџеднџк, лџ!

Као што је већ речено, речца *lā* употребљава се у тренуцима љутње, срдње, супротстављања нечему, неслагања, буђења. И узвик *ii* (и *iii*) долази као опонент на неку радњу или осећање: *Ии*, како си!; *Ии*, штџо си чџек!; А. *Изби'о* сам џнџ злџчџстџ ди'џте. Б. *Ии*, вџла си вџелики јунџк!; *Ии*, кџлико (= мало) ми дџде! Као одјек незадовољства због нечега што се збило изговара се узвик *ālā* (Алџ ђе вџџтар свџ прџврнџ!).

г. За чуђење услед нечега големог (нпр. кад неко некоме успе много млека, кад стока западне у ливаду итд.) употребљава се узвик *ooō* (каткад са аспирацијом која се понеки пут приближава гласу *x*). За велико чуђење ма које врсте (услед нечег пријатног, непријатног итд.) употребљавају се разни узвици: *āy*, *ay*, *āyḡ*, *ayḡ*, *yḡ*, *āy*, *āyḡ* и др. У таквој прилици говори се и: *идмџгџј*, *гџсиоде*! Слично се употребљава и узвик *nāiše māiše*, али само у изразу: *nāiše māiše ђџвола*! За мало чуђење употребљава се узвик *āla*: Ала е прџч (= праз, мужат човек), или *ma*: Мџ како су не услџжили!, или *yḡ* и *yḡ*, или *ājḡeē*: А. Ожџни'о се Мџшан. Б. Ајдеее! Узвик *yḡ* употребљава се и за изражавање бола кад се неко убоде или задџбије какву другу телесну повреду и сл. Слична је употреба и узвика *ai*, *aiḡ*. И поред тога што је *кукавица* негативан, неприја-

тан појам, узвик *кукавице* употребљава се у неком пријатном изненађењу, у изненадном угодном чуђењу.

д. Узвик *e* изговара се и као *ě* или *é*:

Ě што б^иѣ на в^рáта!

Ě, ж^ал^ос! — Ě, ж^ал^ости! — Ě, к^ук^о! — Ě, ј^ада!

ђ. Слично је са узвиком *јад*, који се употребљава приликом изражавања сажаљења, какве велике несреће и сл.

Јад! — Јад, ж^ал^ости!

Примери које сам навео за узвике: *ò*, *ла̂*, *ě*, *é* показују да ти узвици имају разнолика значења: служе за изражавање негодовања, поноса, љутње, незадовољства итд. — дакле врло разнородних осећања; карактеристично је при томе да један те исти узвик може у разним приликама изражавати потпуно супротна расположења. Ова појава има општији карактер. Нестабилност значења ових узвика као и неких других једно је од својстава природе ове врсте речи; оно зависи од расположења говорног лица.

Узвику *јад* придружује се и узвик *јаде*, али је он више склон адвербијалној служби него узвичној:

Н^е рече ни јаде. — Г^рдисмо га, а òн ни јаде (= ни абера, ништа).

Са узвиком *é* сродан је узвик *éј*. Он се употребљава, сем тога, у случајевима кад се очекивало да се нешто уради или да буде, па није урађено или није било. Узвик *éј* служи, разуме се, за дозивање, скретање пажње и сл.:

Прек^ип^ле мли^аѐко, ёј, ц^уро!

е. Са гласовима *ј* и *г* узвици *а*, *е*, *и*, *о*, у размножавају се у велики број узвика за изражавање тешких, болних осећања, али нису, разуме се, искључена ни ведро, весела осећања.

327. — Узвици за изражавање жалости:

к^ук^у, л^ел^е, óј, и^ој, óг, и^ог, ј^адг, ј^адј и ј^аог и ј^аој, па и ј^аог и ј^аој, аог, ј^ој, ај (*hélas*) итд.

Готово сви наведени узвици употребљавају се првенствено приликом смртног случаја или какве погибије. Мушкарци изговарају узвик *л^ел^е* приликом лелекања за умрлим или погинулим, а жене узвике: *к^ук^у*, *óј*, *ј^ој*, *óг* итд. у тужењу и кукању за истима. Један од мушкараца из свег гласа виче, рецимо:

Ај, л^ел^е м^ене, В^уксане, йскоп^ан^й д^оме, л^ел^е! На то сви сложено као одјек додају: Л^ел^е! Жене наведене узвике употребљавају често у показаним приликама у поновљеним видовима: óј — óј — óј, óг — óг — óг, и^ог — и^ог — и^ог. У тешкој болести, у јечању, могу бити употребљени ти узвици у истом облику. Али се тада, као и у разним другим

приликама, употребљавају ти узвици у непоновљеном облику и у нај-разноврснијим интонацијама:

Ог мѐне кѹкавици! — Ој, мѐне кѹкавцу! — Ог мѐне данас па дѡвнѣк! — Ог, ѹбоде ме трн! — Аог мѐне црнѡј кѹкавици! — Аѡг, јада, браћо мѡја! — Аѡг, прѡпѡсти!

Узвик *а^нг*, где је он *а^н* потпун назал, обично се употребљава у овим интонационим и обличким формама: *а^нг*, *а^нг*, *а^нг* — *а^нг* — *а^нг* (ово последње у јечању):

А^нг, што ме ѡпѡли мѹња! — Ыдѡви ме зѡдуа, а^нг!

328. — Узвици за изражавање радости:

блѡго, блѡгѡш, ѡ^нно, ѡ^ннѡш.

329. — Узвици *ѡй, ѡй, ѡѡй, ѡѡй, ѡйѡ, ѡйѡѡ* и сл. употребљавају се при извођењу неке радње (скакања, бацања камена итд.) Њихова дужина или краткоћа означава темпо извођење радње. Тако кратке интонације показују тренутну радњу, а дуге — њено протезање. Постоји и комбинација једног и другог, рецимо прво припрема, па нагло завршно извршење; то се огледа у узвику: *ѡѡй*. Узвик *ѡй* појављује се и у облику *ѡй*.

330. — Условни узвици: *иѡке* и *иѡке* — *иѡке, иѡке* и *иѡке* — *иѡке, ѡке* и *ѡке* — *ѡке, кѡке* и *кѡке* — *кѡке* употребљавају се приликом каквог лома, гужве, напете ситуације и сл.

331. — Сродни су им узвици *иѡѡа* и *лѡѡа* који се бично употребљавају у облику *иѡѡа* — *лѡѡа* у гужви, шамарању и сл. (Тѡпа — лѡпа по лѡбини).

332. — Узвик *ѡжѡљ* изговара се кад неко некоме опали шамар, кад се нешто нагло учини итд. Он се, према темпу извођења радње, изговара и *ѡжѡљ*.

Није тешко запазити да су сви ови узвици (*ѡй, кѡке* итд.) мање-више ономатопејски обојени.

333. — *Пй* се употребљава кад се осети смрад (Како баздѡ ѡвѡ чѡпра, пй!), а и кад се чује или види какво срамно, неваљало дело (Притѡили му се, ѡватѡили га и изѡдарѡили, пй!). Ало „гађење“ траје који часак, онда овај узвик гласи: *иѡиѡи*. Поред овог узвика употребљава се и узвик *иѡиѡа* да би се дете спречило да у нешто не дира. Ово *иѡи* улази понекад у именичку формацију: од израза *иѡи, иѡѡѡни*! дошло се до именице *иѡиѡѡни* (Нѡмѡ нѡкѡ пйпѡѡѡни у свиѡѡту). Да деца не би дирала у ватру, нешто вруће, па после ни у ма шта друго, употребљавају се узвици *жѡжж* и *жѡжжа*. За продужену опомену служи узвик *жѡжж*. Могу бити поновљени два или више пута. У исту сврху употребљавају се и узвици *иѡиѡи* и *иѡиѡиѡа*. Кад дете крене да се одржи на ногама, па да би му се помогло да стоји, употребљава се узвик *иѡѡи*. Може бити поновљен и изговор и облик: *иѡѡи, иѡѡи* итд. Овај је узвик постао од импе-

ратива глагола *шáшши*. Кад се деца играју и хоће да обезде да ниједно не изговори ниједну реч, употребљавају узвик *ййк* (пйк за језик). За уљуљкивање, успављивање детета у колевци служе узвици: *нў — нá, нўнá, нй — нá, нйнá*.

334. — За освету, пркос, злурадост, кад се некоме деси нешто рђаво или неко у нечему не успе (неко ко је говорном лицу нанео неку непријатност) — служи узвик *ди*. Он може бити поновљен: *ди — ди — ди*, па се јавља и као посебан, потпуно формиран узвик: *ошоиди*. Може бити да је овај узвик настао редукцијом од израза *оћеш јом*, који се употребљава у таквим приликама и значи: нека — нека, аха, таман, мило ми је итд.

335. — За зачикање, изазивање: *чйк, јáц, јáц, јáц*. *Чйк* се употребљава за директно изазивање: *Чйк* ако ни¹еси гђри од жене (= хајде оди, удари и сл.); *Чйк* удари приудари. *Јáц* изговара лице, обично дете, које има нешто (јабуку, јаје, комад и сл.) кад хоће да изазове завист или какву жељу у лицу коме се обраћа.

336. — За указивање на непосредну велику опасност, односно за дозивање у помоћ служи узвик: *коёвitez* (< ко је витез). Овај се узвик понекад употребљава и као именица, кад треба да се означи велика вика, галама, грдња и сл.: *Нёси му рúчак, сá ће стó коёвitezá*. Овај деклинациони пут узвика *коёвийез* олакшава и именица *вийез* која се налази у његовом саставу.

337. — У циквању се употребљавају као узвици италијански бројеви, прекројени и прилагођени: *дó* (duo), *тйрè* (tre), *вáйра* (quattro), *цйквa* (cinque), *шй'а* (sei), *сéто* (sette), *óто* (otto), *нóве* (nove), *шўше* (tutto — сав, свих десет прста).

338. — У прстенању, приликом подизања „капица“, виче се: *бди* кад се мисли да под капом (или чарапом) нема ништа, и *анбáр* кад се мисли да се под капом налази прстен.

339. — У егању се употребљавају узвици: *éга* и *вóра*; и један и други изражавају чобанову радост као резултат поноса говедима која чува. За приударење које се чини приликом изговарања узвика *éга* и *вóра*, као и за сукцесивне звукове са гусала, тј. за гуслање, употребљава се узвик *дйли*, који се, као и узвици *éга* и *вóра* и загуслаји на гуслама, више пута понавља.

340. — За смушено летење лептирице око ватре, светлости, као и за какав смушени рад употребљава се двојни узвик: *йрйша — врйша*, који гласи и: *йрйше — врйше*.

341. — За којекакво причање и не много паметну галаму употребљавају се двојни узвици: *дйа — һдйа* и *һá — бў*, за јурцање по играма и забавама, нерад и тешке последице таквог начина живота: *áј — һйди — áј*, а за слагање с нечијим мишљењем или захтевом, после тешког ломљења и одлучивања, узвик *ајдедè*. За причање насамо служи

узвик *ћу* — *ћу*, а за одлучно прекидање некога у говору: *ћић* (= ни речи, тишина!).

342. Б. За животиње.

Највећи број узвика о животињама спада у област терања и вабљења животиња.

а) Терање:

кòкòшкè и кòкòшй: *йш* и *йш* (Йш, òрò ве òдни!ò!), *уј*. Овај последњи употребљава се за терање орлова и јастребова кад ударе у кокоши или док још нису ударили у њих, и обично се понавља неколико пута, у брзом или лаганом темпу, што зависи од интензитета опасности по кокоши. Тај се узвик употребљава и за терање кокоши са простирала, из жита и сл. За привољавање кокошке да престане бежати и да легне служи узвик *лèг* поновљен више пута;

овна предводника: *ћйк*, *ћйка*: *Ћйк*, *вук тòдрò*, и јацаца: *Ћйка*, *јàро*, *гòре ус планину!* За подстицање овна да се бије с другим овном служи узвик *шйн дбрд дбрд*;³⁹

òвцè и овацà: *йс*, *йса*, *йсе*, *йс àмо*, *йс йàмо*; *àрда*, *ардà* и *ардàдà* служе за терање овна. За терање јагњади: *кйи* и *кййе*. Узвик *бàри* употребљава се за умиривање овце или краве приликом муже;

кòзè и кòзà: *кèћ*, *кèћа*, *кòћ*, *јàррр* (р вокал);

пса: *шйбе*, *мри*, *мри дшолè* (нема *мари*), *бййе*, *дшамò*. Узвик *мри* се употребљава и за човека и тада представља тешку увреду. Узвик *дшамò* употребљава се и у значењу узвика *дш*. За напујавање (дршкање) пса на некога или нешто служи узвик: *држ*, ређе *дри* (настало према *дришкàйи*, а не *држ* < *дри* на крају речи), поновљен, обично, неколико пута;

гòвечета и гòвèдà: *àè*, *й'а*, *й'а àмо*, *й'амо*, *ћà*, *ћу*, *ћу*, *ћуље*, *ћуљàмо*, *ћуље àмо*, *ћуљàм*, *ћувуље*, *ћувуље àмо*. Као што се види, узвици *ћуље* *àмо* и сл. употребљавају се за враћање говечета или говеда, тј. њихово упућивање у правац који се жели. За терање волова служе многи узвици као: *јèле*,⁴⁰ *бòре*, *гàле*, *кййе* (*кййòња*), *йрйше*, *зèке*, *шàре*, *јèлец*, *гàлец*, *йрйшец*, *шàрец* итд.; слично и за терање крава: *рйсе*, *бàље*, *гàле*, *рйсец*, *бàљец*, *гàлец* итд. У блажем или благом обраћању служе ти исти узвици под краткоузлазним акцентом: *јèлец*, *бòрец*, *рйсец* итд. или са истим акцентом: *јèле*, *бòре*, *рйсе* и сл. За натеривање говеда да се разободају употребљавају се узвици: *òбàд*, *кòшийрљ*, *кòшийрц*, *дшийрк*. *Обад* је, очигледно, постало од именице *обад*; преко застрашујућег изговарања обадовог имена дошло се до узвика; он је у ствари скамењена екскламативна реченица. За енергично заустављање вола, кад је овај навалио некуд, служе узвици: *ујсйу*, *сйу* (Ўјсту, Пèроња!). За заустављање

³⁹ О изговору овог и још неких узвика в. у глави „Неартикулисани говор“.

⁴⁰ Слично у лимској долини (в. С. Тројановић, *Психофизичко изражавање српског народа без речи*, СЕЗБ, књ. 52, стр. 153).

волова док ору или вуку товар на саонима употребљавају се узвици: *јбч, јбч — ја* и *јбч — ја — ја*. Већ смо рекли да се за скретање волова у бразди на горњу или доњу страну употребљавају узвици: *гбре, ддље, гдрāмо, ддљāмо* и др. За подстреквање вола да се бодe с другим волом служи узвик *вдра*, најчешће у неколико пута поновљеном облику. Узвици *љук, љуке, љуке āмо, љукāмо* употребљавају се за терање телади. *Лāки* каже жена крави док је музе да се не гица;

коња (приликом путовања, терања товара, у вршају итд.): *дџ* (Дџ мйчи), *дџ* (Дџ мйчи), *ошџ* (Отџ, вук тџдрџ!), *ашџ* (Атџ, вук тџзио!), *дџр*, *дџре*, *брџ*, *шйро*.⁴¹ Узвици *ошџ*, *ашџ* и *брџ* употребљавају се и за умиривање коња приликом потпрезања и поткивања. Приликом поткивања коња употребљава се, кад је он немиран, узвик *сйāни* и *сйāни*, што није ништа друго до унеколико преображени императив *сйани*. За терање коња у вршају употребљавају се узвици: *āj, āјд, āјде, дйџ, дйџш*; ова два последња изговарају се кад коња (или коње) треба окренути да се креће (или крећу) у супротном правцу од правца у коме се дотле кретао (или су се кретали), а три прва могу бити употребљена и ван вршаја, док коњ носи терет и сл.;

мāчкџ: пйс, мāц;

крмāдй: кйш, кйше (вероватно према *шйбе*);

вукова: ā и ā (каткад аспировано; Å, пџс џстџ!).

За надраживање бика и намамљивање да скочи на краву служе ови узвици: *бйц, кйц, њйц*. Сви се више пута изговарају под тим акцен- том и под кратоузлазним, а једном у изговору: *бйц*; и ово може бити понављано, али само у већим размацима.

б) Вабљење:

кџкџшкџ и кџкџшāкā: *ћук, ћукџ* (< ћук, коко),
пй'ју, пй'ју, пй'ју (за пилад);

џвџџ и џвāџ: *шйфй, птрџџ, џц*; за вабљење јагњаци: *дћ, дћ*, обично поновљено неколико пута;

кџзџ и кџзā: *јāррр* (р вокално);

пса: *шāромā, шйромā, шйџомā, шйџомā, бйџомā, бйзомā, гāромā, кџц, кџц*;

гџвечета и гџвџдā: *ћāџи* и *ћāџи*, *џи*, *ћāџи бџре*, *ћāџи бџрец*, *ћāџи бџреи*, *шџк*, *шџк*, *бџре*, *бџрец*, *бџреи*, *јџле*, *јџлец*, *јџлеи*, *йрџше*, *йрџшец*, *йрџшеи*, *гāлв*, *гāлец*, *гāлеи*, *рāме*, *рāмец*, *рāмеи*, *вџкец*, *вџкеи*, *рйсе*, *рйсец*, *рйсеи*, *шйџкец*, *шйџкеи* (краве и волови за које важе ови узвици зову се: *гāлуља*, *гāлоња*, *шāруља*, *шāроња*, *рāмуља*, *рāмоња* итд.), *кāвџц*, *кāвџи*, *кāвџи*, *кāвџц*, *кāвџи*, *вџч*, *вџи*, *вџч*, *вџи*. Телe се ваби узвиком *шџи* (*шџи*) да дође да посе, па и сāмо да дође (Пџш, кāва). За вабљење краве (кравā) да дође да се музе или телади да дођу — употребљава се узвик *дџи* (*дџи*).

⁴¹ О изговору овог узвика в. у глави „Неартикулисани говор“.

коња: *ӣӣфо, ӣӣф̄ома̄љ, ӣӣрӣи, ӣӣрӯӣи, ӣӣфӣе;*
 мачке: *ма̄ӣӣ, ма̄ӣӣ̄, мӣӣӣ, мӣӣӣ, ма̄ӣӣ, ма̄ӣӣ, ма̄ц, ма̄ц̄;*

крмади: *гӯӣӣ, гӯћ, гӯӣ̄, гӯћ̄, гӯд, гӯда,* обично неколико пута поновљено.

Оно што при разгледању ових узвика за терање и вабљење животиња одмах пада у очи јесте то што се и за једно и за друго често употребљава исти узвик: *б̄оре*. Разлика ипак постоји. У терању је глас обично тврд, „немилоствив“, док је у вабљењу нежан, топао. У узвицима какви су *мац, је̄лец* и сл. разлика терања и вабљења изражава се акцентом: за терање се употребљава тврд, а за вабљење мек, благ акценат: *ма̄ц* (терање) — *ма̄ц̄* (вабљење), *је̄лец* — *је̄лец̄* итд. У вабљењу се, као што се могло видети, много употребљава хипокористички, умиљавајући звук *ӣ*. Слично се поступа и са дететом. Кад хоће да му се строго забрани да нешто не дирне, употребљава се тврда форма узвика: *ӣӣӣӣ, ӣӣӣӣа*, а у благом односу према њему — мека: *ӣӣӣӣ, ӣӣӣӣа*. То је свакако једна од општијих појава у овој области узвика. То је, уосталом, тако и по природи ствари. Језик се ни овде није одвојио од живота, већ му се изванредно савитљиво прилагодио.

Још једна општија појава могла се запазити током излагања о овој врсти узвика. Наиме, завршни сугласник многих од ових узвика може бити кратак и дуг: *ма̄ц — ма̄ц̄, ма̄ӣӣ — ма̄ӣӣ̄, во̄ч — во̄ч̄* итд., што зависи од тога колико је потребно да се скрене пажња животиње или да се она приволи да нешто учини.

Вокативски или оптативни призвуци многих од наведених узвика јасно се осећају; ти узвици као да су скамењени вокативи за терање и вабљење волова и крава.

343. — В. Ономатопејски узвици.

Ових узвика има доста:

та̄нд̄р̄к, та̄нд̄р̄ц, оӣрӣд̄с, њ̄е̄ӣрӣ, ӯњ̄е̄ӣрӣ, б̄р̄д̄ (за подражавање звука пиштоља), *д̄ӯӣ, д̄ӯӣ̄, б̄ӯӣ, б̄ӯӣ̄, б̄ӯӣ̄̄* (*б̄ӯп̄а — б̄ӯп̄а̄ — б̄ӯп̄а̄̄*), *д̄ӯӣ̄̄* (Ћватџ га па по њему *д̄ӯп̄а̄, д̄ӯп̄а̄̄, д̄ӯп̄а̄̄̄*) и *д̄ӯӣа, ц̄ӯк, ӣа̄̄̄* и *ӣд̄* (за пуцањ пушке; Т̄д̄ у њега), *љ̄д̄с, љ̄д̄с̄* (Љ̄д̄с по њему, *љ̄д̄с, љ̄д̄с̄*), *љ̄ӯс, љ̄ӯс̄, зв̄из* (Он њега зв̄из по глави), *в̄ӯк* (< фук; А он в̄ӯк подг̄ покровца), *в̄р̄к* и *в̄р̄к̄* (< фрк), *ӣљ̄а̄с, ӣљ̄а̄с̄, ӣр̄е̄с, ӣр̄е̄с̄, г̄р̄а̄к, г̄р̄а̄к̄, г̄а̄̄̄* (поновљен неколико пута), *га̄а̄̄̄* (такође поновљен неколико пута), *гӯ̄̄* (у понављању), *гӯ̄̄̄* (са понављањем), *в̄р̄р̄р̄* (за полетање птица), *в̄ӯс* (< фус; В̄ӯс по њему), *в̄ӯс, в̄ӯса, в̄ӯсе, в̄ӯс̄̄̄* (сваки обично поновљен неколико пута), *бӯца* (Б̄ӯца, б̄ӯца, б̄ӯца у врата), *бӯца̄̄̄, ӣӯӣ, ба̄ӣар̄а̄ц, д̄ӯ* (Извади лев̄бр̄ иза п̄аса па д̄ӯ у њега), *д̄ӯ, в̄ӯра* (са понављањем), *в̄ӯра* (за имитирање шибања прутом по телу), *в̄ӯк* (исто), *в̄р̄ц, з̄р̄ц, в̄р̄ндел̄е̄ц, ӣр̄а̄с, б̄ӯм, б̄ӯм̄, ӣр̄* (за подражавање звука полетања јаребица), *гӯц, гӯц̄, к̄е̄ч* (за удар пловке о пловку), *б̄ӯ, б̄ӯ̄, ӣљ̄ӯс, ӣљ̄ӯс̄, ӣљ̄ӯц, б̄в̄ӯк* (за шибање прутом по телу), *овар̄д̄д̄с, вар̄д̄д̄с, гӣц, гӣц̄, гӣц̄̄* (обично више пута поновљени) и др.

У овом говору има повише узвика којима се имитира глас животиња, неких појава у природи итд.: *грѹ* и *грѹ* (за удар грома, тешког камена итд.), *шѹ* (за пуцањ пушке), *гѹ* и *гѹ* (подражавање гласа гусала), *гѹ* (за глас вране), *грѹ* (за глас гаврана), *грѹ*, *грѹ*, *грѹ* и *грѹ*, *грѹ* (за глас који се чује из гротовом пијењу воде или које друге течности), *кукуруиѹ* (за кокодање), *бѹ* (за глас бика), *бѹ* (за блејање овце), *мѹ* (за глас мачке), *њѹ* (за коњски глас) итд.

И овде се запажају двојства у изговору: *ѹ* и *ѹ* итд., што, разуме се, зависи од дужине трајања ономотопејског момента.

Једна од општих одлика ових узвика јесте то што се многи од њих употребљавају више пута поновљени (*ѹ* — *ѹ* — *ѹ* и др.).

344. — Из наведеног материјала могло се видети да ове три групе узвика нису апсолутно одвојене једна од друге, већ да има узвика који се употребљавају и за људе и за животиње, да их има који су заједнички у области животиња и ономотопеја итд. Тако се *ѹ* и *ѹ* употребљава за људе, за појаве у природи и за животиње сваки пут кад неко или нешто лупи о земљу. Узвик *ѹ* употребљава се као постицање и за људе и за животиње: *ѹ*, *Гѹ*шо, *сѹ*коле *сѹ*ви! и: *ѹ*, *ѹ*гате, *ѹ*вѹкѹ дѹниѹ!, *ѹ*, *кѹ*ла, *ѹ*! Узвик *ѹ* (дуго *ѹ*) употребљава се као имитирање шуптања нечега (лишћа, воде итд.) и за успостављање тишине (= *ѹ*). *Дѹ* се употребљавало прво за коња, а сад и за човека. *Вѹ* се употребљава за полетање птица, али и за људско биће које брзо некуд оде, одперја, одлети (*Зѹ*рка *вѹ* у *Сѹ*вац). Итд.

О томе да узвици каткад стоје место глагола и експресивније од глагола изражавају оно што би се рекло глаголом (*ѹ* он диѹк на коња, Он себе диѹк у уста, Он њѹга звѹз по глави, *ѹ* по њѹму, итд.) — већ је било говора.

И о прилошко-придевској вредности речи као *вала*, *немој*, *шамѹ*, *шѹ* (*ѹ* ми је узвиштало ѹвѹ млиѹко! — *ѹ* е опѹкла нѹбескѹ звиѹзда! — *ѹ* е ѹѹт!) итд. већ је говорено (в. главу о прилозима).

НЕАРТИКУЛИСАНИ ГОВОР

345. — Вук је у Рјечнику написао: „птрше! каже се кључету, кад се хоће да одбије; а говори се и у пословици: „Ласно је рећи птрше, али се усне тресу (т. ј. свашто је ласно рећи, али је тешко учинити). Али је ово ријеч која се управо не може записати нити ја знам како би се за њу слова могла измислити. Оваковијех ријечи има у језику нашем још неколико, као н. п 1) онај глас који се учини кад се више предњијех горњијех зуба језик метне па подигне, које кад се учини један пут, значи: није, а кад се више пута узастопце учини, онда показује да се човјек чему чуди; 2) онај глас који се учини стиснутијем уснама, које обично чине жене кад се мало дијете протегне, или кад ко пред дјететом спомене жабу или какву болест, а оне дијете повуку за ухо; 3 онај глас — као два *e* —, којим се псету показује као да га виде, него да сједи с миром, или да иде оданде, које се у таком догађају рекне и човјеку — узевши га за псето“.

Вук је овим доста рекао и о ономе што као такво постоји и у ускочком говору. Као и у многим другим нашим говорима, а и језицима света, и у овом говору има остатака језичких рудимената, има елемената неартикулисаног говора. Као што ће се видети из доњег материјала, речи тог говора могу бити целе неартикулисани, а могу бити и комбинација артикулисаних и неартикулисаних гласова. Као што вели Вук и као што је уосталом природно, неартикулисани речи не могу записивати словима или знаковима којима се записују артикулисани гласови; могуће је јетино давати описе гласа неартикулисаних речи. Ево неколико таквих речи и звукова:

йййййе — ова је форма врло блиска Вуковој, само што је овде *йй* место Вукова *ш*. Ово је узвик за терање кљусета или јагњаци. Али то може бити и именица са значењем: кљусе. Има чак и збирну именицу: *йййййад* (= кљусад). Завршни делови *ййе* и *ййад* спадају у област артикулације. Онај први део (*ййр*) састоји се од дрхтања (треперења, тресења) усана док кроз њих продире ваздушна струја; све је то врло слично стању меснатог дела коњске њушке у тренутку кад коњ, из било ког разлога, истерује ваздух кроз нос при затвореним уснама. Да би се изговорио или добио тај глас, усне треба склопити као за изговор гласа *й*.

Онда се кроза њих снажно пропушта компримирана ваздушна струја која чини да усне непрестано вибрирају (дрхте) брзо се размичући и састављајући. При томе се у целом гласу наслућују гласови *й*, *ш* и *р*, осећа се њихов призивак, наравно са врло неодређеним, замагљеним, неухватљивим контурама. Оно што се чује од гласа *р* свакако је пре вокалске него консонатске природе, а интонација је силазна, што је и Вук исправно означио;

ййрйй — узвик за вабљење оваца и јагњади и за умиривање кљусета при потпрезању. Артикулисани део опет је оно *йй*, док се први део (птр) изговара на исти начин као и у *ййрше* с том разликом што је трепераво трајање усана, њихово вибрирање, много дуже и интонација је узлазна: *ййрйй*. „Глас“ *р* је овде толико дуг да се иза њега понекад осећа слаб глас *у*: *ййр'уйй*.

ййр'д — узвик за терање и вабљење кљусета. За ову се реч може рећи да је цела неартикулисана. Чак и оно крајње *о* има само неку нејасну контуру артикулисаног *о*. Први део *ййр* сличан је ономе што смо већ рекли о овој групи. Интонација силазна, без могућности да се тачно одреди где се налази низлазни удар, на *р* или *о* или некако на обома. Овај се узвик употребљава и у узвичној синтагми: *ййр'д мал* (1. хајде, мали, добри; 2. дођи, мали, добри);

ййр'е, *ййр'уј*, *ййр'уј амо*, *ййр'ујјам* — узвици за терање јагњета и јагњади. Први део се изговара као и у досад показаним речима ове врсте.

Слично се изговара неартикулисани део и у овим именицама: *ййр'кан* и *ййр'ико ййр'иковић* (каже се за човека веома глупа или човека који је цео свој век провео међу овцама и са њима). Ипак се мора рећи да је први део донекле „артикулисан“, јер се састоји из два дела *ййр*, тако да се оно „име“ и „презиме“ у ствари изговара овако: *ййр'ййр'ико ййр'ййр'иковић*.

Шин дбр'д дбр'д је узвик којим се подстиче ован да се бије с другим овном. Неартикулисани његови делови *дбр'д дбр'д* изговарају се као и група *ййр* с том разликом што је много звучнија, тј. што се у извору групе *дбр'д* наслућују гласови *д*, *б* и *р* место гласова *й*, *ш* и *р* у групи *ййр*.

Пй'у је узвик којим се изражава силно негодовање и којим се жели постићи звучни ефекат оног гласа који се чује кад се једном плуне.

346. — За цоктање зна и ускочки говор. Кад се предњи део језика прилепи за горње десни па се нагло „одлепи“, одмакне, добива се глас који личи на глас *ц*, само шиџи и шумнији, и по коме је ова појава добила име. Једанпут изговорено „ц“ значи: не, а ако се понови неколико пута, испрекидано, брзо, онда се тиме изражава чуђење, као и у Вука.

Једно друго „ц“, пискаво, слично звуку пољупца, добива се када се усне нагло отворе и ваздух споља повуче унутра. Овај глас, као што вели Вук, употребљавају жене „кад се мало дијете протегне“. Он се у Ускоцима употребљава и кад се први пут види млад месец и кад се хватају за уво, вук га нагоре, подскакују и изговарају „ц“ — да расту;

исто тако употребљавају га кад хоће да нагло натерају у ход или трк појаханог коња.

347. — Ваља овде рећи да су и звиждање и звиждуци врло разноврсни, тј. да се употребљавају у разноврсне сврхе, особито као једна врста комуникације између човека и животиње. Тако постоје разни звиждуци за ловачке псе, за овце итд. Кад се усне заобле па се ваздух испрекидано увлачи или истискује, добива се итеративно звиждање које је овцама знак да приђу, да улазе у тор или у избу. Оштар и издужен звиждук служи за терање оваца. Итд.

УСКОЧКИ ГОВОР ДАНАС

348. — Дањашњи ускочки говор доста је изгубио од свог негдашњег лика. Зато није никакво чудо што ће се у њему данас наћи доста ствари које више нису онакве каквима су приказане у овом раду.

Колико освајају нове појаве и колико се ствара ново језичко осећање, види се из овог интересантног случаја: једна жена тридесетих година, кад сам јој рекао да поред *вјешар* има *вљешар*, одговорила је: „Вљетар каже кака баба“.

349. — Навешћу овде само неколико промена и новости да би се видело какве су природе те промене и новости, као и то могу ли оне и у којој мери утицати на општи развитак овог говора.

350. — Као што смо рекли, раније није било гласова *x* и *ф* у овом говору; — данас се могу чути и све се више увлаче, особито под утицајем књижевног језика. Тако се у ускочком говору може данас чути, поред: *винћукās*, *вāмили'а*, *вина*, *ѿрѣверāнс*, *кѿвер*, *овици'ер*, *вићми'а*, *вāла*, *вѣнер*, *валајбогу* итд., и: *финћукās*, *фāмили'а* (Како ти је фāмили'а?), *фина* (Фина е ђвā кѿћа), *ѿрѣверāнс*, *кѿфер*, *официр*, *фићми'а*, *фāла*, *фѣнер*, *фалајбогу*, *конфѣренци'а*, *ѿф*, *ѿфрлѣ* итд., а поред: *ѿћу*, *ајде*, *шићѿи* и сл., и: *хоћу*, *хāјде*, *хијѿѿи*.

351. — Један од најрезултативнијих процеса у овом говору и један од најчвршћих закона његових — јесте јотовање. Форме као *ћѣрāѿи*, *ћѣвѿјка* и *иѿѿѿѿи* тако су легле у овај говор и биле толико чврсте и природне да је изгледало да их ама баш ништа не може померити. То се, као што смо видели, узимало као нека врста „националног“ поноса, као бедем против сваке туђинштине, против онога „пио воде са Саве“.

Данас, међутим, ствар ни близу тако не стоји. Бедеми јотовања су пољуљани. Процеси дејотизације врло су јаки. Није необично ако неко каже *дјѣвѿјка*, не чак ни *дѣвѿјка*. Деца у школи мирно пишу: *ијѣрāѿи*, *грмјѣѿи* итд. То се, преко школе, књига и новина, особито преко ових последњих, полако увлачи и у говор Ускока, у само срце ускочког говора, у говор типичног, класичног Ускока.

Ево неких примера:

невјестиа, вјѣшар, бјѣжи, мјѣриши, мјѣра, вјѣра, намјера, ијѣсма, иѣбјегла, двјѣстиа, Суијѣска, ијѣш, бјѣн, чѣвјек, двѣмјесечѣри (не само они који иду на двомесечну вежбу већ и они који се брзо разводе у браку), *бјѣше, сјѣчина* (= брст, м. ипечина) и др.

Ево и неких појава у духу наведених: *Бедград, официр, бригадир, твојх, мојх, својх* (поред облика са *г*). Сасвим је разумљиво што *Биѣград* застарева, исто као и *Маћѣдѣни'а* и *Маѣарскѣ*, и што су форме *Бедград, Маћѣдѣнија* и *Маѣарскѣ* тако рећи извојевале победу.

352. — Ево и скавизама: *цѣо, свѣш, чѣвек, свѣс, ѣшрѣбљен, иример, свѣснос, ѣвде, невѣстиа, вѣс* (Нѣко прѣнесе вѣс, = вест), *ѣвде, раздѣлак*. Све је то забележено од старијих особа. Иако варијанте речи *ѣвде* на споменицима у сеоском гробљу (на Марића главици, рецимо) не могу послужити као аргуменат, ја их овде ипак наводим, бар као куриозитет: *ѣђе, ѣвђе, ѣвде* и *ѣвђе*.

353. — Стари „добри“ глагол *учињѣши* полако прелази у *учи-ниши* (Нѣмѣ) му учињити криво).

354. — Какве се промене врше каткад у говору, може се видети и из тога што је поред неприкосновског *ш њим* изникло и *с њим* (Не мѣгу с њим да надѣглавѣм).

355. — Поред форми *иѣси'ѣчѣ, вѣчѣ* итд., које су стандардне, „вајкадашње“, овештале, забележио сам у последње време и *иѣси'ѣкѣ, вѣкѣ* (Ѣтишли су да вѣкѣ сѣ'ѣно). Поред редовног *мѣјчица* забележио сам и *мѣјчица*, а поред *Зѣрци* има и *Зѣрки*, па *срѣћан* поред *срѣћан*.

356. — Може се чути сасвим модерно *бѣдградскѣ* поред старог *би'ѣграцкѣ*, и *градскѣ* поред ранијег *грацкѣ*.

357. — Данас није необичан облик *бѣлница* крај ранијег редовног *бѣница*.

358. — Облици *мѣнисѣар, секрѣшѣар, кукурѣуз, инжѣнѣр* све више потискују облике *мѣлисѣор, секлѣшѣар, урмѣшѣин, инѣили'ер*.

И друге речи мењају своје облике прилагођавајући их савременом књижевном језику, модернизујући их: *мѣли'он* (м. *мелеон*), *иридѣсѣи* (м. *ириѣс* или *иридѣс*), *ѣриши'а* и *ѣрѣши'а* (м. *ѣрѣшиа*) и др.

359. — Појављују се и нова имена: *Оливѣра, Свѣшлана*, и надимци: *Дѣница — Бѣба, Кѣсара — Кѣка* итд.

360. — Облици *ѣвѣј, иѣѣј, ѣнѣј* почели су се јављати у знатној мери место ранијих *ѣви, иѣѣ, ѣни*:

Ѣвѣј је сѣр лѣ'ѣп. — Ѣнѣј је нѣжѣић кривѣпер. — Ѣвѣј ти кѣњ иѣмѣ вѣлер. — иѣѣди и навѣзи тѣј кѣли'ер. — Кѣ снагуѣ, тѣј вѣлуѣ. — Ѣво ти ѣвѣј брѣпаѣ. — Свѣшта ѣѣ учињѣт ѣнѣј бѣздушѣић.

361. — Промене су се појавиле и на неким другим осетљивим пунктовима: *ни* — *нам*, *не* — *нас*, *мене* — *мени* итд.:

Ќрб нам прдетос. — Дали нам три овце. — На јаде вам дошб свѣти Арандио. — Баш вам драго! — Рѣци мѣни. — Шта вам је најмилиѣ? — Мѣни се чини да ће вриѣме. — Ђво вуда да вас вѣди. — Напатиг вас. — Учйнио е то сам себи. — Дѣбра вам срѣћа!

362. — Крај *биде* и *бидне* појавило се и *будѣ*, *будѣш* итд.

363. — Поред *бачиши*, *бачио*, *избачиг* итд. забележио сам у последње време и: *бачиши*, *Избациг* (= избаци их) док нам не требаднѣ, *Бацио* сам иг, *Баци* трице!

364. — Поред ранијег *шкарѣаши* појавило се и *шкариѣраши*.

365. — Ни акценат, тај толико тврдокорни елеменат сваког говора, није одолео времену. Ранији супински акценат двосложних инфинитива типа *доћи*, тако чврст у осећању ускочког човека, добио је овде-онде и свог парњака: *доћи*. Једанпут сам забележио и *иошећи*, што се раније није могло никако овде чути, већ само *иошећи*. И онај исто тако чврсти акценат *иричају* оплодио се књижевном формом: *иричају*.

366. — Ускочки се говор, као и многи други, обогатио знатним лексичким материјалом, било да су у њега ушле сасвим нове речи, било да су се поред старих појавиле нове или речи у новом облику. Раније се знало само за реч *црвље*: сад је обична и реч *цицеле*. *Паниболе* су израсле у *панибалоне*. Речи *иешир* (раније *иешир*), *иѣслук* (раније *иѣле*), *гаће* (раније *свиѣице*), *миѣрѣљез* (раније *миѣрѣљез*) и многе друге данас су сасвим обичне. Раније није било помена о речима: *револуѣија*, *конференѣија*, *вѣселѣ*, *вѣселѣ*, *иарѣиѣан*, *иарѣиѣанка*, *иарѣиѣански*, *илан*, *ѣкономски*, *друѣиѣивено-иѣлиѣички*, *марксизам* и *марксизам*, *лењинизам* и *лењинизам*, *комунизам* и *комунизам*, *асорѣиѣман*, *иѣпроизводња*, *индустриѣија*, *гѣлман*, *бѣк* и безброј других, а данас су сасвим обичне и свакодневно се употребљавају.

367. — Из наведеног материјала може се видети да су поприличне промене захватиле ускочки говор и да су те промене углавном окренуте ка књижевном језику. Иоле детаљније проучавање данашњег стања ускочког говора показало би још доста других нових појава. Али ће то учинити неко други. Оно што сам још хтео овде додати јесте да су ратни и послератни језички процеси овде били врло живи и релативно брзи, али да су се ти токови у последње време подоста смирили, ушли некако у свој редовни темпо кретања, као да је опет наступила „стагнаѣија“, односно „еволуѣивни“ развитаѣ.

R É S U M É

La tribu d'Ouskoks („ouskok“ signifie: immigrant) habite, dans le Monténégro septentrional, la région située entre les monts de Sinjavina et de Javorje, au sud-est de la montagne de Durmitor.

Le parler d'Ouskoks se range parmi les parles nouveaux-chtokaviens récents typiques de l'Herzégovine orientale.

Les Ouskoks vinrent, pour la plupart aux XVIIe et XVIIIe siècles, s'établir sur ce territoire presque inhabité, situé entre les districts administratifs turcs de Nikšić, de Kolašin et de Pljevlja, où ils ne trouvèrent que quelques maisons occupées encore par les anciens habitants. Les régions principales d'où provenaient ces immigrants étaient celles de Nikšić (après la seconde destruction de Trebjesa), de l'ancien Monténégro, du Sandžak et de l'Herzégovine orientale.

Cette immigration provenant de régions différentes exerça en général une double influence sur le développement du parler d'Ouskoks: 1. la vie et les guerres menées en commun, ainsi que l'administration commune, contribuèrent à imposer un puissant procès de nivellement aux diversités linguistiques apportées de diverses contrées par les Ouskoks; et 2. toutefois, ce procès de nivellement ne réussit pas à faire disparaître en entier l'abondante diversité des formes lexicales apportées par les émigrants des contrées mentionnées de l'ancien Monténégro, de l'Herzégovine orientale et du Sandžak, de sorte que la diversité des doublets et des variantes est restée un des traits caractéristiques du parler d'Ouskoks.

Le parler dont il s'agit dans la présente étude est celui dont se servaient les Ouskoks au cours de la troisième et de la quatrième décade de notre siècle.

Dans cette contrée montagnaise isolée, peu fréquentée, le parler d'Ouskoks a gardé presque tous les traits essentiels des parlers d'Herzégovine orientale, enregistrés par Vuk Karadžić. Ce n'est que dans les derniers temps, au cours de la lutte nationale de libération et de l'édification socialiste entreprise après la seconde guerre mondiale, que se manifestèrent maintes transformations nouvelles et que la nouvelle époque commença à faire disparaître rapidement les traits classiques, anciens, du parler d'Ouskoks. Les formes anciennes, telles que: *ôcu*, *ščëti*, *mîlistor*, *seklêtâr*, *ovîci'er*, *melèôn*,

Inglēškā, *Navī'orka*, *stārōs*, *glēdō* etc. disparurent presque complètement pour céder la place aux formes de la langue moderne: *hoću*, *hijeti*, *ministar*, *sekretar*, *oficir*, *milion*, *Engleska*, *Njujork*, *starost*, *gledao* etc. Les sons *f* et *h*, qui n'existaient pas auparavant dans ce parler, sont employés aujourd'hui très fréquemment, presque régulièrement. Même la position, jadis si inébranlable, du son *š* est ébranlée dans le parler d'Ouskoks. Etc.

Nous allons citer quelques uns des traits caractéristiques principaux du parler d'Ouskoks, qui est décrit dans cette étude (tomes I et II):

1. L'inexistence des sons *h* et *f*: *òcu*, *vès*, et l'existence des sons *š* et *ži šèvēr*, *izèsti*.
2. La substitution classique du „jat“: *zvi'èzda*, *dèd*.
3. Le „jotovanje“ le plus récent effectué presque avec un esprit de suite: *čèrāti*, *devōjka*, *pljèvāti*.
4. La simplification de certaines formes est considérable, mais, bien entendu, sans jamais dépasser la limite dite sémantique: *āj* (= hajde), *òj* (= hoćeš), *òli* (= hoćeš li), *nèlig* (= nećeš li ih), *mèščin* (= čini mi se), *nāka* (= nekakva), *ajskartāmo* (= hajde da se kartamo), *jète* (= jedite), *nōs* (= nosi, imper.).
5. Emploi presque régulier des formes d'adjectifs et de pronoms avec le réflexe non-contracté du long „jat“: *dōbri'em*, *òvi'èg* et inclusion analogique dans ce système des pronoms de type „naš“: *nāši'èg*.
6. Labilité ou inexistence du son „j“ dans la position *i*+voyelle: *sn'èg*, *S'ibi'a*, *b'i'o*, *pi'ū* et son inexistence dans les positions comme: *Radōica*, *būin*, *stārī* (= stariji) et analogues.
7. Tous les mots qui, dans la langue littéraire, se terminent par *st* — se terminent ici par *s*: *p'rs*, *stārōs*, *plās*.
8. La déclinaison substantive des adjectifs indéfinis est conservée: *Imām dōbra kōnja*. Il existe un mezzo-type des adjectifs indéfinis et définis: *mlāda čoēka* — *mlādōg čoēka* — *mlādōg čoēka* ou: *dōbra kōnja* — *dōbrōga kōnja* — *dōbrōga kōnja*.
9. Le phénomène d'anaphorisme est fréquent: *Jèsi li pòmuzla ònū krāvu?*
10. L'emploi des formes du supin et de l'infinitif n'est pas différencié: *Ōli dōj?* et: *Ōli dōci?*
11. Les formes du génitif et de l'accusatif: *mene*, *tebe*, *sebe* sont employées aussi pour le datif et le locatif: *Mène òn nīšta nè more*. — *Nikola se stārā o tèbe*.
12. Les formes anciennes enclitiques *ni* et *vi* pour le datif du pluriel et *ne* et *ve* pour l'accusatif du pluriel sont employées ordinairement au lieu de *nam* et *vam* — *nas* et *vas*: *Tō će ni mlōgo nāudīti*. — *Zōvē ve Zōrka da dōdète na rúčak*.
13. A la fin des mots, les consonnes *ć* et *đ* se transforment souvent en *j*: *nōj* (= noć) et *goj* (= gođ, god).

14. Le réflexe du „jat“ bref perd le son *j* après le son *r*: *rèčit, gòreti*.
15. Emploi non-différencié de l'instrumental avec la préposition *s(a)* ou sans elle: *Ūbi'o ga šekirōm, Pòšekō se s nòžem*.
16. Confusion dans l'emploi de l'accusatif et du locatif: *Ōn žíví u Kòrita*. — *Njègova e kòliba u Kòritima*.
17. Existence normale du passé défini (*Ūkosí li štò ljètòs?* — *Ukòsig dòsti*) et de l'imparfait (*Štā rādāgū u pri'atéljā?* — *Vúci'āgū s'èno*).
18. L'ancienne longueur est conservée régulièrement dans la position bien connue: *klèknūti, klèknūcu, bāljas, gārāv, kùcāma*.
19. Longueur habituelle des suffixes possessifs *-ov, -ev* et *-in*: *Mír-kōv, Mlīčín*.
20. Dans les formes des pronoms personnels, l'accent est celui de Vuk Karadžić: *mène, tèbe, njèga, do mène, u njèga*.
21. Unification de l'accent des formes du présent chez les verbes de type *spāvati*: *spāvām — spāvajū, č'epām — č'epajū*.
22. Longueur habituelle à la 3-ième personne du pluriel du passé défini et de l'impératif: *rèkošē, nòsāgū*.
23. Longueur analogique dans les formes: *òvi'ēg, stāri'ēg* etc.
24. Brièveté presque régulière de la voyelle finale du thème du présent chez les verbes du IV-ème groupe et chez certains verbes des I-ier, II-ème et VI-ème groupes d'après Belić: *č'uem, š'iem, ūmi'iem* (laver), *trésem, s'iem, imi'iem* (savoir).
25. Longueur habituelle de la voyelle finale du comparatif et du superlatif des adverbes: *bòljē, dīljē, valjāsti'ē, nājgorē*.
26. En règle générale, l'accent est transféré sur la proclitique: *ù Nišíc, nà vodu, pò njívi, ū oko*. Un des traits caractéristiques du parler d'Ouskoks consiste dans le transfert de l'accent du genre suivant: *dvā brata* (dvā brā-ta > dvā brāta > *dvá brata*).